

**ABDULVEHHÂB B. MUHAMMED EL-
KURTUBÎ'NİN EL-MÛDİH Fİ'T-
TECVÎD ADLI ESERİNİN TECVÎD
İLMİNDEKİ YERİ**

Muhammet Lütfü TATLISU

**Yüksek Lisans Tezi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TOPYAY
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
2021**

(Her Hakkı Saklıdır)

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızın konusu Abdulvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî'nin *el-Mûdih fi't-Tecvîd* adlı eserinin tecvîd ilmindeki yeridir. Çalışmamızda lahn kavramı, harflerin hususi durumları, harflerin hem ferdî hem de terkîbî durumları ve Kur'ân okuma üslûbu konularına yer verilmiştir. Tezimizde el-Mûdih fi't-Tecvîd adlı eserin takip ettiği konu sıralamasına tâbi olduk. Çünkü müellifin zihin dünyasında inşâ edip kaleme aldığı eserin konularının seyri birinin diğerinin önüne ya da arkasına geçmesine imkân verecek nitelikte değildir. Eserin konularının sıralanışı ve işlenişi âdetâ tespih diziliminde ki muntazamlık ve insicamlık kabilindendir. Bu hususu açmak adına konu sıralaması ve konuların işlenişi üzerinde durmak gerekir. Şöyleki el-Mûdih fi't-Tecvîd eseri, dolaylı olarak da tezimiz lahn konusuyla başlamaktadır. Eserin bu konuyla başlaması, böyle bir başlangıç yapmasını gerektirecek derecede bir fonetik bozulmanın yaygınlık kazanması sebebiyledir. Bu manada hem eserin yazılmasını hem de bu eserin lahn konusuyla başlamasını, yazıldığı ortamın ihtiyacına ve Kur'ânı doğru okuyamama sorununun çözüm refleksine bağlayabiliriz. Bir başka sebep de doğru bir fonetiğin, hatalı okumaların ne idiğünün bilinmesi ile mümkün olacağı gerçeğidir. Hatalı okumaların ne olduğu bilindikten sonra da telaffuz edilen harflerin, mahreçleri itibariyle bilgisine sahip olmak gerekecektir. Tezimizde lahn bahsinden sonra Kurtubî'nin harflerin mahreç ve sıfatlarına dair görüşlerine yer verdik. Onun, mahreç ve sıfatlarla ilgili başlıkta mahreç sayısını on altı olarak alıp dört azaya taksim ettiğini müşahede ettik. Mahreç kavramının yanında *hayyiz* ve *mevdi'* kavramları da mahreç manasında kullanılmıştır. Fakat bunların “fi hayyizin vâhidin” ve “min mevdi'in vâhidin” şeklinde kullanılması, hayyiz ve mevdi' kavramlarının, mahrecin iç kümesi olduğunu ve mahreçten daha özel kavramlar olduğunu gösterir. Bu meyanda mahreç bahsi ele alındıktan sonra harflerin sıfatları konusu işlenilmiştir. Bu sıfatlar, zıddı varsa zıtlarıyla beraber ele alınmıştır ki bu durum öğreticilik açısından da önem arz etmektedir. Sıfatlar anlatılırken ilgili sıfatın isimlendirilmesindeki arka plan, kendisine dâhil olan harfler, eğer varsa farklı bir görüşün –bu farklılık kendisinde de olabilir- dillendirilmesi şeklinde bir seyir izlenerek ele alınmıştır. Harflere dair mahreç ve sıfat bilgisi yerli yerince anlatıldıktan sonra harfler, sahip olduğu fonetik özellikleri itibariyle teker teker işlenilmiştir. Daha sonra üçüncü bölüme geçtiğimizde lafızların fiziksel yakınlığının meydana getirdiği hususların aklî ve naklî

tahlillerle ele alınması bizi karşılamaktadır. Dördüncü bölümde de hareke ve sükûnun telaffuz inceliğine dair çok önemli tembih ve tespitlerde bulunmuştur. Bu bölümün alt başlığı olarak da hareke ve sükûnun meydana getirdiği hususlar ele alınmıştır. Sıralanış ve işleniş bakımından el-Mûdih fi't-Tecvîd'le örtüşen çalışmamız, buraya kadar anlatılagelen bölümlerin mührü mesabesinde olan Kur'ân okurken sahip olunması gereken tavır ve üslubun nasıl olması ve nasıl olmaması şeklinde diyalektik bir tutumla gerçekleşen bölümle sonlanır.

Bu eserin, tecvîd ilmindeki yerini tespit etme önemini dört sebepe ilkâ edilebilir. Bunlardan ikisi, eseri tahkik eden Prof. Dr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed'in esere ulaşmasından duyduğu sevinci ifade ederken kullandığı cümlelerdir. Bu sevinç cümlesinin ilki; kitabın içeriği ve yöntemine dairdir. O, kitabın içeriği bakımından, Arap dili seslerine dair derin ve kapsayıcı; yöntem itibarıyla de açık ve sınırları belli bir çalışma olduğunu ifade eder. Ayrıca muhakkik bu madde doğrultusundaki meziyetlerin de ne eski kitaplarda ne de modern kitaplarda vücut bulmamasına dikkat çeker. Diğer cümleye gelince; o da, bu kitabın ihmalkârlığa düçar olmasıdır. Kadîm ulemâdan İbn-i Cezerî dışında bu kitaptan söz eden başka kimselere pek rastlanmamaktadır. Eserin modern dönemde yavaş yavaş kendinden söz ettirmeye başladığını söyleyebiliriz. Her ne kadar ülkemizde bu eserin bazı bölümlerinden faydalanılarak yapılan çalışmalar varsa da müstakil manada bizim yaptığımız şekilde bir çalışmanın varlığından söz etmemiz mümkün değildir. Bizim yaptığımız çalışma eserin ihtiva ettiği konuları baştan sona ele alarak ilk tecvîd eserlerinden olma vasfına sahip bir kitabı ve bu eserin kadim-modern eserlerle mukayesesini görme fırsatını sunmaktadır. Bu eserin kaynak olarak kullanıldığı diğer çalışmalarda ise bu fırsatı görmek mümkün değildir. Çünkü bu çalışmalarda eserin bazı bölümleri sınırlı düzeyde ele alınmıştır. Yine böylesine öneme sahip bir eserin tez olarak çalışılmaması da bizi bu çalışmayı yapmaya sevkeden üçüncü sebeptir. Dördüncü sebepimiz ise Kur'ân fonetiğine dair sahih okuyuşun icrâ edilmesinin müşafeheye olduğu kadar kitâbî bilgiye de ihtiyaç duymasıdır. Nitekim Kur'ân'ı sahih manada telaffuz ederek okuma sadece fem-i muhsin ile değil çalıştığımız eser gibi ilk dönem kaynaklarına vâkıf olmakla mümkün olacaktır. Zira fem-i muhsin dediğimiz kişi, beşer olması hasebiyle değişik sebeplerden dolayı nutkunda pürüz oluşma ihtimalini taşıyabilir. Binaenaleyh bu tür kaynaklar vasıtasıyla okumaların sağlanması yapmak hayati öneme hâizdir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmamızda tecvîd ilminin sistematize edilmesinde behre sahibi olan el-Mûdih fi't-Tecvîd adlı eserin, ilgili konuları nasıl işlediğini tespit etmeyi amaçladık. Bunu yaparken ilgili konuların, kendinden öncesinde ve sonrasında kaleme alınan tecvîd ve fonetik içerikli eserlerle mâkul ve gerekli ölçüde mukayesesini yapmayı da gaye edindik. El-Mûdih fi't-Tecvîd adlı eser kadîm dönemde ihmalkârlığa uğramıştır. Bu ihmalkârlık, eserin ilmi seviyeden mahrum ya da popüler olmayı hak etmeyecek türden olduğunu göstermez ki hâlen Tikrit Üniversitesi'nde akademik çalışmalarına devam eden, dünya çapında tecvîd alanında otoriter birikime hâiz Prof. Dr. Ğânim Kaddûrî el-Hamed bu esere ulaşmayı Allah'ın üzerindeki bir nimeti olarak görmüş ve bu eserden övgü ile bahsetmiştir. Bu çalışmayı yapmamıza sebep olan temel sâik tecvîd alanında yazılan ilk eserlerden olma meziyetine sahip olan bu eseri tozlu raflardan indirip üzerindeki örtüyü kaldırmak ve kıymeti harbiyesini gün yüzüne çıkarmaktır. Yine çalışmamıza konu olan kitapta, aynı konuların geçtiği diğer kadîm ve modern eserleri gerekli gördüğümüz ölçüde karşılaştırılıp çalıştığımız eserin önemini ortaya koymayı da amaçladık.

Araştırmanın Metodu ve Kapsamı

Çalışmamız el-Mûdih fi't-Tecvîd kitabının tecvîde dair birikimini, görüşlerini temel alıp gerekli ölçüde ilgili dil bilim eserleriyle ve kendi alanında yazılan eserlerle kıyaslanarak ve desteklenerek inşâ edilen bir tezdır. Çalışmamızda *tecvîd ilmi* diye adı konulmuş bir kurumsal hüviyet oluşmadan önce; ileriki safhalarda tecvîd disiplininin oluşmasında kitâbî **zemin hazırlayacak nitelikteki** Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) Kitâbu'l-Ayn, Sîbeveyh'in (ö. 180/796) el-Kitâb gibi klasik dilbilim kitapları ve çalıştığımız eserden önce tecvîd alanında kaleme alınan Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045) ve Ebû Amr ed-Dânî'nin (444/1052) eserleri başta olmak üzere diğer ilgili eserlerle hem destekledik hem de bunlarda olmayıp bu kitapta olan yerlere vurgu yaptık. Ayrıca modern dönemde yazılan tecvîd kitapları ile de tezimize hizmet edecek ölçüde mukayese ve destek niteliğindeki kaynaklara atıflarda bulunduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

“LAHN” KAVRAMININ ETİMOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ ve LAHN’IN OKUYUŞTAKİ KONUMU

Müellifimizin; konu bazında, kitabında en çok üzerinde durduğu konu, *lahn* konusudur. Buna sebep olan şey de dönemindeki okuyucuların bu konudaki malumatlarının yetersiz oluşu ve yanlışlıkları tekrar ede ede yanlış okumaları alışkanlık haline getirmeleridir. Öyle ki bu hatalar onlarda adet haline gelmiştir.¹ Kişilerde adet halini alan hatalı telaffuz, bu eserin de yazılmasını tetiklemiştir.

Kurtubî gibi Dâni ve Mekkî’de de tecvîd eseri kaleme alma sebebi Kur’an’ın nutku noktasında meydana gelen bozukluklardır.² Bu eserler, bir nevi lahn diye karşılık bu bozuklukları, Kur’an okuyucularının nutkundan men etmeyi hedeflemektedir.

Kurtubî, Hz. Ali’nin, “İnsanlar kendi çağlarına babalarından daha çok benzerler”³ sözünü naklederek, bu hataların bir ıslah edici olmadan düzelmeyeceğine ve bu hatalardan kurtulmanın ne kadar elzem olduğuna dikkat çekmiştir.

Kurtubî, bu bölümde; lahnın lügat manasını, örfteki hakikatini ve yerini, dillerin hangi sebepten dolayı buna alıştığını ve Arap kelamına yayılmasını izah etmiştir. Ayrıca; “Lahndan sakındırmanın gayesi nedir? Bu sakındırmadan meydana gelen semere nedir?” gibi sorulara cevap bulacağımız bölümde o; lahnı açıklar, kısımlara ayırır ve okumayı güzelleştirmeyi temin noktasında okuyuşlardaki kabih, hasen ve müstehcen durumları zikreder.

1.1. LAHN KELİMESİNİN LUGAT VE ISTILAH ANLAMLARI

Yazar, bu kitabından önce yazılan tecvîd kitaplarından Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045)’in *er-Riâye li Tecvîdi’l-Kırâe* kitabında ve Ebû Amr ed-Dâni (444/1052)’nin *et-Tahdîd* adlı

¹ Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 1. Baskı, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâr-u Ammâr, 2000), 53-54.

² İbrahim Tetik, “Tecvîd İlminin Tarihsel Gelişimi” (Uluslararası II. Kıraat Sempozyumu, İstanbul, Türkiye, 2017), 32.

³ Abdülvehhâb, Şerhu Kelimati Emiril’Mü’mînîn Ali b. Ebî Tâlib, (Eser matbu olmayıp, Mektebe-i Şîa sitesinden dipnot verilmiştir.); Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 54.

eserinde müstakil bir başlık olarak geçmeyen lahn kavramının sözlükte; lügat, zekâ, nağme ve hata olmak üzere dört manada kullanıldığını belirtmiştir.⁴ Bu manaların detayları şu şekildedir:

1.1.1. Lügat

Bir kişinin ana diliyle konuşmasını⁵ tanımlamak için “لَحْنُ الرَّجُلِ إِذَا تَكَلَّمَ بِلُغَتِهِ/kişi kendi lügatiyle konuştuğunda ona, adam konuştu” tabirinin kullanılması ve muhatabı olduğu kişinin anladığı bir dille konuşunca “لَحْنْتُ أَنَا لَهُ الْخُنْ/Ben onunla konuştum” demesi, lahn kelimesinin lügat manasında kullanılmasına delil teşkil eder.⁶

1.1.2. Zekâ, İmalî Söz, Üslup, İkna Yeteneği

Ayne’l fiili kesra formundaki *l-h-n* kelimesi zekâ manasına gelir.⁷ Müellifimiz bu kısımda lahnın zekâ anlamına gelmesini ve bu kelimenin imalî söz, üslup ve ikna edici söz⁸ gibi anlamlara gelmesini aynı kategoride değerlendirmiştir. Kanaatimizce bunun sebebi sözü imalî söylemenin, konuşma tarzının ve birini ikna etmenin zekâ ile bağlantılı olmasındandır.

Müellifimiz lahn kavramının zekâ manasında kullanılmasına “رَجُلٌ لَحْنٌ، أَيُّ فَطْنٌ/Adam zekidir” örneğini vermiştir.⁹

Birinin sözü gerçek manasının dışında kullanmasına karşılık olarak karşı tarafın “عَرَفْتُ/Öğrendim” demesi lahn kelimesinin imalî-şifreli söz manasında kullanılmasına örnektir.¹⁰

“وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ/And olsun ki, sen onları konuşma üsluplarından tanırsın.” (el-Muhammed 47/30) ayetinde konuşma üslubu, konuşma tarzı gibi anlamlarda kullanılmıştır. Söz konusu kavram iki kişi arasındaki miras paylaşımı olayında Hz. Peygamberin “لَعَلَّ بَعْضَكُمْ الْخُنْ”

⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 55.

⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm Ferâhîdî, *Kitâbü 'l-Ayn* (thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî: Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3: 229.

⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 55.

⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü 'l-Ayn*, 3: 230. Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzibu 'l-luğa* (thk. Muhammed 'Îvaz Mir'eb, Beyrut: Dâru 'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 5: 41; İsmâîl bin Hammâd Cevherî, *Tâcu 'l-luğa ve Şihâhu 'l-Arabiyye* (thk. Ahmed Abdu'l Gâfir Attar, Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1990), C.6, s. 2194. Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), Cilt. 13: C. 13, s. 382.

⁸ Ayrıca bkz. Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm Ferâhîdî, *Kitâbul-Ayn* (İran: Daru'Hicret, 1989), C.3, s. 230; Ebûbekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheratu 'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 1987), 8: 570; Ezherî, *Tehzibu 'l-luğa*, 5: 40; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü Mekayîsi 'l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Mısır: Daru'l Fikr, 1989), 5: 239.

⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 55.

¹⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 55.

بَعْضٍ/Belki biriniz delilini diğerinizden daha ikna edici bir şekilde ileri sürer”¹¹ hadisinde de konuşma, söyleyiş tarzı, ikna edici konuşma anlamlarında kullanılmıştır.¹²

1.1.3. Nağme

“Sesi monoton seyrinden sıyrıp uyumlu bir şekilde alçaltıp yükseltmek”, “sesi mırıldanmaya veya kuş ötüşüne benzetmeye çalışmak” anlamlarındaki lahn kelimesinin nağme¹³ manasına gelir. Bunun delili de “لَحْنٌ فِي قِرَاءَتِهِ إِذَا طَرَبَ فِيهَا وَقَرَأَ بِالْحَنِ/Bir kişi mırıldanarak, sesi alçaltıp yükselterek okursa ona nağme yaptı denir” sözüdür.¹⁴

1.1.4. Hata

İbn Fâris (ö. 395/1004) hata manasına gelen *lahn*¹⁵ kelimesinin bu manada kullanımını el-Arabu'l-Âribenin yani saf Arapların bilmediklerini, kelimenin *hata* anlamını daha sonraki dönemlerde kazandığını ve bu irtibatla müvelled (yeni mana kazanan) kelimelerden olduğu hususunda ittifak halinde olduklarını belirtmiştir.¹⁶ Zaten dil alimlerinin hata anlamına gelen lahn kavramının bi'setten önce kullanılmadığı konusunda söz birliği ettiklerini söyleyebiliriz.¹⁷ Ayrıca lahn kavramının hata anlamı daha sonra kazanmış olması o toplumun konuşmalarında hata yapmadıkları anlamına gelmez. Farklı kavramlar üzerinden bu hususu betimlemiş olabilirler.

Hata, doğruya muhalefet manasındadır. İraba uygun okumayan kişi “لَحَّائًا” olarak, onun eylemi de “لَحْنٌ” olarak isimlendirilir ki şairin “فُزْتُ بِقَدْحِي مُعَرَّبٍ لَمْ يَلْحَنْ/Yanlışı okumayan şahsı azarlamada acele ettin” sözü buna delildir.¹⁸

Hz. Ömer'in ok atış talimi yapanların yanına gidip hedefe isabet ettiremediklerini görünce; “Hiç güzel atamıyorsunuz” demesi üzerine bir kişi “نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ/Biz henüz öğrenciyiz” cevabını vermesi gerekirken نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ cevabını vermesi üzerine Hz. Ömer:

¹¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, “*el-Câmi'u's-Sahih*”, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr, (Daru Tavki'n-Necât, 2002), “Şehâdet”, 27, (No,2679).

¹² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 55-56.

¹³ İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye* thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attar, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1986), 6: 3193. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13: 379.

¹⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 56.

¹⁵ Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 1: 8; Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 6: 2193.

¹⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, Mu ‘cemü Mekayîsi'l-Luğa, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Mısır: Daru'l Fikr, 1989), 5:239, Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (01 Ağustos 1997): 326.

¹⁷ Muhammed Hüseyin Âli-Yasin, *ed-Diraset el-Lugaviyye İndel-Arab*, Dâr el-Mektebet'l-Hayat, 1980, s. 34.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 13: 397; Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 56.

لَخْنُكُمْ أَشَدُّ عَلَى مَنْ فَسَادَ رَمِيكُمْ “Kuşmanızdaki hatanız, isabetsiz atışlarınızdan da betermiş!” cevabını verir ki burada da “لَحْنٌ” kelimesi konuşmada yapılan hata manasındadır.¹⁹

Kurtubî, lahn kavramını dilcilerin kullandığı bir mananın dışında kullanmamıştır. Burada odaklanacağı mana son olarak verdiği *hata* manasıdır.

1.2. LAHNIN KAPSAMI, ÇEŞİTLERİ, LAHNDAN SAKINMANIN GEREKLİLİĞİ VE GETİRİSİ

Bu başlık altında Kurtubî’nin; lahnın ortaya çıkışındaki sebepleri, yayılmasını ve devam etmesini icâp ettiren etmenleri, lahnın kısımları olan *lahn-i celî* ve *lahn-i hafî* hakkındaki görüşleri konu edilecektir. Lahn-i celî ve lahn-i hafiden herbirinin kendine özgü tanım ve özellikleri olduğu, her ikisinin de ortak noktası lafızların bozulması iken, lahn-i celînin hem manaya hem örfе halel getirmesi, lahn-i hafînin ise sadece örfü bozmasının aralarındaki ayırıcı bir fark olduğu üzerinde durulacaktır.²⁰

1.2.1. Lahnın Ortaya Çıkış Sebepleri, Yayılmasına ve Devam Etmesine Neden Olan Etmenler

Fetihlerle beraber birçok milletten, birbirinden farklı dilleri konuşan milyonlarca insan, İslâm dinine girmiş ve bunun doğal sonucu olarak da aralarına karıştıkları Arapların dil selikaları (güzel konuşma yetisi) zamanla bozulmuş ve dillerinde lahn görülmeye başlamıştır.²¹ Hal böyleyken lahn-i hafî ve lahn-i celî, lisanlara yerleşip âdetâ dilden bir parça haline gelmiştir. Arapların topraklarını genişletip farklı ırklarla bir arada yaşamaya başlamalarının beraberinde getirdiği dildeki bozulmalar yeni neslin lisanlarına daha çabuk yerleşmiş ve yayılmıştır.²²

Kurtubî, şehirleri fetheden Araplar vefat edip geriye Arapçayı tam anlamıyla bilmeyenler kalınca bunların bozuk lisanlarına sürekli maruz kalan Arapların selikalarının bozulduğunu belirtir. Bu hususun düzeltilmeye ihtiyaç duyulduğunu ve sorunun çözümünün de ancak, çölde ya da şehirden uzakta yaşayanlarla irtibat kurmak ve metinleri noktalar ve şekillerle kayıt altına almakla mümkün olacağını ifade eder.²³ Çünkü bu hatalı kullanımlarla ya hiç ya da asgari düzeyde karşılaşan kesim belirtilen mekânlarda ikâmet edenlerdir. Yine

¹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Kitabu'l-Ezâd*, thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1987), 244.

²⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 56-57.

²¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, s. 63; Karadavut, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, 331.

²² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 63.

²³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 65.

ellerinde, kullandıkları kelimenin doğru kullanımı için kullanılan kelimenin doğruluğunun sağlamasını yapacakları bir yazılı metin olması bu hatalı kullanımların önüne geçecektir.

Kur'an'ı Kerim'e, hareke yerine geçen noktalama işaretlerinin konulması hadisesinin şu şekilde geçtiği kaynaklarımızda yer almaktadır. Muaviye (ö. 60/680), Ubeydullah b. Ziyâd'ın (ö. 67/686) konuşmada yanlışlık yaptığını görür ve "Araplar da Ubeydullah gibi dile yabancılaşıyor mu?" diyerek Ubeydullah'ı kınar. Bunun üzerine Ziyâd, Ebu'l-Esved'e (ö. 69/688) dilde bozulma meydana geldiğini, bir sistem geliştirmesi halinde insanların dillerini geliştireceklerini ve Kur'an'ı i'râb edeceklerini ifade eder. Ebu'l-Esved'in bunu reddetmesi üzerine Ziyâd, Ebu'l-Esved'in geçeceği bir yere bir adam oturtur ve yanından geçerken Tevbe suresi ilk ayetini bilerek yanlış okuması talimatını verir. Ebu'l-Esved, Ziyad'ın görevlendirdiği adamın yanından geçerken yüksek sesle *وَرَسُولُهُ* ayetindeki *رسوله* kelimesini kesra ile okuduğunu duyunca durumun vahametini anlar ve bu teklif kabul eder. Kendisine gönderilen otuz kâtip arasından Abdulkays kabilesinden birini seçip, "Ben telaffuz ederken, eğer dudaklarımı açarsam (fethedersem) harfin üstüne, dudaklarımı büzersem (zammedersem) harfin önüne, dudaklarımı inceltirsem (kesredersem) harfin altına nokta koy. Bu hareketlerin ardından günne yaparsam "iki nokta ile noktala" diye talimatta bulunur ve Mushafı bu şekilde tamamlarlar.²⁴

Dilin değişmesine sebep teşkileden durumun fotoğrafını yazar, şu nakille anlatır. Bu nakil Şa'bi'nin (ö. 104/722) Kûfe mescidinde Arapça öğrenen mevalilere rastlayınca, "Lisanınızı düzeltin; onu bozan sizlersiniz"²⁵ sözüdür. Bu söz Araplarla, Arap olmayanların aynı ortamı paylaşırlarken birbirlerinin örflerinden, adetlerinden ve kültürlerinden etkilendiklerini ayrıca bunların evlenmeleri neticesinde doğan çocukların ana dillerini, anne ve babalarından öğrendikleri bu fasih olmayan Arapçanın oluşturduğunu gösterir. Böylece Arap Dili nesilden nesile her geçen gün biraz daha bozularak intikal etmiştir.²⁶ Daha önce bahsettiğimiz Hz. Ömer ile ok talimi yapan çocuklar arasındaki diyalog bunun somut örneğidir. Bu durum müellifimizin yaşadığı döneme kadar süregelir. Öyle ki çoğu kimsenin; noktalaması, şekillendirilmesi ve zaptı detaylı incelenerek kayıt altına alınmış kitaplara müracaat etmeden dil bilgisindeki hatalardan kaçması pek mümkün halde değildir.²⁷ Yani bir kelimenin i'râbına dair öğeleri bilmek bunların i'râbının bariz bir şekilde yazılı olduğu kitap vasıtası ile

²⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 64.

²⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 64.

²⁶ Karadavut, "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu", 331.

²⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 65.

gerçekleşiyordu. Bu da bize o toplumun, Arapçanın bel kemiği mesabesindeki i‘râb bilgisinden uzaklaştıklarını gösterir.

Müellifimiz yazıda meydana gelen lahn mevzusuna da değinir. Hz. Osman’a mushaf arz olununca, “Ben bu mushafta yanlışlar görüyorum, Araplar bu yanlışları lisanlarıyla düzeltecekler.”²⁸ demiştir. Bu yanlışlıklar kâtiplerin yazıda yapmış oldukları ziyâde ve noksanlık hususundadır. Hz. Osman’ın burada kastettiği yanlışlık لأذبحنه kelimesinin لأذبحنه diye لأوضعوا kelimesinin لأوضعوا şeklinde yazılması gibi örneklerdir.²⁹ Yoksa başka türlü bir hataya Hz. Osman’ın göz yumması ihtimal dâhilinde değildir.³⁰ Çünkü Araplar tabiatları gereği bunları düzeltiyor ve yazılana itibar etmiyorlardı.³¹

1.2.2. Lahn Çeşitleri

1.2.2.1. Lahn-i Celî

Lahn-i celî, lafızlarda meydana gelen kusurlardır ki bunlar kelimenin i‘râbında ve yapısında meydana gelir. “قلم زيد” örneğinde olduğu gibi fiili mazinin fetha üzere mebnî olması gerekirken damme i‘râbı, fâilin de damme i‘râbı alması gerekirken kesra i‘râbı alması suretiyle yapılan i‘râb hataları bu bölümde yer alır.³²

Kurtubî, mu‘reb olsun mebnî olsun her ikisinde de meydana gelen hatanın, lafzın ve örfün bozulması hususunda aynı olduğunu ve bu hataları; kârî, nahiv ve Arapça tahsili olan kişilerin anlayabileceğini belirtir.³³

İrabin değişmesiyle anlam da değişir ve kişinin maksadı anlaşılmaz. Örneğin; “وَإِذْ يُنْفِثُ وَ إِذْ يُنْفِثُ” “Bir zamanlar Rabbi, İbrahim’i bir takım kelimelerle sınamış” ayetini, “وَ إِذْ يُنْفِثُ” şeklinde okuyarak *İbrahim* kelimesini mef‘ul konumundan alıp fâil konumuna, *Rab* kelimesini de fâil konumundan mef‘ul konumuna getirmiş oluruz ki “İbrahim, Rabbini birtakım kelimelerle sınadı.” şeklinde abes bir anlam ortaya çıkar.³⁴

²⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Kitâbü’l-Mesâhif* ((Tah.: Muhammed b. Abduh), Kahire: el-Fârûk’l-Hadîse, 2002), s. 122; Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 61.

²⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 61-62.

³⁰ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, el-Mukni ‘ fi Resmi Mesâhifi’l-Emsâr, (Riyad: Mektebetü’l-Ma ‘ârif, 1985), 51; Abdurrahman Çetin, *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*, 1. Baskı, (İstanbul: Ensar Yay., 2015), 345-346.

³¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 62.

³² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 57.

³³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 57-60

³⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 57.

Hiz. Ömer döneminde bir bedevinin Medine'ye gelip kendisine Kur'ân okunmasını istemesi üzerine birinin ona Berâe sûresindeki رَسُوْلُهُ /Muhakkak ki; Allah ve O'nun Resul'ü, müşriklerden berîdir" ayetini رَسُوْلُهُ /Muhakkak ki; Allah, müşriklerden ve resulünden berîdir" şeklinde *resûl* kelimesini esre ile okudu. Bunun üzerine bedevi "Yazıklar olsun sana Allah resulünden beri olur mu? Eğer Allah, Resulünden beri ise bende beri oluyorum." dedi. Bu hadise Hiz. Ömer'e ulaşınca o bedeviyi huzuruna çağırdı ve bedevi durumu kendisine anlattı. Hiz. Ömer bedeviye bu ayetin اَنَّ اللّٰهَ بَرِيْءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِيْنَ وَرَسُوْلُهُ şeklinde okunduğunu söyledi. Bedevi, ben de Allah'ın ve Resulünün beri olduğundan beriyim, cevabını verdi. Bu olaydan sonra Hiz. Ömer sadece Arapçayı iyi bilen kişilerin Kur'ân'ı okutacağı şeklinde talimatta bulundu.³⁵

Müellifimizin yukarıdaki ayetlerde; sadece anlamı bozan i'râb hatalarına örnek vermesi, anlamı bozmayan, anlamı altüst etmeyen, i'râb hatalarının lahn-i celî olmadığı sonucunu doğurmaz. İbn-i Cezerî (833/1429) ve Eskiçizâde (1145/1732) "manayı bozsun yahut bozmasın" ifadesinin altını çizerek irapta meydana gelen hataları bu kısımda değerlendirmişlerdir.³⁶

1.2.2.2 Lahn-ı Hafî

Lahn-i hafînin lahn-i celî ile telaffuzda meydana gelen bozukluk noktasında ortak noktaları olsa da lahn-i hafînin farkı manayı bozmamasıdır. Yani lahn-i hafî manada herhangi bir değişikliğe sebep olmaz.

Râ harfindaki tekrîrin mübâlağa ile okunması, nûn harfindaki ğunne fazlalığı, lâm harfini abartarak kalın okumak, ihfâyî izhâr, izhârî ihfâ yapmak, teşdîdi telyîn, telyîni teşdîd³⁷ yapmak lahn-i hafînin örnekleridir. Bu yanlışlar manayı bozmaz lafzı da eksiltmez fakat telaffuzunun güzelliğinin ve ihtişamının kaybolmasına sebebiyet verir. Şayet bir kişi "قُلْ مَنْ كَانَ" ayetinde ihfâ yerine izhâr yaparak okusa mana bozulmaz.³⁸

³⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 58-59.

³⁶ Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar 'aşî, *Cühdü'l-Mukill*, 2. Baskı, tah. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, (Amman: Dâru Ammar, 2008), 111; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb, (Riyad: Mektebetu'l-Mearif, 1985), 62-63.

³⁷ Bu kavramlar tezin ileri bölümlerinde anlatılacağı için tanımlarını yapmadık.

³⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 60.

1.2.4. Lahn-ı Hafî ve Müstehcen Lafızlardan Kaçınmanın Gayesi

Konuşulan şeyin içeriğinin yanı sıra doğru telaffuzu da önem arz etmektedir. Çünkü doğru telaffuz doğru sonuçlar doğurur. Bu da kişinin lahn-ı hafiden sâkinıp, belagatin dengi olan fesahati elde etmesiyle meydana gelir.³⁹

Lafzı, kemal manasında yerine getirmek anlamındaki fesâhat, harflerin mahrecini bilmekle olur. İzhâr gereken yerde aşırıya kaçmadan izhâr yapmak, harfleri anlaşılır şekilde birbirinden ayırmak, hemzeyi iterek ya da iğneleyerek değil de orta yollu telaffuz etmek, şeddelileri abartısız ve yumuşatmadan şeddelemek, vurgulanması gerekeni mübâlağasız vurgulamak, “ra” harfinin ince okunması gereken yerde ince, kalın okunması gereken yerde kalın okumak, “sin” harfini keskinleştirmek, “şin” harfini yumuşatmak, “vav” harfinde dudakları öne doğru büzmek, “ha” harfini göğüsten çıkararak belli etmek, “zay” harfini sarsmak “ra” harfinde titretmeyi terk etmek bu konuya verilebilecek misâllerdendir.⁴⁰

Müellifimiz; kişinin, Kur’ân telaffuzunu güzel bir şekilde icrâ ettiği takdirde “وَرَبِّ الَّذِي يَقْرَأُ” ayetinin sorumluluğunu yerine getireceğini vurgular. Hz. Peygamberin “الْقُرْآنَ وَهُوَ بِهِ مَاهِرٌ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ” Kur’ân’ı gereği gibi güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir”⁴¹ hadisiyle bu görüşünü kuvvetlendirir. Ayrıca bu görüşünü Kur’ân-ı mahreç ve sıfatlarına uygun güzel bir edayla okuyan kişiler; Kur’ân’a karşı kendisinde bir soğukluk hisseden kişilerin Kur’ân-ı dinlemesine vesile olur, katı kalpleri cezbeder diyerek duygusal açıdan da destekler.⁴²

1.2.5. Lafızları Düzeltmenin Faydaları ve Gerekliliği

Lafızların doğru telaffuz edilmesi, kişiyi Allah’ın kitabının manasını tedebbür etmeye ve manaların maksatlarını tefekkür etmeye sevk eder. Bu da Allah’ın muradının gerçekleşmesidir. Çünkü Allah, Kur’ân-ı akıl sahipleri üzerinde düşünsünler ve öğüt alsınlar diye indirdiğini beyân etmektedir (Sâd 38/ 29).⁴³

³⁹ “Her ne kadar ulema fesahatin ve belagatin hakikati hakkında birbirinin aynısı mı gayrısı mı diye ihtilafa düşmüşlerse de çoğunun dayanmış olduğu görüş belagatin lafızları seçmeye yönelik fesahatinse konuşmada ki seçime yönelik oluşudur. Bu kavramlar birbirlerinin yerlerine kullanılabilirler. Sözü lafız cihetinden en güzel şekilde aktarmak fesahat iken mana cihetinden en güzel şekilde anlatmaya belagat denir.” Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 65.

⁴⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 65.

⁴¹ Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Terğîb ve’t-terhîb*, thk. İbrahim Şemsuddîn, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1997), 2: 227.(No,2191)

⁴² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 68.

⁴³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 68.

Kur'ân lafızları; Resulün, “رَبِّتُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ/Kur'ân-ı seslerinizle süsleyin”⁴⁴ teşvikine uygun olarak süslendiği zaman kalpler, telaffuza dikkat etmeyenlere nispeten daha fazla Kur'ân'a yönelir. Bunun sonucu olarak da kişi Allah'ın emirlerine imtisal edip nehiyelerinden kaçınır, va'dine rağbet edip tehditlerinden kaçınır.⁴⁵

İmamın kırâatine kulak vermenin farz kılınması, cumada hutbeyi dinlemenin mendup olması, imama uyan kişiye Fatiha dışındaki kırâatin sâkıt olması telaffuzun önemini gösterir. Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728), “إِنَّمَا أُنْزِلَ الْقُرْآنُ لِيُعْمَلَ بِهِ فَاتَّخَذَ النَّاسُ تِلَاوَتَهُ عَمَلًا”/Kur'ân onunla amel edilsin diye indi; bunun için insanlar onun tilavetini amel edindi.” sözü bu durumu destekler.⁴⁶ Yani buradaki “telaffuzu dinleme” eylemi yalın bir dinlemeden ibaret olmayıp telaffuzun amele yansımaya teşvik mahiyetindedir.

Müellifimiz “حُسْنُ الْخَطِّ يَزِيدُ الْحَقَّ وَضُوحًا”/Güzel yazı hakikati daha net hale getirir”⁴⁷ hadisi ile hüsn-ü hat ve telaffuz benzetmesine giderek telaffuzun önemine dikkat çeker. Ona göre güzel yazı, yazılan şeyi derinlemesine düşünmeye sevk ettiği gibi telaffuzun doğruluğu da okunan şeyi doğru anlamaya sevk eder. Müellif ardından sadece telaffuzun tek başına yeterli olmadığını, telaffuz-tedebbür birlikteliğini, Hz. Ali'nin “Verâ olmayan ibadette ve tedebbür olmayan tilavette hayır yoktur”⁴⁸ sözünü aktararak perçimler.⁴⁹ Güzel yazı ve güzel telaffuz ile meşgul olan kişilerden sadece yazı ve sadece telaffuz noktasında kalmayıp iştiğal ettikleri şeyin manasını ve mefhumunu anlamaya da koyulmaları beklenir. İşte bu beklentiden olsa gerek yazar böylesine çıkarımlar yapmıştır.

⁴⁴ Buhârî, "Tevhîd", 52.

⁴⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 69.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 70.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü 'l-i'tidâl* (Beyrut: Dâr-u'l-Ma'rife, 1963), 2: 358; Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 70.

⁴⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hişyetu 'l-Evliyâ ve Tabakâtu 'l-Aşfiyâ*, (Mısır: es-Seâde, 2008), 1:77.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 70.

İKİNCİ BÖLÜM

BASİT HARFLER; HARFLERİN MAHREÇ ve SIFATLARI

Bu bölümde Kurtubî, harflerin; yalın (basit) hallerini, mahreçlerini, asıl ve furû‘larından güzel olanlarını-güzel olmayanlarını, hükümlerini, lakaplarını ve sıfatlarını bahis konusu edecektir.

2.1. HARFLERİN ZATLARI, MAHREÇLERİ VE BUNLARA BAĞLI ÖZEL DURUMLAR

Müellifimiz, harflerin tahkîki ve mahreçlerin zikrini, bunların türlerinin beyânı ve mahreç birliğindeki mertebelerini, Sibeveyh (ö. 180/796) ve Ebu Bekr Mebraman’ın (ö. 345/956) tertip ettiği şekilde zikreder.⁵⁰

Arap harfleri 29 tane olup şu şekilde sıralanır: (الهمزة، الألف، الهاء، العين، الحاء، الغين، الخاء،) القاف، الكاف، الجيم، الشين، الياء، الضاد، اللام، الراء، النون، الطاء، الدال، التاء، الصاد، السين، الزاي، الطاء، الذال، (الثاء، الفاء، الباء، الميم، الواو).⁵¹

Kurtubî harflerin mahrecinin on altı olduğu görüşündedir. O cevfi ayrı bir mahreç olarak değerlendirmeyip; elîf’i boğaz, yâ’yı dil, vav’ı ise dudak mahrecinde değerlendirir.⁵² Yani bu harfleri med harfi olarak değil aslî harf olarak taksimlendirir.

Müellifin; elîf’in, hemze mahreciyle aynı taksimatta değerlendirilmesini doğru bulmayıp Halîl’in; modern fonetik çalışmalarının da ulaşmış olduğu verilere mutabık olan “Elîf’in mecrasının, ağzın bütününi kapladığı ve boğaz harfi olmadığı”⁵³ şeklindeki görüşünü

⁵⁰ Bkz. Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 77.

⁵¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 77-78.

⁵² Bkz. Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 78.

⁵³ Ahmed Muhammed Sâlim Ez-Züvey - Necattin Hanay, “Sesbilimin Kurucusu El-Halil B. Ahmed”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (01 Aralık 2013), 204-205.

benimsemekteyiz. Müelifimizin bu taksimatı, muhtemelen, elîf'in çıkış yerinin boğazın başlangıcından oluşu,⁵⁴ malumatından kaynaklanmaktadır.

O; boğazda üç, dilde on, dudakta iki, hayşûmda bir olmak üzere on altı mahreci dört azaya taksim etmiştir. Şimdi bunları nasıl ele aldığını inceleyelim.

2.1.1. Boğaz Bölgesi

Kurtubî boğazı; أَقْصَى, وسط, أدنى olmak üzere üç bölüme ayırır. Boğazın, en alt (أَقْصَى) kısmından; hemze (ء), elîf (ا), hâ (هـ) harfleri çıkar. Fakat bunlardan elîf harfinin dayanağı yoktur. Boğazın orta (وَسْطُ الْخَلْق) kısmından ayn (ع) ve hâ (ح) harfleri; bu mahrecin üst (أَدْنَى) kısmından yani ağza yakın olan yerden ğayn (غ) ve hâ (خ) harfleri çıkar.⁵⁵

2.1.2. Dil Bölgesi

On mahreç yeri bulunan dil bölgesi dört kısma ayrılır. Dil kökünde (أَقْصَى اللِّسَان) iki, dil ortasında (وَسْطُ اللِّسَان) bir, dil kenarında (حَافَةُ اللِّسَان) iki ve dil ucunda (طَرَفُ اللِّسَان) beş mahreç bölgesi yer alır.

2.1.2.1. Dil Kökü (أَقْصَى اللِّسَان)

Mahreci dil kökü ve üst damak olan kâf (ق) harfi ve bu mahrecin biraz altından, ağzın ön kısmına yakın, üst damağın hizasından çıkan kâf (ك) harfi aksa'l-lisân (أَقْصَى اللِّسَان) bölümünde yer alır.⁵⁶ Gelenekselleşen aksa'l-lisân ifadesi Halîl'de "leheviyye" olarak karşılık bulmuştur.⁵⁷

2.1.2.2. Dil Ortası (وَسْطُ اللِّسَان)

Dilin ortası (وَسْطُ اللِّسَان) ile ona karşılık gelen üst damağın ortası; cîm (ج), şîn (ش), yâ (ي) harflerinin mahrecidir. Yâ (ي) harfi boğazdan akar ve elifin mahreç bölgesine geldiğinde kesilir.⁵⁸

⁵⁴ Bkz. Ebû'l-Hasen Nüreddin Ali b. Sultan el-Herevî Aliyyü'l-Kâri, *el-Minehu 'l-fikriyye bi şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye* (thk. Ali Muhammed ed-Dibâ', Mısır: Ahya el-Kütübü'l-Arabiyye, 1934), s. 12. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İfav, 2004), 192.

⁵⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 78.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 78.

⁵⁷ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm Halîl, *Kitâbü'l-Ayn* (thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî: Mektebetu'l-Hilâl, ts.), 1: 58.

⁵⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 78.

Halîl, yâ (ي) harfini cevâf bölgesinde değerlendirirken⁵⁹ dâd (ض) harfini de bu kısma dâhil eder. Şecriyye diye vasıfladığı ج-ش-ض harflerinin başlangıcını, dil ortası olarak görür.⁶⁰ Fakat müellif, Halîl'in öğrencisi Sibeveyh'in tasnifini benimsemiştir. Günümüzde de varlığını sürdüren dâd (ض) tartışması, talebesi Sibeveyhle arasında da vâki olduğunu görüyoruz. Ayrıca müellifimiz de şecr kavramını yâ (ي) için kullanmıştır.⁶¹

2.1.2.3. Dil Yanı (حَافَةُ اللِّسَانِ)

Dilin sağ ya da sol kenarının (حَافَةُ اللِّسَانِ) boğaza yakın kısmı ve ona mukabil gelen azı dişleri, dâd (ض) harfinin mahrecidir.⁶² Bu görüş, Halîl'in görüşünden daha belirleyici bir mahrec tayinidir.

Dil kenarının, dil ucuna yakın tarafından sivri ucuna kadar ve üst damağın dâhik (küçük azı dişler), nâbi (köpek dişler), rabâiyye (yan kesici dişler) ve seniyye (ön kesici dişler) dişlerinin biraz üstü hizasına denk gelen bölüm de lâm (ل) mahrecidir.⁶³

2.1.2.4. Dil ucu (طَرَفُ اللِّسَانِ)

Dilin ucu (طَرَفُ اللِّسَانِ) ve senâ (ön tarafta bulunan dişler) dişlerinin biraz üstü nûn (ن) harfinin mahrecidir. Nûn (ن) harfinin mahreciyle müşterek olmasına karşın lâm (ل) harfine inhîrâfından dolayı, dilin üst kısmına (طَرَفُ اللِّسَانِ) biraz daha girintili olan yer râ (ر) harfinin mahrecidir.⁶⁴

Dilin ucuyla üst senâ dişlerinin kökü arasından dilin damağa doğru yükselmesiyle de tâ (ط), dâl (د), tâ (ت) mahreci oluşur.⁶⁵

Alt senâ dişleri ile dil ucu arası sâd (ص), sîn (س), zây (ز) harflerinin mahrecidir.⁶⁶ Sibeveyh “فَوَيْقَ النَّيَا”⁶⁷ ifadesiyle dişlerin biraz yukarısında olduğunu belirtirken seniye dişlerinden alt ya da üst diş olduğu kaydını belirtmemiştir. Müellifimiz “النَّيَا السُّفْلَى” ifadesiyle

⁵⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 57.

⁶⁰ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 58.

⁶¹ Bkz. Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 209.

⁶² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 78.

⁶³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 78.

⁶⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 79.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 79.

⁶⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 79.

⁶⁷ Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kamber Sibeveyh, *el-Kitâb* (thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1988), 4: 433.

bu müphemliğe ışık tutmuştur. Fakat müellifimizin çağdaşı Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053) bir yerde bunun alt ön diş⁶⁸, bir yerde de üst ön diş⁶⁹ olduğunu belirtmiştir. İlgili harfler seslendirilirken dil ucunun ön alt dişlere yerleştirilirken ön üst dişlerinde üzerine yaklaştırılması, ön üst dişlerinde bu seslendirmeye katkı sağladığını gösterir. Dâni'nin ifadeleri her ne kadar birbirleriyle çelişen iki farklı seslendirme pozisyonuymuş gibi görünse de aslında birbirlerini tamamlayan bir hakikatin parçalarıdır.⁷⁰

Dilin ucu ve üst dişlerin ucu; zâ (ظ), zâl (ذ), sâ (ث) harflerinin mahrecidir.⁷¹

2.1.3. Dudak Bölgesi

Alt dudağın içiyle ön üst dişlerin ucunun arası fâ (ف) harfinin mahrecidir.⁷²

İki dudak arasından; bâ (ب), mîm (م), vâv (و) harfleri çıkar. Fakat mîm (م) ve bâ (ب) harflerinde dudaklar birbirine bitleştirilirken vâv (و) harfinde dudaklar bitleştirilmez.⁷³

2.1.4. Hayâşim

Sâkin nûn ya da nûn-u hafîyye manasındaki nûnu hafîfe harfinin mahreci, hayâşimdir (geniz).⁷⁴ İleriki bölümlerde bunun üzerinde dataylı bir şekilde durulacaktır.

2.2. FER'İ HARFLER

Kurtubî yirmi dokuz aslî harfe on altı tane de fer'î harf ekleyerek bu sayıyı kırk beşe çıkarmaktadır. Eklemiş olduğu bu harflerden sekiz tanesi Kur'ân kırâatinde kullanılır ve kullanımı müstahsen/hoş görülür. Geriye kalan sekiz harf de kullanımı hoş görülmeyen fer'î harflerdir. Müstahsen fer'î harfler şunlardır; nûn-u hafîfe, beyne beyne hemzesi, elîf-i terhîm (imâle elifi), cîm'e (ج) benzeyen şîn (ش), zây'a (ز) benzeyen sâd (ص), elîf-i tefhîm, lâmu'l-mufahhame ve râu'l-murakkaka. Müstahsen olmayan fer'î harfler de: cîm (ج) ile kâf (ك) arasında olan kâf, cîm (ج) gibi olan kâf (ك), şîn (ش) gibi olan cîm (ج), tâ (ت) gibi olan tî (ط),

⁶⁸ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-İdğâmü'l-Kebîr*, thk. Abdurrahman Hasan el-Arif, (Kâhire: Alemu'l-Kutub, 1424), 121.

⁶⁹ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 105.

⁷⁰ Önder, M.K. (2020) *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç Ve Sıfatları* (Yayımlanmamış doktora tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sbe., Isparta, Türkiye, 77.

⁷¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 79.

⁷² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 79.

⁷³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 79.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 79.

zayıf dâd (ض), sîn (س) gibi olan sâd (ص), zâ (ظ) gibi olan se (ث), fâ (ف) gibi olan bâ (ب) şeklindedir.⁷⁵ Şimdi müşahsen (kullanımı hoş görülen) ve ğayr-i müstahsen (kullanımı hoş görülme) lafızları teker teker inceleyeceğiz.

2.2.1. Müstahsen Görülen Fer'i Harfler

2.2.1.1. Nûn-u Hafife

Nûn-u hafife, mahreci hayşûm olan sâkin nûn demektir. “عَنْكَ، مِنْكَ” kelimeleri buna örnek verilebilir. Bu ses med ve lin harflerinin kendi mevzilerindeki cereyanı gibi hayşûmda akan sestir. Müellifimiz, Kadı Ebu Seyrâfi'nin (ö. 368/979) şu rivayeti alıntılar: “Hafife, hafiye olması gerekir. Çünkü açıklamalar buna delalet ediyor.”⁷⁶ Buradan da nûnu hafifenin nûnu hafiyye ile aynı şeyler olduğu sonucuna varabiliriz.

Bu sese Sibeveyh, ğunne tanımlamasını yapar.⁷⁷ Ğanim Kaddûri Hamed hayşûm terimini ilk kullananın Sibeveyh olduğunu söyler.⁷⁸ Fakat Sibeveyh'in hocası Halîl'in Kitâbü'l-'Ayn kitabında da bu ifadeye rastlamak mümkündür.⁷⁹

Nûn sâkin olup ağız harflerinden şu 15 harf: ث, ذ, ظ, ت, د, ط, ز, س, ص, ض, ش, ج, ك, ق, kendisiyle beraber geldiğinde nûn harfî genizden telaffuz edilir. Telaffuz sırasında ağza temas olmaz. Bu işlem işiten kimseye gayet açıktır. Bu harfler nûn-u sâkinden sonra geldiği zaman kişi burnunu kapasa telaffuzun alt-üst olduğu ortaya çıkar. Şayet ağızdan çıkarmaya zorlanılırsa bu iş meşakkatli olmakla beraber mümkündür.⁸⁰

2.2.1.2. Beyne Beyne Hemzesi

Kurtubî, Sibeveyh'in beyne beyne hemzesi kavramını bir harf olarak değerlendirmesini doğru bulmayıp bunun üç harf sayılması gerektiğini savunur. Gerekçe olarak da beyne beyne hemzesinin hangi harekedense o harekenin temsil ettiği harfe çevrilirdiğini gösterir. Böylece hareke sayısının üç olması beyne beyne hemzesinin de üç harf sayılacağını gösterir.⁸¹

⁷⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 81.

⁷⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 81.

⁷⁷ Ebû Muhammed Hüseyin Beğavî, “*Meâlimu't-tenzil*”, *Daru ibn Hazm* 1/ (1997), 11; Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kamber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1988), 4: 434.

⁷⁸ Ğanim Kaddûri el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye* (Amman: Dâru Ammar, 2003), 93.

⁷⁹ Bkz. Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, 4: 142, 251, 348.

⁸⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 81.

⁸¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 82.

Hemze, سَيْمَ kelimesinde olduğu gibi kesra olduğu zaman سَيْمَ şeklinde hemze ile yâ; لَوْمَ kelimesindeki gibi damme olursa لَوْمَ şeklinde dammeyle vav arasında; سَالْ örneğindeki gibi fetha olursa سَالْ şeklinde hemze ile elîf arasında okunur.⁸²

Beyniyyenin hakikati; hemzenin harekesi meftuh olduğunda hemze-elîf arasında; meksûr olduğunda kesresi ihtilâs olunmuş (herekesi hafif bir ses ile okunan) yâ (ي) gibi; madmûm olduğunda ise dammesi ihtilas olunmuş vâv (و) gibi işlem görmesidir. *Hareke-i muhtelis (ihtilasa maruz kalmış hareke)* de harekenin hemze ile beraber gelmesidir. Harekenin hemze ile beraber telaffuz edilmesi, beyniyye işlemi gerçekleştikten sonraki duruma göre çok daha belirgindir. Hemzenin herhangi bir değişime maruz kalmaması, *muhakkak*; dönüşüm geçirmesi durumu da *muhaffef* diye de adlandırılır. Muhaffef, lafzın gevşetilmesi ve zayıflatılmasıyla sâkine yakınlaşır.⁸³ Bu yaklaşıma muhaffef kılınmış hemzeyi diğerinden flu hale getirir.

2.2.1.3. Elif-i Terhîm

Müellifimiz elîf-i terhîmle, elifini kastetmektedir. Sesi yumuşatmak manasındaki terhim,⁸⁴ eliften önce gelen fethanın kesraya meylettirilerek elîf (ل) ile yâ (ي) arasında bir sesle çıkarılmasıdır. جاء، أَعْمَى kelimelerindeki eliflerin telaffuzu bu hususa örnek teşkil etmektedir. Kurtubî, imâleyi *müşba*‘ ve *ğayru müşba*‘ diye iki kısma ayırıp müşba‘ kavramının kalbi gerektiren bir kesre ile fetha-i hafife (tam a sesi olmayan) arasında bir telaffuz şekli olduğunu, *ğayru müşba*‘ kavramının ise fetha ile imâle arasında olmayan bir telaffuz olduğunu beyân eder.⁸⁵

Hz. Peygamber’in, Meryem suresinin 12. ayetinde geçen “يَا يَحْيَى” kelimesini imâle ile okumasının ardından sahabe, imâlenin Kureyş lügati olmamasından dolayı itiraz geliştirmelerine Hz. Peygamber, “Bu da dayılarımız Benî Sa‘d’ın lügatıdır” cevabını vermiştir.⁸⁶ Hicaz dâhil birçok Arap kabilesinin fonetiğinde pek fazla yer almayan imâle, Necid bölgesinde Temîm başta olmak üzere Esed, Kays, Tay, Bekir b. Vâil, Abdülkays kabilelerinde

⁸² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 82.

⁸³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 82.

⁸⁴ Muhammed Murtazâ el-Huseynî Zebidî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd., (Kuveyt: Matba’atu Hukûmeti Kuveyt, 1965), 32: 237.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 83.

⁸⁶ Ebu’l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Suyûtî, *el-İtkân fi ’Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Mısır: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l-’Amme li’l-Kitâb, 1974), 1: 314.

yer alır.⁸⁷ İmâlenin bazı kabilelerde yer alıp bazı kabilelerde yer almaması lehçe ile alakalı tasarrufların öncelendiğini gösterir.⁸⁸

2.2.1.4. Cîm'e (ج) Benzeyen Şîn (ش)

Cîm ile şîn harfleri arasındaki bu telaffuzun Kur'ân fonetiğinde kullanımının az olduğu⁸⁹, kullanılmadığı⁹⁰ ya da kullanımının hoş görülmediği⁹¹ malumatları bulunmakla beraber bazı Arap lehçelerinde bunun kullanımı söz konusu olup özellikle Lübnan ve Suriye lehçelerinde halen varlığını sürdürmektedir.⁹²

Müellifimiz, bu seslendirmeye sebep olan etkeni dile uygun ve kolay olmasına bağlamaktadır. أَشَدُّ kelimesinin cîme benzeyen şîn şeklinde أَجْدُّ olarak telaffuzu örneği özelinde dâl ve cîm harflerinin mechûr ve şiddet olmak üzere müşterek sıfatlara hâiz olmaları, şîn harfinin ise hems ve rihve sıfatlarına sahip olarak dâl harfinin zıddı olması şîn harfini cîm harfine yaklaştırır. Cîm harfinin, şîn harfinin mahrecine yakın olması da bu eylemi destekler vaziyettedir.⁹³ Bu şekildeki açıklama dile ağır gelen kullanımların yumuşatılması, bize dilin daha akışkan bir fonetik yapıya büründürülmesi amacı güldüğünü gösterir.

2.2.1.5. Zây (ز) Harfine Benzeyen Sâd (ص)

Sâd harfini zây harfine katıp sâd mahrecinden ve bu iki harf arasında bir fonemle kalın bir zây okuyuşu yaparak bu harf telaffuz edilir. Müellifimiz şahit olduğu ve hâlen de kullanımı devam eden sâd harfinin halis bir zây şeklinde telaffuz edilişine; مَزْدَرُ (مَصْدَرُ), تَزْدِيرُ (تَصْدِيرُ), يَزْدُقُ (يَصْدُقُ) kelimelerini örnek verir.⁹⁴

Hamza (ö. 156/773), el-Kisâî (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844) kırâatı ile Ya'kub (ö. 205/821) kırâatının Ruveys (ö. 238/852) rivâyetinde sâkin sâd harfinden sonra harekeli dâl

⁸⁷ Ebu'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l- 'Amme li'l-Kitâb, 2010), 1: 164 ; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf Cezeri, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dıbbâ', (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2: 30; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kirâ'ât ve eseruhâ fi 'ulûmi 'l-'Arabîyye* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1984), 1: 97.

⁸⁸ İbrahim Tetik, "Kur'ân Kırâatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (30 Haziran 2020), 45.

⁸⁹ Abdül Bedî' el-Nirbani, *Cevânibu's-Savtiyye fi Kütübü'l-İhticâci li'l-Kirâât* (Dimeşk: Darü'l-Gavsânî, 2006), 45.

⁹⁰ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed Kaysî, *er-Ri 'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, thk. Ahmet Hasan Ferhât (Amman: Dâru Ammâr, 1996), 111.

⁹¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 432.

⁹² Temmâm Hassan Ömer, *el-Lügatü'l-'Arabîyyetü Ma'nâhâ ve Mebnâhâ* (Âlimü'l-Kütüb, 2006), 53.

⁹³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 83.

⁹⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 83.

gelen kelimelerde işmâm yapıldığını, Hamza (ö. 156/773) kırâatının Halef (ö. 229/844) rivâyetinde bütün “صراط” kelimelerinde, yine Hamza (ö. 156/773) kırâatının diğer ravisi olan Hallâd (ö. 220/835) rivâyetinde ise sadece Kur’ân’da ilk geçtiği yer olan Fâtiha sûresinde işmâm yapıldığını görmekteyiz.⁹⁵

2.2.1.6. Elif-i Tefhîm

Elif’in yâ harfine meylettirildiği elîf-i imâlenin zıddı olan elîf-i tefhîm, elîf’in vâv harfine meylettirilmesi. Elif-i tefhim vâv ile elîf arasında bir sesle çıkartılır.⁹⁶ Fakat bu okuyuş Kur’ân kırâatında yer almayıp Hicâz ehlinde kullanımı söz konusudur.⁹⁷ Müellifimiz, örnek olarak verdiği الصلاة ve الزكاة kelimelerinin yazımlarının -med harfi konumundaki eliflerin vâv harfiyle yazılmaları (الزكاة - الصلاة) - elîf’in vâv’a meyletmesine delil teşkil ettiğini vurgular. Ayrıca elîf-i meftûhanın, elîf-i imâle ile elîf-i tefhîm arasında okunduğunu belirtir.⁹⁸

Aslı damme olan kesra harekeli kelimeler بُيع ve قِيلَ (ğüile-buia) örneğinde olduğu üzere yâ ile vâv arasında bir sesle telaffuz edilir. Dammeden kesraya meyleden vâv harfi de bu kategoridedir. مررت بمذعور ve وهذا ابن بور cümlelerindeki ayn (ع) ve bâ (ب) harflerinin dammesi râ (ر) harfinin kesresine meyledilerek yâ’nın kokusuna bürünerek çıkar. Dammenin kesrayla bozulduğu zamanlarda da bu fonetik geçerlidir.⁹⁹

2.2.1.7. Lâmu’l-Mufahhame ve Râü’l-Murakkaka

Lâmu’l-Mufahhame (kalın okunan lâm) ince okunan lamın furûudur. Çünkü kalınlık ona ârız olan bir sebepten dolayı meydana gelir. Râü’l-murakkaka (ince okunan râ) da kalın okunan rânın fûrusudur. Çünkü arızî bir sebepten dolayı ince olur.¹⁰⁰ Yani lâm harfinde aslolanın ince okunmasıyla râ harfinde ise aslolan kalın okunmasıdır.

Sibeveyh bu iki fer’î harf hakkında herhangi bir şey zikretmemiş ve bu konunun örneklerini elîf-i tefhîm bahsinde ele almıştır.¹⁰¹ Çünkü lâm harfi fethalı olduğu vakit kalın

⁹⁵ Cezeri, *en-Neşr fi’l-Kırâ’ati’l-Aşr*, 2: 341; Halid b. Muhammed el-Ulemî - Seyyid Laşin Ebu’l-Ferh, *Takribü’l-Meanî fi şerhi hurzi’l-emanî fi’l-Kırâati’s-seb’* (Medine-i Münevvere: Daru’z-Zaman, 2018), 68.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 83.

⁹⁷ ed-Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd*, 102.

⁹⁸ Bkz. Ebü’l-Feth Osmân el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati’l-İrâb* (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000), C. 1, s. 64; Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 83.

⁹⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 84.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 84.

¹⁰¹ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 1: 432.

okunması -bazı durumlarda- söz konusu olur. Zaten râ harfî fethalı olduğu bütün durumlarda kalın okunur.

2.2.2. Müstahsen Olmayan Lafızlar

Müellifimiz Arapçasından razı olunan kişilerin kullanımında yer almayan ve aynı zamanda Kur’ân tilavetinde ve şiir okumada hoş karşılanmayan sekiz harfî de alfabeye ekleyerek alfabenin harf sayısını kırk beşe yükseltir. Bunlar:

2.2.2.1. Cîm (ج) ile Kâf (ك) Arasında Olan Kâf (ك)

Yemende kullanılan bir lûgat olup¹⁰² Mısır ve Şamda da kullanımı söz konusudur.¹⁰³ **جمل** kelimesine **كمل** denilmesi örneğindeki bu seslendirme avamdan fazlaca işitilmektedir.¹⁰⁴ Bu harfin Türkçede “g” harfine karşılık geldiğini söyleyebiliriz.

2.2.2.2. Cîm (ج) gibi Olan Kâf (ك)

Bu fonemin bir önceki maddenin aynısı olduđu¹⁰⁵ ki müellifimizde bu görüşte olup aralarındaki farkın birinin aslının cîm diğerrinin aslının ise kâf olması¹⁰⁶ bilgisinin yanında kadîm ilim geleneğinde bu fonemin görmezden gelindiğı ve mahiyetinin ortaya konmadığı¹⁰⁷ şeklinde malumatlar da mevcuttur.

2.2.2.3. Şîn (ش) gibi Olan Cîm (ج)

Sâkin cîm (ج) harfinin ardından dâl (د) ve tâ (ت) harfî gelirse cîm-şîn karışımı bir sesle ilgili harf telaffuz edilir. **الْأَشْدُرُ** kelimesinin **الْأَشْدُرُ** şeklinde; **اجْتَمَعُوا** kelimesinin **اشْتَمَعُوا** şeklinde telaffuzu buna örnek teşkil etmektedir. Mahreçlerinin bir olmasından ve şîn harfinin cîm harfinden daha akıcı, yumuşak ve tefeşşî sıfatına hâiz olmasından dolayı cîm, şîn’e yaklaştırılır. Cîm kendine yakın mahreçli harflerle peşpeşe gelince; özellikle de bu durum cîm sâkin olduğunda meydana gelirse, kendisinin şiddet sıfatına sahip olmasından dolayı telaffuzu zorlaşır. Dilin tabiatı da kolay telaffuza meyilli olduğundan bu fonem kendiliğinden ortaya

¹⁰² İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 47.

¹⁰³ Muhammed El-Antâkî, *el-Muhit fî Esvâtî'l Arabiyyeti ve Nahviha ve Sarfiha* (Beyrut: Dârü's-Şarki'l-Arabi, 1971), 1: 44.

¹⁰⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 84.

¹⁰⁵ Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasan İstirâbâzî, *Şerhu Şâfiyyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Abdulkasud Muhammed Abdulkasud (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 2: 922.

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 85.

¹⁰⁷ El-Antâkî, *el-Muhit fî Esvâtî'l Arabiyyeti ve Nahviha ve Sarfiha*, 1: 44.

çıkılmaktadır.¹⁰⁸ Kanaatimizce Türkçedeki “ç” harfi bu fonemi karşılamaktadır. Arapçadan dilimize geçen *içtima* kelimesi de buna delildir. Tezimizin “cîm (ج) harfi” başlığında bu konuya tekrar değinilecektir.

2.2.2.4. Tâ (ت) Gibi Olan Tâ (ط)

Doğu ehlinin acemlerinden işitilen bir fonemdir. Zira tâ (ط) harfi, onların lügatlerinde yoktur. Onlar, içinde tâ (ط) harfi bulunan bir kelime söylemek istediklerinde zorlanırlar ve telaffuzları zayıf olur.¹⁰⁹ Bu iki harf arasındaki fark, itbâk ve infitâh sıfatları olup “طَيِّبٌ” kelimesindeki “ط” harfinden itbâk sıfatı soyutlanıp “ت” harfindeki infitâh sıfatına meylettirilerek “تَيِّبٌ” şeklinde telaffuz edilmesidir.¹¹⁰

2.2.2.5. Zayıf Dâd (ض)

Lügatlerinde dâd harfi bulunmayan topluluğun bu harfle konuşmaya ihtiyaç duyduklarında dilin kenarından ve ön dişlerin ucundan dâd (ض) ile zâ (ظ) arası bir telaffuzla meydana getirdikleri bir fonemdir.¹¹¹

Şam, Irak, Mısır, Mağrib bölgelerinde yaşayanların Arapça ile karşılaşmadan önce dâd (ض) harfi ile karşılaşmamaları, bu harfi yerli yerince telaffuz etmelerine mâni olmuştur. Bu telaffuz ettikleri foneme Sibeveyh, *zayıf dâd* ismini vermiştir.¹¹² Çağdaşımız Kaddûrî, Sibeveyh’in bahsettiği bu fonemi günümüz Araplarının bilmediğini vurgular.¹¹³ Ayrıca bu fonemin; ائُرْدَ kelimesini ائُرْدَ şeklinde dâd (ض) harfinin sâ (ث) harfine yaklaştırılarak yapılan telaffuzu, şeklinde tanımı da mevcuttur.¹¹⁴

2.2.2.6. Sîn (س) gibi Olan Sâd (ص)

Müellifimiz, bunun aslının sâd olduğunu, telaffuz edilirken mahreçleri bir olduklarından dolayı sîne yaklaştırıldıklarını belirtir.¹¹⁵ Bu seslendirmenin mahreç tayini

¹⁰⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 84-85.

¹⁰⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 86.

¹¹⁰ El-Antâkî, *el-Muhit fi Esvâtî'l-Arabiyyeti ve Nahviha ve Sarfiha*, 1: 45.

¹¹¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 86.

¹¹² Mahmud Fehmî Hicâzî, *İlmullugati'l-Arabiyye* (Mısır: Dâru'l-garib, 2010), 299.

¹¹³ Ganim Kaddûrî el-Hamed, *Ebhâs fi İlmi't-Tecvîd* (Amman: Daru Ammar, 2002), 153.

¹¹⁴ İstirâbâzî, *Şerhu Şâfiyyeti İbni'l-Hâcib*, 3: 256; Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 86.

¹¹⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 87.

noktasındaki ikilemden ya da sâd harfinin sîn'e nazaran zor telaffuz edildiğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

2.2.2.7. Zâ (ظ) Gibi Olan Sâ (ث)

Bu fonem tâ (ت) gibi olan tâ (ط) harfinin benzer formudur.¹¹⁶ Cehr sıfatı izole edilip itbâk ve tefhîm sıfatı uygulayarak ث harfine kalbedilen zâ (ظ) harfidir.¹¹⁷

2.2.2.8. Fâ (ف) Gibi Olan Bâ (ب)

Bu, Fars lüğatinde kullanımı yaygın olan bir harftir. İki farklı kullanımı vardır. İlki; fâ lafzından daha baskın olan bâ lafzı; diğeri bâ lafzından daha baskın olan fâ lafzıdır.¹¹⁸

2.3. Harflerin Sıfatları

Bu bölümde müellif, harflerin sıfatlarını zıtlarıyla beraber tasnif ederek ele almış ki bu yöntem öğreticilik açısından da son derece önemlidir. Bahsi geçen başlıkları şöyle sıralayabiliriz; hems-cehr, şiddet-rihvet-beynehümâ, itbâk-infitâh, isti'lâ-inhifâd, sıhhat-i'tilâl, ziyâde-asıl, bedel, munharif, mükerrer, kalkale, meşûbe(müşrabe), mehtût, zelâka, musmet, muttasıl, mütefeşşîye (muhâlita), cevf, cers, hafîyye, safîr, müsteîne, râci', ğunne, taraf'ul-lisân, musavvit. Bu başlık altında inceleyeceğimiz maddeler, harflerinin hangileri olduğu, tanımı ve varsa o bahisteki ihtilafları ele alınarak değerlendirilecektir. İlgili bahsin harfleri, akılda tutulması hem kolay hem de kalıcı olması hasebiyle anlamlı cümleciklere yerleştirilmiştir. Bu durum tüm sıfatlar için yapılmamıştır. Fakat daha sonra yazılacak tecvîd kitapları için güzel bir adım olmuştur.

2.3.1. Hems ve Cehr Harfleri

Mehmûs harfleri on tane olup “سَتَشْحَنُكَ خَصَفَةٌ” ya da “سَكَّتْ فَحَنَّهُ شَخْصٌ” şeklindeki farklı cümlelerde toplanan “ه، ح، خ، ك، ش، ص، ت، س، ث، ف” harfleridir. Geri kalan on dokuz harf ise Mechûrdur.¹¹⁹

¹¹⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 87.

¹¹⁷ Antâkî, *el-Muhit fi Esvâtî'l Arabiyyeti ve Nahviha ve Sarfiha*, 45.

¹¹⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 87.

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 88.

Mehmûs; harfin kendi mahrecine zayıf bir şekilde dayandırılması ve harfle beraber nefesin akmasıdır. Mechûr ise harfin mahrecine tam manasıyla dayanması, harfle beraber nefesin akmasının engellenmesi olup bu itimad işlemi sonlandırıldığında ise sesin akmasıdır.¹²⁰

Mechûr ve mehmûs egzersiz ve alıştırma ile anlaşılır. Bu sıfatlar sükûn halleriyle değil de harekeliyken ya da med harflerinin ilgili harfin önüne getirilerek telaffuz edilmesiyle belli olur. “سَسَسَ كَكَ، سَاسَا، كَا كَا، قَقَّ قَقَّ، قَاقَا،” örneklerinde olduğu gibi mehmûs olan sîn (س) ve kâf (ك) harflerinde harf, nefesle beraber cereyan ettiğinden dolayı ses zayıf olurken cehr harfi olan kâf (ق) ise nefesle beraber cereyan etmediğinden dolayı sesin kuvvetli olduğu gözlemlenir. Bundan dolayı mehmûs için *gizli olan* mechûr içinse *açığa çıkan* tanımları yapılmıştır.¹²¹

2.3.2. Şiddet, Rihve ve Beyyine Harfleri

Şiddet harfleri أَجْدُكَ قَطَّبْتَ cümlesinde yer alan “ء، ق، ك، ج، ط، د، ت، ب” harfleridir. Şiddet ve rihvet arasındaki harfler yani beyyine harfleri لَمْ يَرْوَعْنَا ya da لَمْ يَرْوَعْنَا cümlesinde toplanan “ا، و” harfleridir. Bunların dışında kalan harfler de rihvet sıfatının harfleridir.¹²²

Şiddet, sesin kendi mahrecine hapsolup akmasına fırsat verilmemesidir. الْحَقَّ، الشَّطَّ، الْحَجَّ kelimelerinin son harfleri olan cîm (ج)، kâf (ق) ve tâ (ط) harfleri telaffuz edilirken sesi uzatmanın imkansız oluşu buna örnek kabilindendir.¹²³

Rihvet ise kendisiyle sesin aktığı ve uzadığı bir sıfattır. Örneğin; السَّحَّ، الرَّشَّ، الْمَسَّ kelimelerinin son harfleri olan sîn (س)، şîn (ش) ve hâ (ح) harfleri telaffuz edilirken sesin harfle beraber aktığı gözlemlenir.¹²⁴

Beyne’ş-şedîd ve’r-rihve ifadesi harfin şedid olması, sesin akması ve uzamasıdır. Bu sıfatın harflerini dört grupta inceleyebiliriz. İlki, başka bir harfe benzerlik babından olup ayn (ع) harfinin hâ (ح) harfine benzemesi bu kabilindendir. İkincisi mahreç genişliğidir ki mahrecin genişlemesinden dolayı sesin, lâm’ın kendi mahrecinden değil de dilin iki yanındaki uç kısmın biraz üstünden akması bu kapsamdadır. Med harfleri buna dâhildir. Üçüncüsü de ğunne olup nûn ve mîm harfleri için geçerlidir. Sonuncusu da inhirâf ve tekrîrdir. Râ’nın lâm’a inhirâfı ve

¹²⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 88.

¹²¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 88-89. ed-Dânî, *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd*, 107.

¹²² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 79.

¹²³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 79.

¹²⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 79.

kendisinde tekrîr sıfatının bulunması -ki bu sıfatı olmasaydı ses cereyan etmezdi- bu kısımda değerlendirilir.¹²⁵

Beyne’ş-şedîd ve’r-rihve ifadesi Sibeveyh’in ayn (ع) harfinin şiddet ve rihvet arasında, hâ (ح) harfine benzer şekilde telaffuz edildiği yönündeki açıklamasında geçmektedir.¹²⁶ Fakat müellifimiz gibi müstakil olarak şiddet ve rihve sıfatları arasında olan bir sıfattan bahsettiğini göremiyoruz. Bu ayrımın İbn Cinni ile başladığını söyleyebiliriz.¹²⁷ Beyyine diye tanımlanan lââm (ل) ve râ (ر) harflerini inhirâf ve tekrîr bağlamında “حرفٌ شَدِيدٌ جَرَى فِيهِ الصَّوْتُ/sesin akıcı olduğu şiddetli harf” ifadesiyle; nûn ve mîm harflerini “حَرْفٌ شَدِيدٌ يَجْرِي مَعَهُ الصَّوْتُ/sesin kendisiyle beraber aktığı şiddetli harf” ifadesiyle anlatan Sibeveyh, med harflerini bu kategoriye dâhil etmemiştir.¹²⁸ Aslında Sibeveyh burada dolaylı olarak şiddet ve rihvet arasında olma halini betimlemiştir. Çünkü hem şiddet hem de sesin akması eylemi ancak tarif ettiğimiz beyne’ş-şedîd ve’r-rihve kavramıyla mümkündür. Sibeveyh, beyne’ş-şedîd ve’r-rihve diye saydığımız harflerin bu kavramda yer alması için bir manada zemin hazırlamıştır.

2.3.3. Itbâk ve İnfitah Harfleri

Itbâk, dilin sırtını ön damağa bitiştirerek kaldırmak, sesin dil ile damak arasında ilgili harfin mevzisinde sıkışmasıdır. Şayet itbâk olmasaydı tâ (ط) dâl (د) harfine, sâd (ص) sîn (س) harfine, zâ (ظ) zâl (ذ) harfine dönüşür; dâd (ض) harfi de mahrecinde kendisinden başka bir harf bulunmadığı için kelimadan çıkardı.¹²⁹ Günümüz Mısır telaffuzunda bu harfin itbâk sıfatından izole edilmiş şekli dâl (د) olarak karşılık bulmaktadır.¹³⁰

Itbâk sıfatı; ط, ظ, ض, ص olmak üzere dört harftir. Cehr ve şiddet sıfatına sahip olması ve diğer harflerin telaffuzunda bu harflerdeki gibi dilin tam manasıyla damağa yükselerek okunmasının mümkün olmamasından dolayı itbâk sıfatı en kuvvetli olan harf, tâ (ط) harfidir. Rihvet sıfatına hâiz olması¹³¹ ve dil ucu ile üst ön dişlerin ucuna meylinden dolayı zâ (ظ) harfi de itbâk sıfatı bakımından en zayıf olanıdır. Sâd (ص) ve dâd (ض) harfleri ise orta düzeydedir.¹³²

¹²⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 89-90.

¹²⁶ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 435.

¹²⁷ Bkz. İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati’l-İ’râb*, 1: 75.

¹²⁸ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 435.

¹²⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 436; Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 90.

¹³⁰ Ğânim Kaddûri el-Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye inde Ulemâit’t-Tecvîd* (Ammân: Dâru Ammâr, 2007), 246.

¹³¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 176.

¹³² Atiyye Kâbil Nasr, *Ġâyetu’l-Murîd fi İlmi’t-Tecvîd* (Kâhire: Dâru’t-Takvâ, 2010), 132; Cezeri, *et-Temhîd fi İlmi’t-Tecvîd*, 90; Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 90.

Halîl'in "الحروف فخم" / kalın harfler¹³³ diye bahsettiği bu harflerin, ıtbâk terimi ile değerlendirilmesi Sibeveyh ile başlamıştır.¹³⁴ Bahsi geçen dört harften başka hâ (خ) ve ğayn (غ) ve kâf (ق)'ın kalın olması Sibeveyh'in değerlendirmesinin daha esaslı kılmasıdır.

İtbâk sıfatının zıddı olarak kabul edilen infitâh sıfatı,¹³⁵ dil ortasının damağa yükseltilmesiyle beraber dil ortasının damağa bitleştirilmeyip sesin hapsedilmemesidir. Harf telaffuz edilirken dil kökü üst damağa kalksın ya da kalkmasın, dil ortası ile üst damak ayrılır.¹³⁶ Bu sıfatının harfleri ıtbâk sıfatının haricindeki harflerdir.¹³⁷

2.3.4. İsti'lâ ve İnhifâd Harfleri

İsti'lâ, sesin harfle beraber üst damağa doğru yükselme eylemidir. Bu uygulama imâleyi de mümtene kılmaktadır.¹³⁸ İsti'la'nın kalın, imalenein ince formatlı oluşunun bunda etkili olduğunu belirtmek mümkündür.

İsti'lâ harfleri¹³⁹ ضغط خص قط ibaresinde yer alan; ط, ظ, ص, ض, ق, غ, خ harfleri olup geriye kalan harfler de inhifâd sıfatına aittir.¹⁴⁰

İsti'lâ iki kısım olup birincisi, dilin üst damağa yükseltilip üst damağa bitleştirilmesidir ki ıtbâk sıfatında da bu durum mevcuttur. İkincisinde ise dil yine üst damağa yükseltilir fakat damağa bitleştirilmez. Bunlar; غ, ق, خ harfleridir.¹⁴¹

İnhifâd ise harf telaffuz edilirken isti'la sıfatında olduğu gibi dilin yukarı yükselmesi yerine alt çenede kalmasıdır. Sibeveyh bu sıfat için tesseffül kavramını,¹⁴² müellifimizinse Halîl'in kullandığı inhifâd¹⁴³ kavramını tercih ettiğini gözlemlemek mümkündür.

¹³³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 8: 167.

¹³⁴ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 436.

¹³⁵ Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâ'âtî'l-Aşr*, 1: 203.

¹³⁶ el-Mar 'aşî, *Cühdü'l-Mukill*, 291.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 90.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 91.

¹³⁹ ed-Dânî, *et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 106.

¹⁴⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 90.

¹⁴¹ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 91-92.

¹⁴² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 130.

¹⁴³ Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, 1: 42.

2.3.5. Sahîh ve İletli Harfler

Med ve lîn (ا, ي, و) harfleri hariç diğer harfler sahih kategorisindedir. Elif harfî diğer iki harften med bakımından daha şiddetli ve mahreç bakımından daha geniş kapsamlıdır. Çünkü vâv harfî telaffuz edilirken dudaklar büzülür, yâ harfî telaffuz edilirken de dil damağa doğru yükselir.¹⁴⁴

İlet harfleri tarihsel seyir içerisinde; elîf-vâv-yâ¹⁴⁵, vâv-yâ-elîf¹⁴⁶, elîf-yâ-vâv¹⁴⁷ ve yâ-vâv-elîf¹⁴⁸ olmak üzere dört farklı şekilde sıralanmaktadır. İbn Cinnî'nin ifadesiyle; boğaza giren harekelerin fetha-kesre-damme sıralaması şeklinde oluşu¹⁴⁹ kanaatimizce müellifimizin de takip ettiği sıralamanın en makul olduğunu gösterir.

2.3.6. Ziyâde ve Asıl Harfler

Ziyade harfler sarfî bir çaba sonucu kelimenin aslına eklenen ek harflerdir. Ziyâde (zâid) harfler “هَوَيْتُ السِّمَانَ /Bana onu sordunuz” ya da “هَوَيْتُ السِّمَانَ/Semiz develere tutkum vardı” ibarelerinde yer alan (ه, ل, ت, س, ن, م, و, ي, ا, ء) on harftir.¹⁵⁰ Müellifimiz ziyâde harflerden geriye kalan harflerinin asıl harfler olacağını okuyucunun anlayacağını tahmin ettiğinden olacak ki asli harfleri zikretmemiştir.

Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863) ile karşılaştığında ona zâid harfleri ve kaç tane olduklarını sorar. O da şu şiiri okur; “هَوَيْتُ السِّمَانَ /فَاشَيْبَنِي/Önceleri semiz develere karşı ilgim yokken onlara hayran oldum. Onlar da beni ihtiyarlattı”. Ardından el-Müberred, sorusuna cevap alamadığını belirttikten sonra “iki kere cevapladım ya”, ifadesiyle karşılaşır.¹⁵¹ Yani cevap olarak okuduğu şiirde iki

¹⁴⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, S. 91.

¹⁴⁵ ed-Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, s. 122.; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf Cezeri, *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kirââtî'l-Aşr*, thk. Muhammed Temîm el-Ğazbî (Cidde: Dâru'l-Hudâ, 1994), s.48; el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-Savîyye inde Ulemâit't-Tecvîd*, 438.Mehmet Ali Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İFAV Yayınları, 2003), 72; Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2005), 39; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (İstanbul: Emin Yayınları, 2019), 203.

¹⁴⁶ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1; 48. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 176.; Alican Dağdeviren, *Kur'an Okuma Sanatı Tecvîd* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 42; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İfav, 2004), 147-148.

¹⁴⁷ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, 1: 76; Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 91.

¹⁴⁸ Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 128.

¹⁴⁹ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, 1: 43.

¹⁵⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 91.

¹⁵¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 91.

kere geçen ve ziyâde harfleri ihtiva eden “هويت السمان” lafızlarıyla bu soruyu iki kere cevapladığını ifade eder.

Müellifimizin isim vermeyerek İbn Cinnî’den aldığını müşâhede ettiğimiz; Müberred’in, hâ (ه) harfini, harekeyi ve müennesliği belirtmek için munfasıl olarak geldiğinden dolayı ziyâde harfler kategorisinden çıkardığı bilgisi, Müberred’in *el-Muktedab* isimli eserinde hâ (ه)’yı ziyâde harf olarak değerlendirdiği malumatıyla örtüşmemektedir.¹⁵²

2.3.7. Bedel Harfi

“Bir harfi başka bir harfle değiştirmek, onun yerine koymak”¹⁵³ manalarına gelen ibdâl harfleri yukarıda bahsettiğimiz ziyâde harflerden sîn (س) ve lâm (ل) harflerini çıkarıp tâ (ط), dâl (د) ve cîm (ج)’i dâhil etmekle elde edilen “طال يوم أنجذته”¹⁵⁴ cümlesinde yer alan (lam harfi hariç) on bir harftir.¹⁵⁵ Ayrıca İbn Manzûr’a (ö. 711/1311) göre tâ (ث) da bedel harfidir.¹⁵⁶

Buradaki ibdâl, idğâmla alakalı bir durum olmayıp harfin başka bir harften tahvil edilmesidir. Söz gelimi (فم) kelimesinin aslı (فوة) olup kelimenin sonundaki hâ (ه) harfi tahfiflik sebebiyle hazfedilmiş ve vâv (و) harfi de kendisiyle hem şefeteyn harflerinden olması hem de harfin dilin bir yere temas etmediği hava ile ağız boşluğundan çıkması yönleriyle ortaklığı bulunan mîm (م) harfine ibdâl edilmiştir.¹⁵⁷

Müellifimiz ibdâl ve ziyâde harflerinin lafza herhangi bir müdahalede bulunmadığı için burada zikredilmemesi gerektiğini savunur. Fakat taksimatı kapsayıcı kılmak adına bu harflere bu kategoride yer verdiğini belirtir.¹⁵⁸ Bu iki kavramın sonuç itibariyle telaffuzla bir ilişkisi olsa da sonuç kısmına gelinceye kadarki işlemler itibariyle bizim konumuz dâhilinde değil de *sarf ilmi* muvacehesinde gerçekleşmektedir.

¹⁵² Bkz. Ebû ‘Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Muktedab* (thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme) Âlemü’l-Kütüb, Beyrut.: Âlemü’l Kütüb, 2010), 1: 56; İbn Cinnî, *Sirru Sinâ ‘atî’l-İrâb*, 1: 76; Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvid*, 91-92.

¹⁵³ Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 13: 93. Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, 4: 1632.

¹⁵⁴ Kaysî, *er-Ri ‘âye li-Tecvîdi’l-Kirâ’e ve Tahkîki Lafzi’t-Tilâve*, 98.

¹⁵⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvid*, 92.

¹⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 13/3: 200.

¹⁵⁷ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ ‘atî’l-İrâb*, 1: 413-414.

¹⁵⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvid*, 92.

2.3.8. Münharife Harfi

Münharife, harfin telaffuz edildiğinde başka bir harfin mahrecine ve sıfatına varıncaya dek kendi mahreç ve sıfatından meyletmesidir.¹⁵⁹ Bu sıfatının harfi, lâm (ل) harfidir. Harf telaffuz edilirken dilin sesle beraber lâm mahrecine inhirâfı (meyli) söz konusu olup dilin iki ucu sesin akmasına mâni olmaz. Böylelikle harf, dilin iki yanından ve dil ucunun biraz üst tarafından çıkar.¹⁶⁰

Lâm (ل) harfinin yanında râ (ر) harfini de münharife olarak kabul edenler vardır. Gerekçe olarak da râ'nın mahrec itibariyle nûn'dan lâm'a meyletmesini gösterirler.¹⁶¹ Ayrıca günümüzde yazılan tecvîd kitaplarında da lâm ile beraber râ harfinin de bu başlık altında yer aldığını görmek mümkündür.¹⁶²

2.3.9. Mükerrer Harf

Sibeveyh'in "*vakıf halinde telaffuz daha da netleşleşir*"¹⁶³ ifadesinden mülhemle; vakıf yapıldığında harfte bulunan tekrîr sıfatından dolayı dil ucunun sarsılması ve titremesi olarak açıklayacağımız mükerrer sıfatının harfi râ (ر) harfidir. Harfin telaffuz edilmesiyle meydana gelen titremeden dolayı dinleyici, burada iki râ harfi varmış zannına kapılabilir.¹⁶⁴ Bunun için bu harf okunduğunda mükerrer sıfatının gizlenerek okunmasına dikkat çekilmiştir.¹⁶⁵ Tabi buradaki gizleme, bu sıfatın tamamen devre dışı bırakılması gibi anlaşılmamalıdır. Aksine telaffuzda yer almaması gereken fazla râ harfinin telaffuz edilmesinin önüne geçilmesi şeklinde anlaşılmalıdır.

2.3.10. Kalkale Harfleri

Vakıf yapıldıklarında mahreçleri kımıldatılan ve mahreçlerinde sıkıştırılan diye tarif edilen kalkale harfleri, "طبق جد" ifadesinde karşılık bulan ب، د، ط، ج، ق harfleridir.¹⁶⁶ Halîl'in

¹⁵⁹ Cezeri, *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, 95.

¹⁶⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 92.

¹⁶¹ Cezeri, *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, 95; Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kurâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 132.; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 213.

¹⁶² Dağdeviren, *a.g.e.*, 36; Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 67.

¹⁶³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 136.

¹⁶⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 92.

¹⁶⁵ Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kurâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, 131. Cezeri, *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, 95.

¹⁶⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fî't-Tecvîd*, 93.

“شِدَّة الصِّيَاح” diye tanımladığı *kalkale*¹⁶⁷ kelimesini, literatüre Sibeveyh’in kazandırdığını müşahede etmekteyiz.¹⁶⁸

Bu harflerde vakıf yapmak ancak sıkıştırma ve vurgulamanın şiddetinden dolayı dilin bir sesle beraber mahrecinden ayrılmasıyla mümkündür. Müellifimiz bazı Arapların bunu çok şiddetli yaptıklarına da dikkat çekiyor¹⁶⁹ ki günümüzde de kalkalede aşırıya kaçanlar mevcuttur.

Bazılarının kâf (ك) harfini de kalkale harflerine eklediğini belirten¹⁷⁰ müellifimiz, kâf (ك) harfinin sıkıştırma yönüyle kâf (ق) harfinin altında olduğundan dolayı kalkale harfi sayılmayacağını vurgular. Saçaklızâde (ö. 1145/1732) de müellifimizle aynı görüşte olup bu görüşü; kâf (ك) harfinin hems sıfatına hâiz olması, kalkale harflerinin ise cehr ve şiddet sıfatlarının bir arada bulunmasıyla ortaya çıkan bir sıfat olması hasebiyle reddederek bu görüşe sahip olan Müberred’in, “*zâid sesin kuvvetli olması*” gerekeceği malumatını dikkate almamış gibi gördüğünü belirtir.¹⁷¹

Her ne kadar zıddı olmayan bir sıfat gibi bir hakim görüş varsa da bu sıfatın zıddının *istikrar* sıfatı olduğunu ya da *sükûn* olduğunu belirtenler vardır.¹⁷² Müellifimizin bu yönde bir görüşü bulunmamaktadır.

Kalkale yapılırken ilgili harften önceki harfin harekesine bir meyil söz konusudur. Bununla birlikte her hâlükârda, kalkalenin fethaya meyletme icrâsıyla gerçekleştirilmesi görüşüne sahip olanlar da vardır.¹⁷³

Kuvvet bakımından kalkalenin hallerine bakacak olursak; vakıf durumundaki şeddeli kalkale -belirteceğimiz diğer iki durumdan- daha kuvvetli olur. Sükûn-u ârız formunda meydana gelen kalkale de sükûnu lâzım durumunda meydana gelen kalkaleden daha kuvvetli olur.¹⁷⁴ Meselenin mantıksal zeminini şöyle açıklayabiliriz; ilk iki durumda kalıcı bir vakıf, diğerin de ise geçici bir vakıf söz konusudur. Kalıcı olanın geçici olana nazaran daha şiddetli

¹⁶⁷ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, 5: 26.

¹⁶⁸ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 174.

¹⁶⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 93.

¹⁷⁰ Bkz. Muberred, *el-Muktedab*, 1: 196.

¹⁷¹ el-Mar‘aşî, *Cühdü'l-Mukill*, 150.

¹⁷² Hasan b. Şücâ' b. Muhammed el-Hüseyn et-Tevnî, *el-Müfid fi İlmi't-Tecvîd* (Ammân: Daru'l-Ammar, 2009), 59; el-Hamed, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye inde Ulemâit't-Tecvîd*, 263.

¹⁷³ Husarî, Mahmud Halil (son), *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Talhâ Bilâl (Mekke-i Mükerreme: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1995), 101.; Muhammed Isâm Muflîh el-Kudât, *el-Vâdih fi Ahkami't-Tecvîd* (Ürdün: Daru'n-Nefâis, ts.), 49.

¹⁷⁴ Suâd Abdulhamîd, *Teyşiru'r-Rahmân fi Tecvidi'l-Kur'ân* (Daru't-Takva, 2009), 99.

olması, şeddeli olanın da muhaffef olana oranla daha şiddetli olması dil selikası açısından tabii bir durumdur.

2.3.11. Meşûbe Harfleri

Müşrabe olarak da karşılık bulan meşûbe, vakıf anında üfleme sesini andıran bir telaffuzun meydana gelmesi olayıdır. Müşrabe harfleri kalkale harfleri ile beraber ض, ذ, ظ, ز, ن harfleridir. Bu harflerden kalkale harfleri dışındaki beş harfte, kalkalede olduğu gibi fazlaca bir sıkıştırma söz konusu değildir. Bu harfler göğüs sesi ile birlikte oluştuğundan seslendirilirken sonu uzar. Buradaki nûn harfî, genizden ğunne içirilmiş harekeli nûndur. Ayrıca nûn-u hafife, tamamen hayâşîm (geniz) mahrecinden olduğu için bu kategoride değerlendirilmemektedir.¹⁷⁵

Müellifimizin kalkale harflerini de içine alan müşrabe tasnifinin altında her iki sıfatta da meydana gelen “zâid sescik” yattığı kanaatindeyiz. Zaten kalkale için de müşrabe kavramını kullananlar da vardır.¹⁷⁶

Cezerî'nin *mühâlata* diye de bahsettiği bu sıfat, kendisinde altı fer'i harf olarak karşılık bulurken¹⁷⁷ çağdaş tecvid kitaplarımızda yer bulmamıştır. Cezerînin bahsettiği müşrabe (mühâlata) ile bizim bahsettiğimiz müşrabe aynı manayı ihtiva etmemektedir.

2.3.12. Mehtût Harfler

Mehtût kelimesi; devenin ayak sesi, birşeye kırılıncaya kadar baskı uygulamak,¹⁷⁸ hamrın yere dökülürken çıkardığı ses¹⁷⁹ gibi anlamlara gelen “هتت” kelimesinden türemiştir. Zayıflık ve hafâ sıfatlarından dolayı *methût* diye isimlendirilen bu sıfatın harfî müellifimize göre hâ (ه) harfidir.¹⁸⁰ Fakat Mekkî, sesin belirtilmesi adına kuvvetli bir ses çıkarmaya muhtaç ve öğürmeye benzer bir ses olduğu gerekçeleriyle bu sıfat için hemzeyi kullanmıştır.¹⁸¹ Cezerî'de de aynı ifadeleri görmek mümkündür.¹⁸²

¹⁷⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 93.

¹⁷⁶ Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 4: 174; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 190.

¹⁷⁷ Bkz. Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, 94.

¹⁷⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 1: 80.

¹⁷⁹ Meccüddin Ebû's-Saâde el-Mubârek bin Muhammed Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadisi ve'l-Eser* (Thk. thk. Tâhir Ahmed Zavî, Mahmûd Muhammed et-Tanahî) Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979, 5: 242.

¹⁸⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 94.

¹⁸¹ Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, 137.

¹⁸² Bkz. Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, 98.

Müellifimiz Halîl'den yaptığı nakille; bunun mahrecinin mehtûtlı (vurgulu) ve madğûtlı (basınçlı) olarak boğazın en altı olan aksa'l-halk bölgesi olduğunu, hâ (ه) harfinin mahrecinde gevşeme olursa yumuşayıp و, ي, ا harflerine,¹⁸³ eğer bu sıfat olmasaydı mahrec yakınlığından dolayı ilgili harfin hâ (ح) harfine dönüşeceğini belirtir.¹⁸⁴

2.3.13. Zelâka Harfleri

Dilin ön kısmının nihayeti ve ucu anlamına gelen *zelk'e* temasla oluştuğu için müzleka diye isimlendirilen bu harfler; ل, ر, ن, ب, ف, م harfleridir.¹⁸⁵

Kendisinde zâid harf bulunmayan rubâi ya da humâsi bir isimde, zelâka harflerinden en az bir tanesinin bulunması gerekir. Şayet bu harfler yoksa bu kelimeye Arapçaya sonradan dâhil olmuş diye hükmedilir.¹⁸⁶ Bu sebepten dolayı Halîl “الكشعشج, الكشعطج, عضابنج” lafızlarının Arapça olmadığını ve mezid olmayan rubâi kelimelerde zelâka harfleri bulunmamasına rağmen Arapça olan kelimelere; العسجد, العسطوس, الدهقة, الزهقة gibi örnekler verip bu gibi kelimelerin az olduğunu belirtmiştir. O, sebep olarak da örnek kelimelerde bulunan س, د, ق, ع harflerinin sahip olduğu ses tonlarında ki netlik, işitilmelerinin hoşnutluğu, kelimeye lezzet katmaları gibi sebeplerden dolayı Arapça sayılacağını belirtir.¹⁸⁷

2.3.14. Musmete Harfleri

Rubâi yahut humâsi kelimelerde zelâka harflerinin kullanılmamasına mâni olmak anlamındaki sıfatının harfleri, zelâka harfleri dışında kalan harflerdir.¹⁸⁸ Başka bir deyişle kelimenin oluşması zelâka harflerinden birinin bulunmasına bağlı olan kelimelerdir. İzlâk harfleri sayesinde ısmât harflerinin mahrecinde bulunan zorluk ve ağırlık giderilmiş olup sülâsi dışındaki mücerred kelimelerin telaffuzunda hafiflik oluşturur.¹⁸⁹ Bu ve bir önceki kavramın, dili daha kullanılır bir hale sokma kaygısından ihdâs edildiğini söylemek mümkündür.

¹⁸³ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 52; Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 94.

¹⁸⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 57; Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 94.

¹⁸⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 94.

¹⁸⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 95.

¹⁸⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, C. 1, s. 53; Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 95.

¹⁸⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 95.

¹⁸⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 209.

2.3.15. Muttasıl Harf

İlgili harfin lîn özelliğinden dolayı, elîf'in mahrecine ulaşınca kadar ağızdaki mahrecinde akma eylemi olarak tanımlanan muttasıl harf, vâv (و) harfidir. Ayrıca Kurtubî cem' vavından sonra elîf yazılmasını da buna bağlar.¹⁹⁰

2.3.16. Mütefeşşî Harfi

Harfin seslendirildiği zaman sesin yayılması manasındaki tefeşşî harfleri, ض, ش ve ف harfleridir.¹⁹¹

Müellifimiz bu sıfatı *mühâlita* diye de isimlendirir. Bu isimlendirmeye gerekçe olarak da bu harfin mahrecinin dil kenarına birleşip karışmasını gösterir.¹⁹² Mekkî de (ض) ve (ش) harfleri için aynı sebepten dolayı *muhâlitayni* kavramını kullanır.¹⁹³ Daha önce muhâlita kavramını Cezerî'nin altı fer'î harf için kullandığını belirtmiştik. Tabi onun kullandığı kavram, bizim orada ve burada kullandığımız kavram ile isim benzerliği olmasına rağmen birbirlerinden çok farklıdır. Çünkü Cezerî bu kavramı bir harfin diğer bir harfle karışması manasında kullanırken Kurtubî, bir harfin diğer bir harfin mahreç bölgesine karışıyor gibi olması manasında değerlendirmiştir.

Şîn (ش) harfi, zâ (ظ) harfinin mahrecine bitişinceye kadar; fâ (ف) harfi, tâ (ث) harfinin mahrecine bitişinceye kadar; dâd (ض) harfi de lâm (ل) harfinin mahrecine bitişinceye kadar uzandığından dolayı bu kategoride değerlendirilmiştir. Buna ek olarak dâd (ض) harfinin kendi mahrecinden, ıtbâk harfleri olan; sâd (ص), zâ (ظ) ve tâ (ط) harflerinin mahrecine yaklaşıyor olmasından dolayı bu harfe “harfu'l-mustetîl” denir.¹⁹⁴

Tefeşşî sıfatına, bahsi geçen harflerin yanında; ض, ص, ث, ر, ف, ش, م harflerinin de eklendiğini görmek de mümkündür.¹⁹⁵ İbnü'l-Cezerî bu harflerin bu sıfatla nitelendirilmesini; م ve ن harflerini ğunne, ش ve ث harflerini intişâr, ف harfini teeffûf, ر harfini tekrir, ص, س ve ز harflerini safır, ض harfini ise istitâle sıfatlarına sahip olmalarına bağlamıştır.¹⁹⁶

¹⁹⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 95-96.

¹⁹¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 96.

¹⁹² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 96.

¹⁹³ Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, 135.

¹⁹⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 96.

¹⁹⁵ Bkz. Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, 1: 205.

¹⁹⁶ Cezerî, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, 97.

Sibeveyh, bu sığata müstakil bir başlık altında değil de idğâm yapılmayan harfler bahsinde; şîn (ش) harfinin kendisinde bulunan tefeşşî ve istitâle sıfatlarından dolayı cîm (ج) harfine idğâm edilmeyeceğini anlatırken yer vermiştir.¹⁹⁷ Diğer idğâm yapılmayan harflerden bahsederken Cezerî'nin tefeşşî sıfatı için saydığı harflerden; م, ر, ف, ش harflerini içine almaktadır. Cezerî'nin tefeşşî sıfatı için gerekçe gösterdiği argümanlar, Sibeveyh'in idğâm yapılmayan harfleri temellendirirken getirdiğı argümanlarla örtüşmektedir. Cinnî'nin de ضَمْ شَفْرِ ibaresinde toplanan beş harfte; tefeşşî sıfatının, kendilerine mahreç yakınlığı sebebiyle yapılacak idğâmıla izole olacağından bu idğâmın yapılmayacağını¹⁹⁸ söylemesi kanaatimizce – sâ (ث) harfi hariç- Cezerî, tefeşşîyi, kendisiyle idğâm yapılmayan harfler ya da sıfatın yok olma riskinden dolayı idğâma engel olan harfler şeklinde anladığını gösterir.

2.3.17. Cevf Harfleri

Mahreçlerinin dayanağı olmadığı için *cevf* diye isimlendirilen bu harfler, med harfleri ve hemze olmak üzere dört harftir. Geriye kalan diğer harfler de *sutmun* diye adlandırılır. Kurtubî mahreç taksiminde Sibeveyh'i baz almakla beraber Halîl'in *cevf* tasnifini de benimsemiştir. Şöyleki Sibeveyh hemze ve elîf harflerini aksa'l-halk kategorisinde değerlendirip Halîl gibi bu dört harfi içine alan *cevf* diye bir tasnif yapmamıştır.¹⁹⁹ Cezerî ve modern dönemde yazılan tecvid kitapları *cevf* harflerini anlatırken hemzeye yer vermemiştir.²⁰⁰

2.3.18. Cers Harfi

Cers'in tanımını Kurtubî'de yer almamaktadır. Mekkî, cers'in lügatte “ses” manasına geldiğı, sesin hemze telaffuz edildiğinde hemzeyle beraber yükselmesi sonucunda dil pratiğinde güçlük meydana getirirdiğı için *cers* isminin verildiğini belirtir. Yine aynı sebepten dolayı hemze için; tahkîk, tahfîf, bedel, hazif, beyne beyne ve hareke uygulamaları mümkün hale geldiğini belirtir. İki hemzenin yanyana gelmesinin güç olmasının nedenini de sesin, diğer harflerde olduğundan daha belirgin daha ziyâde bir şekilde ön plana çıkmasına bağlar. Cezerî de hemen hemen aynı ifadeleri kullanmıştır.²⁰¹ Az önce bahsi geçen tahfîf, bedel, hazif, beyne

¹⁹⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 447.

¹⁹⁸ İbn Cinnî, *Sırru Sinâ 'ati'l-İ'râb*, 1: 226; Ebü'l-Bekâ el-Esedî el-Halebî İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal li'l-Zemahşerî* (Thk. Emil Bedî' Ya'kûb, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 5: 529-549; İsmail Temiz, *İbn Cinnî'nin Sırru Sinâ 'ati'l-İ'râb Adlı Eserinde Mu'cem Harflerine Dair Görüşleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Doktora, 2020), 228.

¹⁹⁹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 57; Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 102.

²⁰⁰ Bkz. Cezerî, *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, s. 85; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s. 186; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 99; Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*, s. 39; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99.

²⁰¹ Bkz. Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, s. 133; Cezerî, *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*, 96.

beyne uygulamaları da hemzenin kuvvetinden kaynaklanan fonetik materyallerdir. Bu kuvvetli sesin telaffuzu ağır olduğundan böylesi kolaylaştırıcı fonetik unsurlar geliştirilmiş olmalıdır.

Cers'in "sâkin elîf" olduğu görüşüne müellifimizden başka hiç kimsede rastlayamadık. Mekki, bu sıfatın hemze olduğu ve şiddetli ses olma müşterekliğiyle mehtût ile aynı olduğu görüşündedir.²⁰² Müellifimiz, ağzın açılıp nefesle beraber uzayarak ve ağızda hemze (ء) ile hâ (ه) arasından boğaza doğru aktığından dolayı bazılarının, bu sıfat için *hâvî* kavramını kullandıklarını belirtir. Sibeveyh ve Cinnî de *hâvî* sıfatının elîf olduğu görüşündedir.²⁰³

Halîl'in, harfleri *cers* ve *sarf* diye yaptığı tasnifinde; bu sıfat için "harfin sesinin sukûnlü halinde anlaşılması", *sarf* içinde "harekeli harf"²⁰⁴ tarifini yapar.

2.3.19. Hafîyye Harfleri

Kurtubî mahreçleri geniş olduğundan ه, ل, ي ve و harfleri *hafîyye/hafâ* (sesi gizlemek) başlığı altında tasnif etmiştir. Bu harfler arasında mahreci en geniş olan elîf harfidir. Çünkü bunun nefes gibi dil üzerinde bir hareketliliği söz konusu değildir. Daha sonra mahreçlerinin genişliği bakımından sırasıyla; ه, ي ve و harfleri gelir. Sükûnlü, izhârsız, idğâmsız ve kalbsiz nûn harfi de bu sığata müşterektir.²⁰⁵

Halîl bu sıfat için hâ (ه) ve yâ (ي) harflerini kullanırken Sibeveyh, yukarıdaki beş harfi de kullanır fakat her ikisinde bu sıfatın tarifini yapmaz.²⁰⁶

Med harflerinden sonra hemzenin gelmesi bu harflerin sahip olduğu hafâ sıfatından dolayı bu harflerin sâkıt olabileceği problemini doğurur. Bu problem meddi uzatarak harfi iyice beyân etmeyi zorunlu kılar.²⁰⁷ Bu beyân etme ve vurgulama işlemi hâ (ه) harfi için de geçerlidir.²⁰⁸ Harfi vurgulama eylemi mahreçlerinin geniş olmasının getirmiş olduğu net olamama durumunu bertaraf etmek adına gerçekleşir.

²⁰² Kaysî, *er-Rî'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, 137.

²⁰³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 435; İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, 1: 76.

²⁰⁴ Bkz. Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 1: 41.

²⁰⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 97.

²⁰⁶ Bkz. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 17; Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2: 261-262-421; 4: 161-165-195- 393.

²⁰⁷ Muhammed Mekki Nasr, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi'lmi't-Tecvîd* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 59.

²⁰⁸ Bkz. Mar 'aşî, *Cühdü'l-Mukill*, 297.

2.3.20. Safır Harfleri

Ses tonları ısığa benzediği için *safır* diye isimlendirilen bu sıfatın harfleri; ص, س, ز harfleridir. Bu harfler, mahrecinden sıyrılarak çıkan harflerdir.²⁰⁹ Bu sıyrılma harflerin keskin oluşlarındandır.

Bu kavram ilk defa Sibeveyh tarafından bu üç harf için kullanılmış fakat tanımı yapılmamıştır.²¹⁰ Daha sonra Müberred ile beraber tanımı yapılarak literatüre kazandırılmıştır.²¹¹

2.3.21. Müsteîne Harfleri

Müsteîne, harflerin telaffuz edilirken başka bir harften destek alması manasına gelir. Bu harfler; ع, م, ن harfleridir. Ayn (ع) harfi hâ (ح) harfinin sesinden; nûn (ن) ve mîm (م) harfleri de hayşûmun sesinden yardım alır.²¹² Vastu'l-halk mahrecinin harfleri olan ayn (ع) ve hâ (ح) harflerinden hâ (ح), rihvet ve hems sıfatına; ayn (ع) ise beyniyye ve cehr sıfatlarına hâizdir. Dolayısıyla ayn (ع)'nın telaffuzu hâ (ح)'nın telaffuzundan daha zordur. Bunun içinde telaffuz açısından kendinden kolay olan hâ (ح)'dan yardım almasına ihtiyaç duyar. Araştırmalarımız neticesinde ne müellifimizden önce ne de sonra *müsteîne/yardım alan* harflere rastlayamadık.

2.3.22. Râci' Harfleri

Müellifimizin harf telaffuz edilirken ğunneden dolayı harfin ilgili mahrecinden geniz mahrecine dönmesi şeklinde tarifinin yaptığı râci' kavramının harfi ona göre mîm (م) harfidir.²¹³ Aynı rucû eylemine sahip olmasından dolayı mîm'in yanında nûn harfini de bu sığata ortak edenler de vardır.²¹⁴

2.3.23. Ğunne Harfleri

Ğunne, sâkin/harekeli nûn (ن) ve mîm (م) harfinin sıfatıdır. İki harf arasında derecelendirme yapacak olursak mîm harfinin daha kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü

²⁰⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 97.

²¹⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4: 464.

²¹¹ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab* (thk. Muhammed Abdu'l-Hâlik Azîme, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994), C. 1, s. 193; İbrahim Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2016), 192.

²¹² Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 97.

²¹³ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 97.

²¹⁴ Bkz. Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, 138; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 111; Cezeri, *et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*, 99.

nûn harfî ğunne ile icrâ edildiğinde lafzı zâil olup nûn'dan geriye ğunne kalırken mîm'in lafzının kalıcı olması mîm'i nûn'dan daha kuvvetli kılar.²¹⁵ Şayet mîm harfinde de sesin yok edilmesi mevzu bahis olsaydı mîm'in nûn ile ses cihetinden farkı ortadan kalkacak ve bu iki sesin birbirine karıştırılması söz konusu olacaktı.²¹⁶ Ayrıca mîm harfinin nûn'a idğâmı söz konusu değildir.²¹⁷

2.3.24. Tarafu'l-Lisân Harfleri

Müellifimiz bu başlık için sadece tarafu'l-lisân harflerini vermekle iktifa etmiştir ki harfler şunlardır; ن, ر, ل, د, ت, ص, س, ز, ط, ظ, ذ, ث harfleridir.²¹⁸ Daha önceden ayrıntılı bir şekilde bahsi geçtiği için tekrara düşmemek adına bu konunun üzerinde durulmayacaktır.

2.3.25. Musavvit Harfleri

Mahreçlerinin geniş ve seslerinin daha uzun oluşu, diğer harflerin seslerinden daha tonlu olmasına zemin hazırladığı için ا, و ve ي harfleri *musavvit* (ünlü) diye adlandırılır.²¹⁹

Halîl'in hurûfu'l-ilel²²⁰/cevf/hevâiyye²²¹ şeklinde tanımladığı bu harflere; –tespit edebildiğimiz kadarıyla- Kindî²²² (ö. 252/866) ardından da Müberredle²²³ beraber, *musavvit harfler* tanımı yapılarak yeni bir perspektif kazandırılmış ve bu musavvit kavramı, müellifimizle beraber tecvîd literatürüne girmiştir. Bu üç harfin dışındakilere savâmit (ünsüz) kavramını da çağdaş dil bilginleri kazandırmıştır. Halîl'de de bu harfler *sahîh harfler* şeklinde karşılık bulmuştur.²²⁴ Savâmit kavramına İbni Sina (ö. 428/1037)'da rastlamak mümkündür. Ancak o, bu kavramı sadece vâv ve yâ harflerinin musavvite hallerinin dışındaki türü için

²¹⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 97.

²¹⁶ Soner Akdağ, *Kur'ân Dili'nin Fonetik Yapısı -Kiraat ve Dil Bilim Çerçevesinde-* (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2015), 96.

²¹⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 97.

²¹⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 97.

²¹⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 97-98.

²²⁰ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 59.

²²¹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 57.

²²² Muhammed Hassân et-Tayyân, “Araplarda Sesbilim (Fonetik)”, Ahmet Yüksel (Çev.), Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun 2004, 308

²²³ Bkz. el-Müberred, *el-Muktedab*, 1: 119.

²²⁴ Hâzim Süleymân Hullî, “el-Halîl Râidu İlmi's-Savt”, Mecelletu Mecma'i'l-Lügati'l-Arabiyye bi-Dimaşk 68/2 (1993), s. 213. ; Ahmet Yüksel, “İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 24/24-25 (01 Temmuz 2007), 143. Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1: 57.

kullanmıştır.²²⁵ İbn Sina'nın sadece vâv ve yâ harflerinin harekeli halleri için *sâmit* kavramını kullanıp geriye kalan sahîh harfler için bu kavramı kullanmaması, bu iki harfin hem samit hem de musavvit olarak kullanabileceğini vurgulamak ve bu harflere kıyas yaparak diğer harflerin musavvit olabileceği anlaşılır olduğundan olabilir. O bu ayrımla iki harfin hem sesli hem sessiz olabileceği malumatıyla, diğer kaynaklarda geçmeyen²²⁶ bu eksikliği de kapatmaktadır. Ayrıca İbn Sina'nın sâmit kavramı, Dâni'de aynı işlerlikte *el-câmid* (sessiz) olarak karşılık bulmuştur.²²⁷ Ancak müellifimiz sâmit harflerden bahsetmemiştir. Fakat bunun mukabili olan câmid kavramını kullanmıştır. O, vâv ve yâ harflerinin med ve lîn hallerini câmid olarak değerlendirir.²²⁸ Böylece bu iki harfi hem sesli hem de sessiz olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

2.4. HARFLER

Bu bahiste yirmi dokuz harf kendine has durumlarıyla beraber ele alınacaktır. Harflerin sıfatları, okunuşunda yapılan hataları, terkip halinde dikkat edilmesi gereken hususları üzerinde durulacaktır. Yine nutuktaki aşırılıklardan ve ihmallerden uzak durulması hususuna dikkat çekilecektir. Çünkü elfazda yapılan hataların çoğu ifrat ve tefritten kaynaklanmaktadır. Ancak tüm bunlar yapılırken konular, bir tecvîd kitabı edasıyla ele alınmayıp önemli yerlere değinmekle yetinilecektir. Kurtubî özelinde harfleri incelediğimiz için yazar vurgusu metin içinde arz edilmeyecektir.

2.4.1. Elîf (ا)

Elîf, hafî ve mechûr harftir. Kendinden sonra hemze, idğâm edilmiş yahut idğâm edilmemiş sâkin harf gelmezse okuyucu vakıf hâlinde olur. Eliften sonra da sükûnlu harf varsa okuyucunun onu ikâme etmesi, kesmesi ve lafızda orta yol edinmesi gerekir. Okuyucunun elîf'in hakkını ihmal edip fethaya dönüştürmesi de mübâlağa edip medden fazlaca uzatması da yanlıştır. Anlattığımız hususlara *أَوْتَيْنَا* ve *الْعَادُونَ* misâllerini verebiliriz. Çünkü burada elîf'ten sonra hemze ya da sâkin harf gelme durumu söz konusu değildir. Bu gibi yerlerde meddin gereği kadar yerine getirilmesine dikkat edilmelidir. Ayrıca elîf'in sonda ve vakıf pozisyonunda bulunup öncesinde harf-i med yahut medd-i lîn bulunduğu dikkatli olmak gerekir. Çünkü

²²⁵ Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ İbn Sînâ, *Esbâbu Hudûsi'l-Hurûf* (thk. Muhammed Hasan et-Teyyân-Yahyâ Mîr 'Alem) Dimeşk: Matbu'âtu Mecme'i'l-Luğati'l- 'Arabiyyeti, ts., 84.

²²⁶ Bkz. Müberred, *el-Muktedab*, 1: 61, 119; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3: 89.

²²⁷ Bkz. Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, 134.

²²⁸ Vâv (و) ve yâ (ي) başlığına bakınız.

buradaki med yapma eylemi, okuyucuyu kelimenin sonunda bulunan elîf'i med yapma hususunda aceleciliğe maruz bırakır. Şöyle ki bu anlattığımız hususları kendisinde bulunduran قَدِيرًا kelimesini telaffuz eden okuyucu, râ (ر) harfini bir an önce med yapma refleksiyle dâl (د) harfinin meddini dikkatten kaçırarak قَدِيرًا şeklinde okuyabilir. Bundan sakınılıp meddin kararınca yapılması gerekir.²²⁹

Müellifimiz; sekt (vakıf) halindeki kelimede harf-i medden sonra ağzını kapatarak mîm ya da nûn harflerini revm gibi okuyanlara defalarca rast geldiğini belirtir.²³⁰ Sözelimi غَلَامْ kelimesindeki elîften sonra gelen mîm (م) harfinde vakıf yapılacağı zaman mîm harfi revmli olarak değil de sükûnlu okunur. Bu hataya günümüzdeki okuyucularda da rastlamak mümkündür.

2.4.2. Bâ (ب)

Bâ harfi, mechûr ve şiddet sıfatlarına sahip olmasının yanında kalkale harflerindendir. اِيَّاكَ نَعْبُدُ örneğinde olduğu gibi lafzın hakkını vererek seri bir şekilde telaffuz edilmesi ve mahrecine baskı yapmadan dudağa tam yerleştirilmesi gerekir.²³¹ Mahrece yapılan baskı, harfin normal seyrini bozup hoş olmayan bir seslendirme meydana getirir.

Şiddet ve cehr sıfatlarına hâiz olmaları ve dudakların kapatılması özelliklerine sahip olmasından dolayı bu harfe en çok mîm (م) harfi benzemektedir. Mîm harfinin bâ harfine dönüşmesinin önündeki mâni, mîm harfinde ğunne ve ğunneyle beraber ses akışının olmasıdır. Bâ harfinde ğunne sesinin cereyan etmesinden ve kendinden sonra sesin hayşûmdan çıkmasından sakınmak suretiyle bu harfin mîm harfine dönüşmesinin önüne geçilir. Özellikle رَبِّ الْعَالَمِينَ örneğinde olduğu gibi şeddeli olduğunda bu hususa daha da dikkat edilir ki bu da kârînin, harfi telaffuz ederken süratli olmasına bağlıdır.²³²

2.4.3. Tâ (ت)

Tâ (ت) harfi mehmûs ve şiddet sıfatlarına sahiptir. Harfin hafifletilmesi ve bâ (ب) harfinde olduğu gibi telaffuz noktasında bir serilik söz konusudur. Bu husus bilhassa حَتَّى gibi şeddeli olduğu zamanda ya da نَسْتَعِينُ ve اسْتَكْبَرُ kelimelerinde olduğu üzere istif'âl (استفعال) kalıbında yahut sîn harfi ilaveli iftiâl (افتعال) kalıbında ya da sîn harfine mücâvir olduğunda daha

²²⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 100.

²³⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 101.

²³¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 101.

²³² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 101.

da önem arz etmektedir. Çünkü tâ harfî nefesin kendisiyle beraber aktığı bir harftir. Mahreç yakınlığından dolayı tâ (ط) ve dâl (د) harflerine karışabilir. Ayrıca bu harfe hems sıfatı uygulanmazsa dâl (د) harfine dönüşmesi mümkündür.²³³ Eğer harfin hakkını vermekte dikkat edilmezse verdiğimiz örnekler *إِسْكَبَر* ve *نُسْطَعِينُ* lafızlarına dönüşebilir.

2.4.4. Sâ (ث)

Mehmûs ve rihve sıfatlarına sahip olan sâ (ث) harfinde kendisiyle beraber nefesin aşırı bir şekilde akmasından sakınılmalıdır. Ayrıca *الْفَقَائَاتِ* örneğinde olduğu gibi sâ (ث) harfi telaffuzunda zâl (ذ) harfine yaklaşmasının önüne geçilmesi gerekir. Bu durum da nefes cereyanının ihmalinden sakınmakla mümkündür. Yine *ثَلَاثَةٌ* kelimesini *فَلَاثَةٌ* şeklinde; sâ (ث) harfini fâ (ف) harfine dönüştüren hatalı okuyuşlar da mevcuttur. Bu durum kabîh bir pelteklik olup lahn-i hafîden ziyâde ağız bozukluğu ile alakalıdır. Lügat bilginleri bazı Araplarca ث harfinin ف olarak da telaffuz edildiğini²³⁴ belirtir ki bu husus muttarid (genel, sürekli) olmayıp çok az ve özel harflerde mevcuttur.²³⁵ Bu harf dönüşümünü, dile kolay gelmesine, mahreç yakınlığına ve sıfatlarının büyük oranda uyumluluğuna bağlayabiliriz.

2.4.5. Cîm (ج)

Şiddet ve cehr sıfatlarına sahip olan cîm (ج) harfinin, şîn (ش) harfine dâhil olmamasına ve karışmasına dikkat edilmesi gerekir. *أَجْرُمُوا* örneği özelinde cîm harfine, zây (ز) ve kâf (ك) harflerinden bir şâibe²³⁶ oluşabilir.²³⁷ Bu şâibedeki zây harfinin j harfine; kâf harfinde de ç harfine dönüşüp, söz konusu ilgili örneğin “ejremû” ya da “eçremû” telaffuzlarına benzer bir telaffuzu meydana getireceği kanaatindeyiz. Zaten zây ve j harfleri cehr-rihvet; kâf ve ç harfleride hems-şiddet sıfatlarıyla müşterektirler.

2.4.6. Hâ (ح) ve Hâ (خ)

Bunlar halk ve mehmûs harflerdendir. Ayrıca hâ (خ) harfinde isti‘lâ sıfatı vardır. Boğaz harflerinde, birbirlerinin telaffuzuna karışma riskinden dolayı sıkıntı yaşanılır. Dolayısıyla

²³³ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 102-115.

²³⁴ Detaylı bilgi için: Ebu't-Tayyib Abdulvahid el-Halebî, *Kitabu'l-İbdal* (thk. İzzuddin et-Tenûhî Dimeşk: el-Mecmau'l-İlmi'l-Arabî, 1961), 1: 181.

²³⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 103.

²³⁶ Şâibe kelimesi tezimizde sıkça geçmektedir. Bu kavram, yakın sesleri etkilemesi mümkün harflerin sıfatlarına taalluk eden özel kullanımdır. Detaylı bilgi için el-Hamed, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye inde Ulemâit't-Tecvîd*, 342.

²³⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 103.

harfleri tahlîs (net telaffuz) ederek birbirlerine karışmasından sakınmak gerekir. Halk harflerinden hâ (هـ) harfi, hâ (ح) harfine hems sıfatından; ğayn (غ) harfi de hâ (خ) harfine isti'â sıfatından dolayı daha yakındır. Hâ (ح) ve hâ (خ) harfleri arasındaki fark da buna dayanır.²³⁸

2.4.7. Dâl (د)

Dâl (د) harfi mechûr ve şiddet sıfatlı bir harf olup yakın mahreçli harflere ilhâk edilme riskini taşır. Sözelimi فَتَهَجَّدْ kelimesinde olduğu üzere cîm harfinin yanında yer alırsa tâ (ت) harfine; ادْخُلُوا kelimesinde olduğu gibi hâ (خ) harfinin yanında yer alırsa tâ (ط) harfine dönüşebilir ki bu durumdan sakınılması gerekir.²³⁹

2.4.8. Zâl (ذ)

Mechûr ve rihve sıfatlarına sahip olan zâl (ذ) harfi, bu iki sıfat sayesinde sâ (ث) harfine dönüşmesinin yahut bu harfe yaklaşmasının önüne geçmiştir. Örneğin الْعَذَاب kelimesi bu iki sıfat sayesinde الْعَذَابِ şeklindeki okuyuştan uzaklaşmış olur. Ayrıca acemlerden çokça işitildiği şekliyle bu harfe itbâk sıfatının uygulanmasıyla zâ (ظ) olarak telaffuz edilmesi kaçınılmazı gereken okuyuştur. Yine Kur'ân'da فَذَاقْتُ ve انْفَذْتُ kelimelerindeki ذ harflerinin yerine dâd (ض) harfinin yer almasıyla gerçekleşen فَضَاقْتُ ve انْفَضْتُ kelimelerinin varlığı da zâl harfinin yerine dâd harfinin kullanılmasını tetiklemiştir. Bu tür okuyuş da sakınılması gereken telaffuzlardandır.²⁴⁰

2.4.9. Râ (ر)

Râ (ر), tekrîr ve inhirâf sıfatlarına hâiz bir harftir. Bu harfin, tekrîr sıfatının gerektirdiği ölçüde ve telaffuzu koruyarak ifrattan uzak bir şekilde icrâ edilmesi gerekir. Harfin; sâkin (وَمَنْ) harekeli (يَعْفُرُ) ya da şeddeli (حَرَّ) oluşu bu uygulamada müsâvidir.²⁴¹

Râ harfi harekeli ya da sükûnlu olmasına bağlı olarak kalın veya ince okunur. Harfin harekesi meksûr olursa رَاءِ örneğinde olduğu gibi ince okunur. Bu ameliye dilin sivri ucuyla gerçekleşir. Dil, üst damağın biraz yukarısından boğaza bakan tarafına dayanır ve kalın olarak telaffuz edilirken kapladığı alandan daha az yer tutar. Çünkü dil alçaltılır ve ses dille damak arasında hapsedilmez. Bu hâl meksûr râ harfinin vasıl ve vakıf halinde geçerlidir. Fakat مِنْ مَطَرٍ

²³⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 103, 104.

²³⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 104.

²⁴⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 105.

²⁴¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 105.

ve بِالنُّزْرِ örneklerinde olduğu üzere önceki harf fetha ya da damme olup vakıf için sükûnlandığında râ harfi kalın okunur.²⁴²

Şayet meksûr râ harfî *revm* ile vakıflanırsa vasıl hali gibi ince olur. Çünkü *revm* harekeden bir cüz olarak değerlendirilir ve harekeliymiş gibi hükmedilir.²⁴³ Kesra hareke de ince okunacağından râ harfî ince okunur.

Râ harfî fetha yahut dammeli olursa kalın okunur. Dil ucu, terkîkde (râ'nın ince okunması) olduğundan daha fazla temas halinde olur. Dil, üst damağın biraz üstüne çıkar ve dil yükseltilir; ses, dil ile damak arasında hapsolür. Bu işlem gerçekleştiğinde *tefhîm* meydana gelir. Acem ağızıyla konuşan kişi damme üzerine *revm* ya da işmâm²⁴⁴ yaptığında kalın okur. Eğer يَفْقِرُ ve نَصْبَرُ örneklerinde olduğu gibi kendinden önce kesralı harf bulunup sukûnla vakıf yapılırsa râ harfinin harekesi ister fetha ister damme olsun her durumda ince okunur.²⁴⁵

Râ harfî, الأَجْرَةُ ve يَعْتَذِرُونَ, kelimelerinde olduğu gibi fethalı ya da dammeli olup kendinden önce kesra-i lâzime (râ'dan önceki harfin kesre olması) veya خَبِيرُ örneğinde olduğu gibi –vasıl hali için değerlendiriyoruz- kendinden önce sâkin yâ gelmesi durumlarında bu harf kalın okunur. Ayrıca الْكُرَاهِ kelimesinde olduğu gibi kesrâ ile râ arasında sâkin bir harf bulunursa da râ harfî kalın okunur. Fakat bu paragrafta bahsettiğimiz durumlar, Nâfi' (ö. 169/785)'nin Verş (ö. 197/812) rivayetinde ince okunmaktadır. Verş, kendinden önce kesra ve yâ bulunan bütün râ harflerini ince okur. Fakat cumhura göre bu gibi yerler kalın okunur.²⁴⁶

Râ harfî ârizî olarak fetha ya da damme olur, kendinden önce de kesra bulunursa yahut da بِرَشِيدٍ ve اِنْ امْرُؤٌ kelimelerinde olduğu gibi kelimenin aslından olmayan zâid bir harf bulunursa ihtilafsız bir şekilde kalın okunur. (Zâid harfler birinci kelimedede harf-i cer olan ب harfî, ikinci kelimedede ise vasıl elifi'dir.) Aynı şekilde الصِّرَاطِ misâlinde olduğu şekilde isti'lâ harflerinden sonra ya da râ harfinin الْقَرَارُ kelimesinde olduğu gibi fethalı/dammeli olması; râ harfinin içinde bulunduğu kelimenin اِرَمَ gibi müennes olması ya da اِبْرَاهِيمَ gibi yabancı isim formunda bulunması bu harfî kalın okunmasını sağlar.²⁴⁷

Râ harfî sâkin olup kendinden önce kesra-i lâzime değil de fetha ya da damme bulunursa مَرْجِعُكُمْ ve كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ ve مَرْجِعُكُمْ örneklerinde olduğu gibi kalın okunur.²⁴⁸

²⁴² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 106.

²⁴³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 106.

²⁴⁴ Bu iki kavram tezin ilerleyen sahfalarında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁴⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 107.

²⁴⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 107-108.

²⁴⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 108.

²⁴⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 108.

Râ harfi kendinden önce kesralı bir harfle aynı kelimedede bulunursa يَغْفِرُكُمْ kelimesinde olduğu gibi ihtilafsız bir şekilde ince okunur.²⁴⁹

Kesra-i ârizadan ya da kendinden sonra fethalı ve isti‘lâ sıfatına hâiz bir harf gelen râ harfi ihtilaf olmaksızın kalın okunur. أم ارتأوا ve أم قرطاس kelimeleri bu bahse örnek teşkil eder.²⁵⁰

“عَلَى سُرٍّ مَوْضُوعَةٍ” ve “بِشَرِّ كَالْقَصْرِ” örneklerinde olduğu üzere damme-kesra ve fetha-kesra şeklindeki tertiplerde önce gelen râ harfleri müleğğaz/ kalın (مغلظة) okunurken peşi sıra gelen râ harfleri ise ince okunur. Fakat bu tertip بَرَّةٌ ve سُرٌّ örneklerinde olduğu gibi fetha-fetha ya da damme-damme şeklinde olursa her iki râ’da kalın okunur.²⁵¹

Râ harfindeki terkîk ve tefhîm durumu, lâm harfî için de geçerlidir. Râ harfinde ve elîfte imâle yapılacağı zaman gereken incelik kesrâyla (فَهَّار-أَبْرَار) sağlanır. İncelik gerektiren yer, harfler arasındaki münasebetle tayin edilir. Burada elîf asıl mevkiindedir. Râ ve lâm harfleri terkîk ve terhîme beraber muhatap olan harflerdir ki bu yönüyle elîf’e benzerler. Lâm harfi, birçok harfe bitişinceye kadar uzama (istitâle) ve yönelme (inhirâf) söz konusudur. Bu özelliğinden dolayı alem-i ta‘rif olarak değerlendirilir ki bu yönüyle de elifle benzeşirler. Elîfle arasındaki bir başka ortak nokta da râ harfinde gerçekleşir. Râ harfi tekrîr sıfatından dolayı uzar. Ta ki iki harf mesabesinde olan imâle gibi bir konum kazanır ki bu yönüyle elifle ortak paydaları olmuş olur.²⁵² Müellifin, elîf için asıl mevkiinde bulunması sözü her iki harfin hem beraber hem de tek tek elifle ortak paydaları olmasındandır.

Burada bahsi geçen bazı kavramları nüanslarıyla beraber vermek yerinde olacaktır. Tefhîm; isti‘lâ ve itbâk sıfatlarına benzer şekilde dil ve damak arasında sesin hapsolmasıdır. İsti‘lâ, imâle ve terkîki etkileyip bunların işlevini fesheder. Çünkü isti‘lâ bunlara zıt bir kavramdır. İsti‘lâ ile itbâk ve terkîk ile tefhîm arasındaki fark; isti‘lâ ve itbâk sıfatlarında izole olup zıddının da kullanılması söz konusu değilken râ ve lâm harflerinde, elîfte imâle ve tefhîm okuyuşu gibi terkîk ve tağlîz gibi bir birinin zıddı iki durumla da karşılaşmak mümkündür. Elîfle; isti‘lâ, itbâk, terkîk ve tefhîm arasındaki farksa elîf’in kendinden evvelki harfin harekesine göre hareket etmesine karşın diğerlerinin kendi zatlarına göre değişim göstermeleridir. Elîfle alakalı durumdan kastedilen imâle ve tefhîmdir.²⁵³

²⁴⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 109.

²⁵⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 109.

²⁵¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 110.

²⁵² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 110.

²⁵³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 110.

Müellifimiz kurrallardan küçük bir topluluğun, zikri geçen harflerin dışında başka harfleri kalın okuyanların varlığından da bahsetmektedir. Müellifimiz; لَأَفَارِضٌ, وَالْكَاطِمِينَ, الْمُتَأَفِّقِينَ, الْمُتَأَفِّقِينَ, الْمُتَأَفِّقِينَ, الْمُتَأَفِّقِينَ örneklerini verip bâ ve mîm harflerinin tefhîm üzere okunmasını diğer harflerin kalın okunmasına nazaran daha kulak tırmalayıcı olarak görür.²⁵⁴

2.4.10. Zây (ز), Sîn (س), Sâd (ص)

Safir harflerinden olan bu harflerden zây harfi cehr, diğerleriye hems sıfatına hâizdir. Ayrıca sâd harfi diğerlerinden farklı olarak isti'la ve ıt bâk sıfatlarına da sahiptir.

Sâd (ص), sîn (س) ve zây (ز) harflerinde meydana gelecek bir 'sıfat izolesi' durumuyla birbirlerine benzemesi hali, tâ (ط), dâl (د), tâ (ت), zâ (ظ), zâl (ذ) ve sâ (ث) harfleri için de söz konusudur. Söz gelimi sâd (ص)'ın ıt bâk sıfatından yoksun hali bu harfi sîn (س)'e; sîn (س) harfinin hems sıfatından izole edilmiş hali de sîn'i zây (ز)'a dönüştürür.²⁵⁵ Onun için harf telaffuzunda ilgili harfin sıfatları yerli yerinde icrâ edilmelidir.

2.4.11. Şîn (ش)

Şîn (ش) mehmûs ve tefeşşî harflerindendir. İfrada kaçılmaksızın yumuşak bir şekilde telaffuz edilmesi gerekir. Özellikle de فَبَشِّرْنَاهُ kelimesinde olduğu gibi şeddeli olduğunda telaffuzda ifrât meydana gelmemesine daha da dikkat edilmelidir.²⁵⁶ Bu ifrat harfin yapısını bozarak hoş olmayan bir ses meydana getirir.

2.4.12. Dâd (ض)

İsti'la, istitâle, cehr ve ıt bâk sıfatlarına hâiz olan dâd (ض) harfinin zâ (ظ) ve zâl (ذ) harflerine benzememesi için dikkatli olmak gerekir. Kur'ân'da, وَذَاقَتْ-وَضَاقَتْ, ضَلَّ, الظَّالِمِينَ-الضَّالِّينَ, وَذَاقَتْ-وَضَاقَتْ, وَذَاقَتْ-وَضَاقَتْ kelimelerinde olduğu gibi hem dâd (ض) hem de zâl (ذ) ve zâ (ظ) versiyonu bulunan kelimelere ayrıca dikkat edilmelidir. Çünkü bu kelimelerin anlamları farklıdır.²⁵⁷ Bu kelimeler birbirlerinin yerine kullanıldıklarında anlam da değişir.

²⁵⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 111.

²⁵⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 112.

²⁵⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 113.

²⁵⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 114.

Müellifimiz, dönemindeki çoğu okuyucunun dâd (ض) harfini zâ (ظ) mahrecinden çıkardıklarını belirtir ve bundan sakınmalarını tembihler.²⁵⁸ Bu hata günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

2.4.13. Tâ (ط)

Tâ (ط) harfi; isti'la, cehr, itbâk ve şiddet harflerindendir. Dâl (د) ve tâ (ت) harfleri ile aynı mahreci paylaşmaktadır. Bu harfte itbâk sıfatı gerçekleşmezse dâl (د) harfine, cehr sıfatı icrâ edilmezse tâ (ت) harfine dönüşür.²⁵⁹

2.4.14. Zâ (ظ)

Cehr, istiâle ve itbâk sıfatlarına sahip olan zâ harfinin mahreci zâl (ذ), sâ (ث) mahrecinin ve tâ (ط), dâl (د), tâ (ت) mahrecini kapsar. Şayet zâ (ظ) harfinde itbâk sıfatı gerçekleşmezse bu harf zâl (ذ) harfine dönüşür.²⁶⁰ Kurtubî'nin ilk cümlede bahsettiğimiz 'mahreç kapsama' ifadesi biraz muğlak kalmıştır. Bunu, üst dişlerin ucuna temas etmesi hasebiyle zâl (ذ) ve sâ (ث) mahrecini; dilin ucuyla üst senâ dişlerinin kökü arasından dilin damağa doğru yükselmesi cihetindende ت-د-ط mahreçlerini kapsar, diyerek açıklığa kavuşturabiliriz.

2.4.15. Ayn (ع)

Halk ve cehr harflerinden olan ayn (ع) harfi, telaffuz noktasında çoğunlukla hemze ile karıştırılır. Oysaki ayn (ع) harfi müsteîne harfidir. Bu harfin, harekeli olsun sâkin olsun yumuşak ve zorlamaya dönüşmeyen bir şekilde telaffuzu sağlanmalıdır.²⁶¹

2.4.16. Ğayn (غ)

Ğayn (غ) harfi cehr ve isti'lâ sıfatına sahiptir. Gargara yaparcasına ya da mahrecin hakkını ihmalkâr bir tavır içerisinde değil de yumuşak bir şekilde telaffuz edilmelidir.²⁶²

²⁵⁸ Bkz. Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 114.

²⁵⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 115.

²⁶⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 115.

²⁶¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 115-116.

²⁶² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 116.

2.4.17. Fâ (ف)

Hems ve şefeh harfi olan fâ (ف), bâ (ب) ile karıştırılır. Çünkü iç içe geçmiş gibidirler. Bu durumdan sakınılması gerekir. Ayrıca tefeşî sıfatına hâiz olduğundan dolayı teşdîd halinden de sakınmak gerekir. Üst ön dişlerin alt dudağa temasıyla ses ve nefes bu ikisi arasında baskı ve te'fîf (üfleme) olmaksızın ifrattan uzak bir şekilde bu harf telaffuz edilir. Bazı okuyucuların hems sıfatına aykırı bir şekilde yukarıda bahsettiğimiz ilgili bölgelerin temasını gerçekleştirmeyip üflemeyle bir sesle bu harfi telaffuz etmeleri de son derece yanlış ve kaçınılması gereken bir durumdur.²⁶³

2.4.18. Kâf (ق) ve Kâf (ك)

Kâf (ق) ve kâf (ك) harflerinin mahreçleri birbirlerine yakındır. Her iki harf de şiddet ve isti'lâ sıfatlarına sahiptir. Ayrıca kâf (ك) harfi hems, kâf (ق) harfi ise cebr sıfatına sahiptir. İkisi arasındaki bu farkı, özellikle خَلَقَ kelimesinde olduğu gibi peşpeşe geldiklerinde iyice belli ettirmek gerekir. Şayet bu hususa dikkat edilmezse lafız itibariyle birbirlerine benzeyen kelimelerin varlığı, bu harflerin birbirlerinin yerine telaffuz edilmelerini kaçınılmaz kılar. Lafız itibariyle birinde kâf (ق), diğerinde kâf (ك) versiyonu bulunan ve birbirlerine sadece telaffuz yönünden benzeyip manaları farklı olan kelimelere şunları örnek verebiliriz: قَدَحًا (çarpmak)-كَدَحًا (çabalamak), يَقْتُلُ (öldürmek)-نَكْتُلُ (ölçmek), مُشْرِقِينَ (güneşin doğması)-مُشْرِكِينَ (müşrikler), تَقْفُ (peşine düşmek)-يَكْفُ (kâfi gelmek), مَرْقُومٌ (yazılmış)-مَرْكُومٌ (üst üste yığılmış).²⁶⁴ Günümüzdeki tecvîd kitaplarında böylesine ince detayları görmek pek mümkün değildir.

Kâf (ك) harfi, kâf (ق) harfinin peşi sıra sükûnlu bir şekilde gelirse kalkale sıfatından kalb vasıtasıyla sıyrılır. Yani kâf (ق) harfi, نَخْلُكُمْ kelimesinde olduğu gibi kâf (ك) harfine idğâm edilir. Telaffuzu kolaylaştırma adına يُدْرِكُ kelimesi de idğâmle okunur.²⁶⁵

Kâf (ق) harfinden önce nûn-u sâkine ya da tenvîn gelirse bu harfi, şiddet ve kalkale sıfatlarından dolayı tahfif etmek gerekir.²⁶⁶ Bu tahfif eylemi (ihfâ) telaffuzda akıcılığı sağlamak ve kulağı tırmalayan bir okumanın önüne geçmek adına yapılır.

Müellifimiz bazı kişilerin bu iki harfi birbirlerine karıştırdığını, kâf (ق) harfini cebr sıfatını zayıflatarak ya da hemze (ء) ile ayn (ع) arasında bir fonemle; kâf (ك) harfini ise hems

²⁶³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 116-117.

²⁶⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 117.

²⁶⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 118.

²⁶⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 118.

sıfatını ihmal ederek ya da tâ (ت) harfinin mahrecinden çıkararak telaffuz ettiklerini belirterek bu tür hatalardan uzak durmayı tenbihlemiştir.²⁶⁷

2.4.19. Lâm (ل)

İnhirâf harflerinden olan lâm (ل) harfi, mahreç bakımından nûn (ن) ile karıştırılır. Harfe ismân uygulamaktan (kalın okumaktan) ve ğunne içirmekten sakınılması gerekir. İsmân ameliyesi, lâm harfinin kendi mahrecine biraz dâhil olmasıyla beraber vasatu'l-lisân bölgesinde gerçekleşir. Ğunnenin içirilmesi olayı da bu harfin kendisinden önce nûn harfinin bulunmadığı zamanda gerçekleşir.²⁶⁸ Bu okuyuş her ne kadar pek rastlanır bir durum olmasa da bunu nazal rezonans bozukluğu yaşayan kişilerde görmek mümkündür. Bu kişi, burnu tıkalıymış hissiyatını oluşturarak lâm harfini telaffuz eder.

Bu harf kalın ya da ince bir şekilde telaffuz edilir. İnce okunması, kalın okunmasına nazaran daha çok geçtiği için asıl hükmündedir. Herhangi bir harekeye sahip olması, sâkin olması, isti'lâ harflerinin yanında bulunması, Kur'ân'ın çoğu yerinde ince okutur. Fakat lafzatullâhta bulunan lâm (ل) harfinden önceki harfin harekesi fetha ya da damme olursa شَهِدَ اللَّهُ ve يَغْبِذُ اللَّهُ örneklerinde olduğu gibi kalın okunur. Kur'ân'da bu durumun dışında lâmu'l-mûlağğaz (kalın okunan lâm) yoktur. Fakat Verş, mahza fetha harekeli ve kendinden önce ıtbâk harflerinden -sâkin ya da harekeli- sâd (ص), tâ (ط), zâ (ظ) harfleri geldiğinde lâm harfinin kalın okunduğunu belirtir.²⁶⁹

2.4.20. Mîm (م)

Mîm (م) harfi şefeh harflerindendir. Ayrıca kendisinde ğunne de bulunmaktadır. Hayşûmda bozukluk meydana geldiğinde mîm (م) harfindeki ğunne cereyanı engellenir. Böylece mîm harfi bâ (ب)'ya yakın bir telaffuza bürünür. Ağzı hareket ettirmeden çıkarılan sese benzer bir telaffuzdan sakınılması gerekir.²⁷⁰ Burada, şaşkınlığımızı ifade ederken çıkardığımız 'mmm' sesi gibi bir telaffuz kastedilmektedir.

²⁶⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 118.

²⁶⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 118-119.

²⁶⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 119-120.

²⁷⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 120.

2.4.21. Nûn (ن)

Cehr ve rihve sıfatlarına sahip olan nûn (ن) aynı zamanda ğunnenin en çok bulunduğu harftir. Bu harf sâkin olsun harekeli olsun ğunnesi muhafaza edilir. Çünkü bu harfte ve mîm (م) harfindeki ğunne cereyanı, hayşûmda bozukluk meydana geldiğinde bu cereyan engellenir ki nûn harfi böylelikle tâ (ت) harfine, mîm harfi de bâ (ب) harfine yakın bir telaffuza bürünür.²⁷¹

2.4.22. Vâv (و) ve Yâ (ي)

Vâv (و) ve yâ (ي) bazen med ve lîn olurlar. Bu harfler sükûnlu bir halde gelir ve kendilerinden önceki harfin harekesi o harfin cinsinden olursa med; kendilerinden önceki harf fethalı olur ve kendileri de sükûnlu olursa lîn olarak değerlendirilir. Lîn ne zaman vâki olursa meddin çoğu zâil olur, geriye lîn kalır ve dil bu iki harfle yayılır. Böylelikle bu harf *câmid* (sessiz) harf kategorisine dâhil olur.²⁷²

Bu iki harften sonra hemze, sâkin harf, idğâmlı yahut idğâmsız harf gelmezse işbâda (harfin harekesini vurgulama/ziyâdeleştirme) ifrat yapmaktan uzak bir şekilde telaffuzu gerçekleştirilir. Aynı şekilde telaffuz noktasında bir ihmalkârlıktan da sakınılması gerekir. Çünkü bu iki harf, elîf bahsinde de anlattığımız gibi telaffuzlarında yaşanacak ihmal, onların harekeli olarak okunmasına sebebiyet verecektir. Bu iki harfin tabiatı ve hususiyetine uygun olarak miktarınca med icrâ edilmesi gerekir. Buna مِيعَادٌ ve ثُوْعُدُونَ örnekleri verilebilir.²⁷³

2.4.23. Hâ (هـ)

Mehtût ve rihve harflerinden olan hâ (هـ) harfi, aksa'l-halk'tan çıkar. Hafâ sıfatı bu harfle özdeşleşmiştir. Hatta bu sıfat bu harfin de önüne geçmiştir. Dolayısıyla bu harf telaffuz edilirken ister يَسْتَهْزُونَ kelimesindeki gibi sâkin olsun ister الله kelimesindeki gibi harekeli olsun işitilmesi için iyice belli etmek ve yumuşatarak okumak gerekir.²⁷⁴

İlki sükûnlu olmak üzere iki hâ (هـ) harfi يُوجِّهُهُ misâlinde olduğu gibi peş peşe gelirse telaffuz noktasında zorlanmaya mahal vermeden idğâm gerçekleştirilir. Aynı şekilde peş peşe gelen bu harfler harekeli olduğu vakitte جَبَاهُمْ örneğinde olduğu gibi bu harfler hezrame/ hızlı

²⁷¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 120-121.

²⁷² Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 121.

²⁷³ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 121.

²⁷⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 122.

okuyuş (هَذَرَمَة) ve temdîd/i'râbı belirlercesine yavaş okuma (تَمْطِيط) olmaksızın araları güzel bir şekilde ayrılır ve bu harfler iyice beyân edilir.²⁷⁵

Ayrıca bu harfin zayıf olması ve hems sıfatına hâiz olmasından dolayı harfi telaffuz ederken boğaz bölgesinden ağza muttasıl bir şekilde çıkarmamak için aşırıya kaçmadan ve nefesin bu harfle beraber cereyanını sağlamak gerekir. Ancak bunu telaffuz etmeye çabalayan kişi acem telaffuzuna benzetebilir.²⁷⁶ Buradaki benzetme eylemi hâ harfinin hemze olarak telaffuz edilmesidir. Hâlbuki hâ harfi her koşulda hemzenin zıttıdır. Delili ise مَرَرْتُ ve مَرَرْتُهُ ve مَرَرْتُهُ gibi hâ harfi damme olduğunda vâv, kesra olduğunda ise yâ eklenmesidir.²⁷⁷ Hemze harfi için bu durumlar söz konusu değildir.

2.4.24. Hemze (ء)

Hemze harfi şiddet ve cehr sıfatlarına sahiptir. Harflerin en sikâlidir (ağırdır). Bu harf, nefesle beraber zorlanmaksızın ve sert bir şekilde telaffuz edilmeksizin suhûletle çıkarılması gerekir. Ayrıca *lekz* (iğneleme) ve aşırı vurgu yapmaktan da kaçınılması gerekir. Bunlar uygulanırken harfin telaffuzunda gevşeme ya da bolluk olursa harfin kaybolması söz konusu olabilir. Özellikle شَيْئًا ve سَوَاءً örneklerinde olduğu gibi öncelerinde fetha bulunan sâkin yâ (ي) ve sâkin vâv (و) harflerinden sonra geldiğinde bu duruma ayrıca dikkat edilmelidir.²⁷⁸

Kendinden sonra elîf gelen hemzelerde de yukarıdaki durum söz konusudur. Bu hususa كَمْثًا örneği verilebilir. İğnelemekten ve kendinden sonra gelen elifte nefesin cereyan etmesinden sakınılması gerekir. Zira harfi iğneleyerek okuma hatası أَيْ vb. kelimelerde olduğu gibi kasr hallerindense biraz önce أَمْثًا özelinde bahsettiğimiz durumda daha fazla sirayet eder.²⁷⁹

Kurtubî, harfleri teker teker inceledikten sonra kırâat imamlarının, harflerde meydana gelen müstekrah durumları ifade etmek için lakaba benzer kavramlar türettiklerini belirtir ve bunları sıralar. Bahsedeceği bu durum harfin yapısını bozan abartı ve ihmalden kaynaklanan telaffuz bozukluklarıdır.

Bunları şöyle sıralamak mümkündür: Elif (ا)'te nebra (baskı), bâ (ب)'da itbâk, tâ (ت)'da cehr, sâ (ث)'da sersere (avurdu şişirmek), cîm (ج)'de cercere (gargara yapar gibi), hâ (ح)'da

²⁷⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 122.

²⁷⁶ Bu telaffuzlar için bakınız: Şavkî Dayf, *Tahrifâtü 'l-'Ammiye li 'l-Fushâ fi 'l-Kavâ'id ve 'l-Binyât ve 'l-Hurûf ve 'l-Harakât* (Kahire: Dâru'l Ma'ârif, 1994), 162; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkî, *el-Kalbü ve 'l-ibdâl* (Beyrut, ts.), 25.

²⁷⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 122-123.

²⁷⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 123.

²⁷⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 124.

nahnaha (boğazı temizler gibi yapmak), hâ (ح) 'da ehaha (hırıltılı), dâl (د) 'da irhâ (gevşeterek tâ (ت) harfine doğru telaffuz etmek), zâl (ذ) 'de hems, râ (ر) 'da herhera (harfi titretmek), zâ (ز) 'da nezzeze (arı vızıltısına benzetmek), sîn (س) 'de nesnese (seri okumak), şîn (ش) 'de neşneşe (fokurtulu), sâd (ص) 'da nasnasa (harfi yaymak), dâd (ض) 'da addada (harfi depreştirmek, tâ (ط) 'ya yakınlaştırmak), tâ (ط) 'da hattata (telaffuzu aniden bırakmak), zâ (ظ) 'da meyl (zayıf telaffuz), ayn (ع) 'da an'ane (abartılı), ğayn (غ) 'da ğarğara (gargara yapar gibi), fâ (ف) 'da effefe (üfleme), kâf (ق) 'da kalkale (harekeli durumlar için), kâf (ك) 'ta kelkele (ağır telaffuz etmek), öncesi fetha ya da damme haricindeki lâm (ل) 'da tağlîz, mîm (م) 'de zemzeme (ağzı hareket ettirmeksizin ses çıkarmak), nûn (ن) 'da ennene, vâv (و) 'da fellece (ağzı genişletmek), hâ (ه) 'da tehevve'a (öğürtü), ya (ي) 'da telâşâ (zail olmak), hemze (ء) 'de lîn.”²⁸⁰

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. LAFIZLARIN TERKİBİ VE OLUŞUMU SIRASINDA HARFLERDE MEYDANA GELEN HÜKÜMLER

Müellifimiz; lafızları, oluşum bakımından telaffuzu müteazzir-mümteni‘(imkânsız), telaffuzu imkân dâhilinde olan menbûz-müstekrah (hoş görülme) ve telaffuzu imkân dâhilinde müstahsen-müste‘mel (hoş görülen) olmak üzere üç ayrı tasnife tabi tutar.

O, mümteni‘ duruma, kelimeye sâkin harfle başlamak (نَصَرَ) ve vakıf olmaksızın iki sâkini bir araya cem etmek (نَصَرَ رَيْدَ) örneklerini verir ki dilin böylesine bir işlemi yapabilmesine zaten imkan yoktur. Müstekrah telaffuz terkibine de bir kelimenin peş peşe dört harekeyi ihâta etmesi örneğini verir ve dilden bu tür kelimelerin atılması gerektiğini vurgular. Fakat elîf'in hazfedilerek yerine fethanın kullanıldığı; عُلِبْتُ، عُلِبْتُ، عُلِبْتُ، هُدَيْدُ، عُلِبْتُ gibi nâdir bulunan kelimeler hariç tutulur. Bu kelimelerin aslı; عُلِبْتُ، عُلِبْتُ، عُلِبْتُ، هُدَيْدُ، عُلِبْتُ kelimelerinde olduğu gibidir. Müstahsen'e gelince bu, telaffuz noktasında diğer iki durum gibi sıkıntı yaşanmayan, güzel görülen; Arabın; harekeli, sâkin ve kullanılagelen örneklerden bina ettiği terkiplerdir.²⁸¹

²⁸⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 125.

²⁸¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 127.

Basît harflerin birbirleriyle olan terkip ve mücâvirliğinden dolayı meydana gelen ziyâde hükümler şunlardır: Med, teşdîd, telyîn, izhâr, ihfâ ve kalb. Bu hususlar, harfler arasındaki mubâyene (ayrık), mukârabe (yakınlık) ve mubâ'ade (uzaklık) münasebetiyle harflerin bir başka şeyle değiştirilmesi olayıdır.²⁸²

3.1.1. Med

Med; med ve lin harflerinin ardından hemze yahut müdğam (idğâm edilmiş vaziyette) ya da muzhar (idğâmsız, izhâr edilmiş) sâkin bir harf geldiği durumlarda vakıf yapılıncaya gerçekleşen bir durumdur. نَسْتَعِينُ, الضَّالِّينَ, السَّمَاءِ kelimeleri bunun misâlleridir.²⁸³

Meddin gerekli olmasının sebebi, med harfinden sonra hemzenin bulunmasıdır. Med harfi son derece gizli (خفاء) ve hafif olmasına karşın hemze ise son derece açık ve ağırdır. Netice itibariyle birbirlerine zıttır. Bu durumda med harflerinin hafâsının hemzeye baskın gelmesi gerekir. Çünkü böyle olmazsa hemzenin telaffuzu zayıflar ve kaybolur.²⁸⁴

Özet olarak bu harfler; dil, âni bir şekilde hafiften ağıra hemencecik intikal etmemesi için uzatılır. Eğer aksi bir durum gerçekleşirse hemzenin mahreci gerçekleşmez. Hemze kendisinin belirginlik kazanması ve mahrecinin tam manasıyla yerine getirilmesi amacıyla medle kuvvetlendirilir. Bu gerekçeden dolayı kendinden önceki sükûnun belli edilmesi hemzeyi ortaya çıkarmak ve beyân etmek için güzel bir tavidir.²⁸⁵ Buradaki hafiften kasıt med harflerinin hafifliği; ağırdan kasıt da hemzenin ağır bir telaffuza sahip olmasıdır.

Yâ (ي) ve vâv (و) harflerinden önce fetha ve bu harflerin peşine خَلُّوا إِلَى ve ابْنِي اَدَمَ örneklerinde olduğu üzere hemze geldiğinde bu iki harf med işlevi görmez. Çünkü bu harfler harekeyle beraber vâki olduklarında dil genişler ve ağırlaşır. Böylece hafâ sıfatı devre dışı kalır ve medde gerek kalmaz.²⁸⁶

Kendisinden sonra muzhar olarak ya da müdğam olarak sâkin gelen harfte meddin gerekli olması iltikâ-i sâkineyn (iki sâkin harfin peş peşe gelmesi) arasını ayırmak içindir. Çünkü med harflerinin telaffuz zamanı diğerlerinden uzundur. Bu durum tıpkı harekeli harfin telaffuz süresinin sâkin harfin telaffuz süresinden fazla olması gibidir. Böylelikle med, hareke

²⁸² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 128.

²⁸³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 128.

²⁸⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 128.

²⁸⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 129.

²⁸⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 129.

gibi ayırt edici bir rol üstlenir. Sibeveyh'in "Med harfî, idğâmdaki harekeli harf menzilesinde olduğu için idğâm güzel oldu" sözünün manası da budur. Yani memdûd (ziyâde med) hareke gibidir. Memdûd, kendisinin ziyâde kılınması ve uzatılması ile meydana gelir. Bu yöntemle iki sâkinin bir araya gelmesinin önüne geçilir. Böylece iki sâkinle bir araya gelmemiş gibi olması idğâmın güzel olmasını temin eder. Med ve müdğâm arasında müşterek bir nokta vardır. Müdğâmda iki harfin bir harfmiş gibi değer görmesi; medde ise harekenin yerine geçen harfin uzayarak bir harfmiş gibi değer görmesi bu müşterek noktadır.²⁸⁷ Söz gelimi فُو örneğinde iki harf bulunmasına rağmen bir harfmiş gibi med harfî kâf (ق) harfine içirilerek telaffuz edilir. Yine الطَّامَّة misâlinde bulunan mîm (م) harfî şeddeli olduğu birinci mîm ikinci mîm'e içirilerek telaffuz edilir. Müellifin med ve idğâm için yakaladığı ortak noktayı bu şekilde izah edebiliriz.

İdğâmda ikinci durum harekeli aynı iki harfin idğâmıdır. Bu durum med ve lîn harfleri olmaksızın iki aynı harfin اَمْرٌ رَبِّكُمْ ve كُنْزٌ زَيْدٍ örneklerinde olduğu gibi sâkin harften sonra gelmesinin aksinedir. Çünkü idğâm vakıf hali dışında ictimâ-ı sâkineyn durumunda câiz değildir.²⁸⁸

Med ve lîn harfinden sonra hemze gelirse daha önceden belirttiğimiz nedenden dolayı med gerekli olur. Bu hemze فُرَاءٌ ve وُضَاءٌ kelimelerinde olduğu gibi aslî olarak gelmesinin yanında بَائِعٌ, قَائِلٌ, سَمَاءٌ örneklerinde olduğu gibi kalbedilmiş²⁸⁹ halde de gelir.²⁹⁰

Med harflerinden sonra sükûn geldiğinde yapılan bu meddin gayesi iki sâkinin arasını ayırt etmektir. Bu sükûnun, vakıf halinde olup olmamasına göre meddin miktarı derecelenir. Çünkü vakıf halinde iki sükûnun cem edilmesi olağan bir durumdur. Bu olağan durum sebebiyle iki sâkinin arasını ayırt etmek için fazladan medde ihtiyaç kalmaz. Bu durum vasattır. Bu mevzuyu daha da anlaşılır kılmak adına نَسْتَعِينُ ve دَابَّةٌ kelimeleri özelinde değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. نَسْتَعِينُ misâlinde olduğu gibi vakıftan dolayı oluşan sükûnun sebep olduğu med diğer örnekteki medde nazaran daha kısa okunur. Bunun sebebi de دَابَّةٌ kelmesinde bulunan sükûnun diğer örnekteki gibi vakıf halinde oluşan sükûna konu olmamasıdır. Şayet نَسْتَعِينُ kelimesinde revm yapılırsa revmin harekesi harekeden bir cüz olduğundan dolayı daha kısa okunur.²⁹¹

²⁸⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 129-130.

²⁸⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 129-130.

²⁸⁹ Kalbetme eylemi için bakınız; Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 131.

²⁹⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 130.

²⁹¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 131-132.

Kurtubî, bazı okuyucuların *يَعْلَمُونَ*, *قَالَ اللَّهُ* kelimelerinde geçen elîf, vâv ve yâ harflerinin vakıf hallerinde hazfederek okuduklarını müşahade etmiştir. Vakıf olsun olmasın her iki durumda da med harflerinin hazfedilerek okunması son derece yanlıştır. Yine aynı şekilde bu okuyucuların; vakfedilen harften önceki harfin harekesine işbâ‘ uygulayarak *الصَّمَدُ* kelimesini *الصَّمَادُ* şeklinde fethayı elîf’e; *يَصْبِرُ* kelimesini *يَصْبِيرُ* şeklinde kesreyi yâ harfine; *يَأْخُذُ* kelimesini *يَأْخُودُ* şeklinde dammeyi vâv harfine dönüştürerek okuduklarını gözlemlemiştir ki bu okuyuşlar da kaçınılması gereken durumlardandır.²⁹²

Memdûd’un hakkı ihmal edilirse mümekken’e ilhak olur. Kurtubî memdûd kavramıyla fer’i meddi, mümekkene ile de medd-i tabîi kavramını kastetmektedir.²⁹³

كَأَسَا kelimesinin *لِبَاسًا* kelimesine, *شَيْئًا* kelimesinin *قِيلَ* kelimesine, *يُؤْمِنُ* kelimesinin *يُوقِنُونَ* kelimesine yakınlığı sebebiyle işbâ‘ ile okunması gereken yerleri hemzeli; hemzeli okunması gereken yerleride işbâ‘ (med) yaparak okumaktan uzak durmak gerekir.²⁹⁴ Buradaki işbâ‘ kavramı medd-i tabîi manasındadır.

الْمِيزَانُ, *الْمِيزَانُ* kelimeleri gibi vâv harfinden munkalib yâ harfî bulunan kelimeler de medler hakkı verilerek yapılır.²⁹⁵ Bu kelimelerin aslı sırasıyla; *مَوْزَنٌ*, *مَوْعِدٌ* ve *مَوْثِقٌ* şeklindedir. Bu konu sarf ilmine ait olduğu için teferruata girmiyoruz.

Med yapılacağı zaman sesin ter’îd (sesi titretmek) ve temdîdden (i‘râbı belirlercesine abartılı okuma)²⁹⁶ uzak bir şekilde yapılmasına özen gösterilir. Ayrıca telaffuz sırasında sarsıntı ve bozukluktan, nefesin sesle beraber cereyan etmesi ve harfin netliğinin bozulmasından kaçınmak gerekir. Bu duruma özellikle de *أَنْتُمْ* *يَخْشَى* *أَنْتُمْ* *عَلَى* *أَنْتُمْ* *عَلَى* *أَنْتُمْ* örneklerinde olduğu gibi iki meddin arasında hemze bulunduğunda daha da dikkat edilmelidir. Aksi takdirde ses, birinci meddin îfâsından sonra neredeyse kaybolacak duruma gelir. Böylece sesle beraber nefesin icrâsına dayanılmış olunur ki bu durum hoş karşılanmayabilir.²⁹⁷

Med, ister *السَّمَاءُ* gibi tek kelimede (muttasıl) ister *الزَّنَا* *إِنْ كُنْتُمْ* örneklerinde olduğu gibi müzhar/müdğam olarak iki ayrı kelimede (munfasıl) vâki olsun eşit şekilde med gerekli

²⁹² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 132-133.

²⁹³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 132-133

²⁹⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 133-134.

²⁹⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 134.

²⁹⁶ Bu kavramlar için ileriki bölümde yer alacaktır.

²⁹⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 134-135.

olur. Ancak uzatma ve kısaltma lügatlere göre farklılık arz eder. Kırâat tariklerine göre ziyâde ve noksanlaştırma yapılır.²⁹⁸

Müellifimiz; müteahhirûn âlimlerinden bazılarının, meddin sebebi الصَّالِيْنَ kelimesinde olduğu gibi iki sâkinin peşpeşe gelmesine bağlı olan durumlardaki uzatma miktarının, السَّمَاء kelimesinde olduğu gibi meddin sebebi hemze olan durumlardan daha kısa olduğu, şeklindeki görüşüne değinir. Onlar bu görüşün sebebi olarak da; الصَّالِيْنَ kelimesi için “buradaki med, harekeden bedeldir” argümanını kullanırlar. Fakat cumhûrun görüşü her iki konumdaki meddin müsâvi olduğu şeklindedir. Çünkü med, sâkini takviye etmek için harekeden bedel kılınır. Aynı şekilde zayıf harfi kuvvetlendirmek için hemzeden önce bir uzatma ilhak edilir. Ama bu uzatma eylemi her ikisi için de müsâvidir.²⁹⁹

Son harfinden önce elîf bulunan sûre başlarındaki hecâ harfleri (huruf-u mukatta‘a) vasıl ve vakıf hallerinde, daha önceden de bahsettiğimiz sebepten dolayı uzatılarak telaffuz edilir. كهيعص örneğinde olduğu gibi kâf (كاف) harfî telaffuz edilirken sâkin fâ (ف) harfinden önce kendisi gibi sâkin olan elîf harfî bulunmaktadır. Dolayısıyla kâf (ق) harfini uzatarak telaffuz etmemiz gerekir. Şayet bu hecâ harfini diğer ayete vasıl yapmak ve dâl (د) harfini zâl (ذ) harfine idğâm eden kırâatle (صَادُ ذُكْرُ) okursak vakıf halindeki uzatmadan daha fazla uzatmamız gerekir. Ayn (ع) harfinin iki sâkini ayırmak için uzatıldığı görüşüne Kurtubî katılmamaktadır. Çünkü buradaki yâ (ي) harfî sâkindir. Kendinden önce fetha geldiğinden dolayı med harfî de değildir. Nûn harfî, kendinden sonra sâd (ص) harfî geldiğinden dolayı hafife olur ve hayşûmdan çıkar. Bundan dolayı sükûn, hafâ sıfatı ile gizlenir. Böylece sükûndan dolayı ne طَاهَا gibi med ne de نِعْمًا ayetindeki -ayn (ع) harfinin sükûnlu olarak okunduğunda- ayn (ع) harfiyle ve şeddeli mîm (م) arasındaki vasılda meydana gelen “sescik” gibidir. Fakat buradaki med, مَنْ يَهْدِ اللَّهُ örneğinde olduğu gibi yâ (ي) harfinin lîn’i ve sâkin nûndaki ğunnenin etkili olmasıyla oluşan medde benzer.³⁰⁰

Kurtubî, حم عسق örneği özelinde hecâ harfî kategorisine giren hâ (ح) harfini hem burada hem de tüm hecâ harfî durumlarındaki konumunu maksûr med; ayn (ع) harfini ednâ med; geriye kalan üç harfî de memdûde olarak değerlendirir. ق وَالْقُرْآنِ ve ن وَالْقَلَمِ ayetlerindeki huruf-u hecâ harfleri sükûn üzere vakfedildikleri için memdûd olur. ر, ط, ي, ه harfleri seslendirilirken iki harf olarak seslendirildikleri için maksur med olarak değer görür. Eğer ن

²⁹⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 135.

²⁹⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 135-136.

³⁰⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 137.

وَالْقَلَمِ ayeti ğunneli idġâm ile okunursa medd-i mütevassıt olur. Yani bir önceki paragrafta bahsi geçen كِهيعص ayetini ardından gelen ayete vasıl yapmak suretiyle okunan mahza idġâm (صَادُ) ile yine aynı ayetleri izhâr ile (idġâm yapmaksızın) okuma arasında bir uzatma ile icrâ edilir.³⁰¹

Âl-i İmrân sûresinin ilk ayetinden ikinci ayetine yapılacak vasıl işbâ‘ (harekeleme) ile mümkündür. Yani hecâ harflerinden olan mîm (ميم) harfi مِمّ şeklinde sonu fethalanarak geçiş sağlanır. İşbâ‘ yapılarak telaffuz edilmesinin yanısıra işbâ‘ yapılmadan da telaffuzu mümkündür.³⁰²

Özet olarak Kurtubî bu harfleri altı grupta toplar. İlki med ve temkînin bulunmadığı salt elîf harfidir. İkincisi maksûrun ve harekenin üstünde mümekkenin (harfin ziyâde med ile uzatılması) bulunmadığı ayn harfidir. Üçüncüsü maksur olan ط, ح, ه gibi harflerdir. Dördüncüsü, üçüncü maddenin üstünde ن, ك, ص gibi harflerinin muhatabı olan ednâ meddir. Beşincisi meddin zirvesi diyebileceğimiz memdûd meddir. Bunlara الم ayetinin لم kısmı, صاد misâllerini verebiliriz. Sonuncusu da dördüncü ve beşinci maddenin ortasında olan vasat meddir. ن وَالْقَلَمِ ayetinin ğunne ve idğâm ile beraber okunması ve نَسْتَعِينُ kelimesinin sükûn ya da işmâm ile vakfedilmiş hali buna örnektir.³⁰³

3.1.2. Teşdîd

³⁰¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 137.

³⁰² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 138.

³⁰³ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 138-139.

³⁰⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 140.

İdğâmın, ilk harfin diğerine kalbi şeklindeki versiyonu çok yaygın olmasına karşın ikinci harfin birinci harfe kalbi az rastlanır bir durumdur. İfti'âl babına aktarılan ذَكَرْ kelimesinin مُذَكِّر³⁰⁵ olarak karşılık bulması ikinci harfin birinci harfe idğâmına misâldir. Birinci harfin ikinci harfe idğâmına ise مُذَكِّر kelimesi örnektir.³⁰⁶ Ayrıca أَحَطْتُ gibi kelimelerde birincinin ikinciye kalbedildiği örneklerdir ancak idğâm yapılacağı zaman tâ (ت) harfiyle beraber ıtbâk şâibesi de kalıcıdır. Bu durum tıpkı مَنْ يَهْدِ اللَّهُ ve مَنْ وَرَائِهِمْ misâllerinde olduğu gibi nûn'un vâv ve yâ harflerine idğâmıyla beraber günnenin sabit kalmasına benzer.³⁰⁷

Müşedded lafız telaffuz edilirken zamansal açıdan sâkin ve müteharrik olarak iki harfin telaffuzu mesabesinde icrâ edilir. Bu icrâ ne iki harften fazla uzatılarak ifrata; ne de bir harfmış gibi değer görerek ihlâlâ yol açmalıdır.³⁰⁸

Yâ (ي) ve vâv (و) harfleri يَاءٌ ve سَوَّلْتُ kelimelerinde olduğu üzere müşedded oldukları vakit tahkik (harekeyi hakikati üzere yapma) ile beraber iki harfin dışı vurulmasından biraz alt seviyede telaffuzu gerçekleştirilir. Çünkü bu harfler teşdîd vasıtasıyla med ve lîn özelliklerinden sıyrılır ve mahreçleri birbirinden ayrılır. Böylece vâv şefeteyn; yâ ise şecr (dil ortası) mahrecinden telaffuz edilerek sahîh harf kategorisinden değerlendirilirler. Şayet teşdîddeki telaffuz zamanı, يَاءٍ/وٍ şeklinde olduğu üzere bu iki harfin kendi misliyle yan yana izhârı (şeddesiz) şeklindeki telaffuz miktarı gibi ve bu harflerin med harfi olarak icrâsı gibi yapılırsa yukarıda belirttiğimiz “iki harfin telaffuzu mesabesinde” ifadesi aşılmış olur.³⁰⁹

Teşdîd kendinden önce med barındırıyorsa medd'i yerli yerince yaptıktan sonra teşdîd'i işbâ' etmek gerekir. Çünkü iltikâ-i sâkineyn olan iki aynı harfin ilkinin sükûn takdiriyle medd'i vâcib olur. Teşdîdin hakkı verilmezse medden sonraki harf harekeliymiş gibi olur.³¹⁰ Bu duruma الْحَاقَّة kelimesinin الْحَاقَّة şeklinde telaffuz edilmesini örnek verebiliriz.

Râ (ر) harfi müşedded olduğu zaman tekrîr sıfatında aşırılığa kaçmadan ve telaffuz noktasında zorluk meydana getirmeden kolaylıkla telaffuz edilir. Çünkü tekrîr iki harf

³⁰⁵ Bu eserin diğer baskılarında bu kelime مُذَكِّر şeklinde yer almaktadır. Fakat meâni'l-Kurân'da Benî Esedden bazılarının böyle okumaları ve diğer baskılarda bu kelimenin iftial değilde tefil kalıbının baz alınması bizim esas aldığımız baskının doğruluğunu göstermektedir.

³⁰⁶ İdğamla alakalı detaylı bilgi için; Mehmet Reşit Özbalkıç, “Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim Ve Dönüşümler (İbdal - İ'lal – İdğam - Kalb)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (07 Haziran 2014), 282.

³⁰⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 140-141.

³⁰⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 141.

³⁰⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 142.

³¹⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 143.

mesabesindedir. Eğer bunda abartı meydana gelirse iki harf kalıbından çıkmış olur ki bu durum da caiz değildir.³¹¹

Vâv (و) ve yâ (ي) harfleri müşedded olup kendilerinden sonra da بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ ve الْعَشِيِّ ve بِأَلْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ örneklerinde olduğu gibi aynı harf gelirse müşedded icrâlarında abartıya ve aşırılığa kaçmadan işba‘ (harfi tam telaffuz etmek) uygulanır.³¹²

3.1.3. Nûn-u Sâkin ve Tenvîn

“وَلَمِيرَ” terkinde bulunan harflerden önce nûn-u sâkin veya tenvîn gelirse; مَنْ، فَإِنْ لَمْ، örneklerinde olduğu gibi idğâm hepsinde söz konusuyken ğunne bazılarında yapılır.³¹³

Kurtubî yine felsefî mülâhaza yaparak bu idğâmı açıklama yolunu tutar. Bahsi geçen altı harften lâm (ل), râ (ر) ve nûn (ن) harflerinin idğâmını, mahreçlerinin yakın olmasına bağlar. Mîm (م) harfindeki idğâmı da nun (ن) harfiyle olan ğunne ve ağızda akma ortaklığına bağlar. Vâv (و) da şefeh harflerinden olması ve vâvdaki meddin mîmdeki ğunne mesabesinde olması ile bir benzerliği ile değerlendirir. Yâ harfini de vâv harfi ile beraber med olmaları hasebiyle benzerlik kurarak bu idğâma dâhil eder. Yine buradaki yâ harfi ile râ arasında da bir bağ kurar. Çünkü yâ harfi en çok râ’ya yakındır. Pelteklerin râ’yı yâ diye telaffuz etmeleri de bundandır.³¹⁴

Teşdîd, ğunnesiz yapılacağı zaman bu teşdîd, iki izhâr harfi gibi gerçekleşir. Ğunne olayı devreye girdiğinde ise iki izhâr harfi ölçüsü عُذُّوْا وَعَشِيًّا ve فَرِيًّا يَا أُخْتِ misâllerinde olduğu üzere azalır. Ğunne, müdğâm harfte varlığını sürdürdüğünde kalb eylemi sahîh manada gerçekleşmez. Yani tamamen idğâm edilmez. Bu icrâ yukarıda verdiğimiz örneklerdeki teşdîdli sahîh vâv ve yâ harflerinin ğunnesiz olarak birinci harfin ikinci harfe tam idğâmının aksinedir.³¹⁵ Ğunne için verilen ölçülere Dâni’de ve Mekkî’de rastlanmamaktadır.

İki mütekârib harfin ğunnesiz idğâmında, nûn harfinin idğâm edildiği harfin cinsine kalbedilmesi gerekir ki bu harfler; râ (ر), lâm (ل), vâv (و), yâ (ي) harfleridir. Bu harflerde ğunne yoktur ve diğer mütekarib harfler gibi ğunnenin ibkâsı (kalıcı olması) gerekmez. İdğâmın gerçekleşeceği harfte bir meziyyet varsa bu idğâm mümteni‘ olur. Bu durum ğunne ile beraber

³¹¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 143.

³¹² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 143.

³¹³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 144.

³¹⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 144-145.

³¹⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 145.

idğâmın yapılmasını gündeme getirir. Bu eylem de nûn harfinin bizâtihi kendisinin ğunne olması meziyetiyle, nûn harfinin bu harfleri kendine doğru çekmesi ve kendisinin yakınlık gösterdiği harflere karşı meziyetinin korunması adına bu idğâm ğunne ile gerçekleşir. Bu harfler de vâv (و) ve yâ (ي) harfleridir. Yine Kurtubî, fonetik üzerine araştırma yapan âlimlerin sanki, ğunnenin gerekli olduğu yerde ğunneden âri bir telaffuzu kerih gördüklerinden dolayı idğâmda ğunne yapılması yolunu bulduklarını aktarır.³¹⁶

Nûn'un misline ya da mîm'e idğâmında ğunneye ihtiyaç yoktur. Çünkü her iki harf kendinde ğunneyi barındırmaktadır. Her ikisinin de mahreçlerinin şefeh olması durumunda da ğunneye tâbi olmaları söz konusudur. Bu iki harfin bizâtihi kendilerinde ğunne olması sebebiyle ayrıca bir ğunneye gerek kalmaz.³¹⁷

İbn-i Mücâhid عَنْ مَنْ lafzına benzer terkiplerde mîm'in ğunnesiz olarak telaffuzunun mümkün olmadığını belirtir. İbn-i Keysân da nûn, mîm'e idğâm edildiği zamanki ğunnenin nûn'a ait olduğu görüşündedir. Diğer dilciler ise nûn'un lafzının kalbedilmesiyle ve mahrecinin mîm'in mahrecine dönüşmesinden dolayı buradaki örneğin ğunnesinin mîm'in ğunnesi olduğu görüşündedir. Bundan dolayı mîm'e ait ğunnenin şüpheye yer bırakmayacak şekilde nûn'a ait olmadığı ortadadır. Kurtubî ise nûn, mîme kalbedildiğinde nûn'un ğunnesinin kalıcı olduğu ve mîm'in ğunnesinden daha baskın olduğu görüşündedir. Çünkü nûn'dan bâki olanın takdir edilmesi daha evlâdır. Tıpkı أَحَطُّ örneğinde olduğu gibi tâ (ط) harfî tâ (ت) harfine idğâm edilmekle beraber ıt bâk şâibesinin bâki kalması gibi burada da ğunnenin bâki kalması mümkündür.³¹⁸

Mîm (م), yâ (م), vâv (و) harfleri bir kelimenin orta harfî konumunda olup kendinden önce de رُنْمٌ, كُنْيَةٌ, قَنُوْ örneklerinde olduğu gibi nûn (ن) bulunursa idğâmın mümteni' (imkânsız) olur. Böylece nûn (ن) harfinin açık bir şekilde beyân edilmesi ve ağızdan çıkarılması gerekir. Kur'ân'daki كُنْيَا, قَنُوْ gibi örnekler bu bahse örnek teşkil etmektedir. Fakat Kur'ân'da رُنْمٌ misâlindeki gibi mîm harfinin idğâmının mümteni' olduğu örnek mevcut değildir. Yukarıda verdiğimiz misâller özelinde, bu durumda bulunan kelimelerin idğâmlarının mümkün olması halinde kendisine idğâm edilen harften doğacak kendi mislindeki diğer harf, kelimenin aslından zannedilmesi gibi bir hataya sebebiyet verecektir.³¹⁹

³¹⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 145.

³¹⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 146.

³¹⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 146.

³¹⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 147.

Kurtubî, râ (ر) ve lâ (ل) harflerinin herbirinin aynı kelimede sâkin nûn'dan sonra gelmeleri durumunda da idğâmın mümteni' olacağını belirtir. Kurtubî'nin farazi olarak geliştirdiği bu teori Arapçada geçmediği gibi Kur'ân'da da bunun örneğine rastlamamız mümkün değildir. Ayrıca o, böyle bir misâlin gerçekleşmesi durumunda bunu lahn-ı hâfi olarak değerlendirir.³²⁰

Bâ (ب) harfi, تَبْرُنَا kelimesinde olduğu gibi müşedded olduğunda teşdîd icrâsının işba' (hakkı verilerek) ile gerçekleştirilmesi gerekir. Çünkü teşdîd; dudağın ba'nın mahrecinin payını almasını ve onunla birleşmesini mümkün kılar. Böylece bâ ıt bâk sıfatından uzaklaşmış olur.³²¹

Şîn (ش) harfi, فَبَشِّرْنَاهُ kelimesindeki gibi müşedded olduğunda tefeşşî sıfatının ifrada konu olmaksızın gerçekleştirilmesi gerekir.³²² Aksi durum kulağa hoş gelmeyen bir durum oluşturur.

Cemi' mîm'inin ardından gelen harekeli mîm harfi sayesinde oluşacak teşdîdin yapılması hususunda özen gösterilmesi ilgili terkipte tek bir mîm harfi varmış gibi telaffuz edilmesinin önüne geçmek adına gereklidir. Bu duruma عَلَيْهِمْ مَا misâli verilebilir. Bu ve benzeri durumlardaki mîm'in teşdîdinde mîm'in ğunnesini korumak adına işbâ' ve ihmâl olmaksızın mutevassıt (orta halli) bir tavır benimsenir. Bu telaffuzda ğunne kalıcı olduğundan dolayı harfin tamamı idğâm edilmez.³²³

مَنْ مَنَّعَ terkiibinin telafuzzunda da yukarıda bahsettiğimiz durum söz konusudur. Çünkü nûn ve mîm harflerinde ğunne müşterek olup telaffuz zamanlarının miktarı da eşittir. مِنْ نَبَا ve idğâm ile okuyanlar için هَلْ نَحْنُ misâlleri de nûn ve mîm harflerinde ğunnenin eşit olmasından dolayı aynı şekildedir.³²⁴

Zâ (ظ) ve dâd (ض) harflerinin teşdîdinde bu harflerin diğer harflere karşı ıt bâk, tefeşşî vb. sıfatlar ile ayrıcalığı bulunduğu için bu sıfat/sıfatları korumak için işba' yapılması bu iki harfte de söz konusudur.³²⁵

³²⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 147-148.

³²¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 148.

³²² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 148.

³²³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 148.

³²⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 149.

³²⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 150.

³²⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 151.

Lâm-ı marife dışındaki bir lâm harfinin idğâmlı ya da idğâmsız okunması konusu akla gelebilir. Bu örnekler marife lâmı gibi yaygın değildir. Buralarda idğâm yapmak da yapmamak da câizdir. Örneğin هَلْ تُوبَ , بَلْ طَبَعَ , بَلْ نَحْنُ ayetleri iki vecihle de okunur. Ancak جَعَلْنَا ve قُلْ نَعَمْ misâlleri gibi lâm bir fiilin sâkin vaziyette son harfi olarak bulunur; nûn da zamir ya da zamir dışında bir işlevde bulunursa buradaki idğâm mümteni³²⁹ olur.

Aynı cümlede hem tam teşdîdin hem de mutevassıt teşdîdin bulunmasına أَمِمٌ مِمَّنْ مَعَكَ ve لُجِيٍّ يَعْشَاهُ misâllerini verebiliriz. Bu örneklerde olduğu üzere iki teşdîdli harf art arda vâki olmuştur. Fakat ilk teşdîdden sonra gelen teşdîdin konumu kendisinde ğunne barındırması itibariyle farklılık arzeder.³³⁰ Böylece her iki örneğin ilkinin teşdîdi tam, ikincisinin ise mütevassıt olmuş olur.

3.1.4. Telyîn

Yan yana bulunan vâv (و) ya da yâ (ي) harflerinin ilkinin sâkin ikincinin müteharrik; peş peşe gelen bu harflerden önceki harfin harekesi de; bu art arda gelen harfler eğer vâv (و) ise madmûm, yâ (ي) ise meksûr olması haline *telyîn* denir. Bu tarifi taşıyan آمَنُوا وَهَاجَرُوا , آمَنُوا فِي يَوْمٍ gibi misâller telaffuz edilirken ilgili sâkin harflerden önce gelen harekeler *işba* ‘ ve *temkin* (*med yapılarak*) ile yapılır. Harekeli vâv (و) ve yâ (ي) harflerinin ise telyin kapsamının dışına çıkmamaları ve teşdîde ilhak edilmemesi için tahfif (şeddesiz) ve latif bir şekilde telaffuzu gerçekleştirilir.³³¹ Aksi halde okuyucu verdiğimiz misâlleri آمَنُوا وَهَاجَرُوا ve آمَنُوا فِي يَوْمٍ şeklinde bir telaffuz ile gerçekleştirmiş olur. Bu, günümüz okuyucularının da çokça yaptığı hatalardandır.

Söz konusu bu iki harf sâkin-müteharrik kombinasyonu şeklinde olup kendilerinden evvelde مَن يَهْدِ اللَّهُ ve سَيِّدًا (ğunnesiz idğâm ile okuyan kırâate göre) misâllerindeki gibi meftûh bir harf bulunursa yine aynı sebeplerden ötürü yumuşak bir tavırla okunur.³³²

Kendisinde bu iki harften biri med pozisyonunda gizli bir şekilde bulunan لَهُ وَمَا بِهِ يُؤْمِنُونَ vb. örneklerdeki hâ (ه) zamirinde de aynı hassasiyet gözetilmelidir.³³³

Teşdîd ve telyîn arasındaki fark; telyîninde bu iki harfin mahrecine i’timad söz konusu değilken teşdîdde bu itimad gerçekleşir. Telyînin telaffuzunda geçen süre teşdîdden daha

³²⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 152.

³³⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 153.

³³¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 154.

³³² Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 154.

³³³ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 154.

uzundur. Çünkü telyînle beraber med gerçekleşirken teşdîdde med gerçekleşmez. Böylece telyîndeki süre daha uzun olmuş olur.³³⁴

Günümüzdeki tecvîd alanında yazılan eserlere göz attığımızda bazılarının bu kavramı idğâm bahsi başlığı altında mahiyeti itibariyle ele aldığını müşahade etmekteyiz.³³⁵ Fakat bu kavramın ismi verilmemektedir. Yine diğer tecvîd eserlerinde de bu kavramın hem adı hem de mahiyetinin esamesi dahi geçmemektedir.

3.1.5. İzhâr

Birbirlerine ya mahreç ya da hususi cihetlerden dolayı tebâud (uzak) olan; ilki sâkin diğeri harekeli iki harf birleştiklerinde مَنْ أَنْصَارِي خَلْتُ, örneklerinde olduğu üzere bu iki harfin (أ-ن, خ-د) ayrı ayrı telaffuz edilmesiyle açığa çıkarılmasıdır.³³⁶ Kurtubî, sâkin nûn ve tenvîn ikilisi özelinde rastladığımız izhâr tanımlarının ötesinde, işin künhüne atıfta bulunarak yaptığı bir tanımla bizi buluşturmuştur. Bu tanım idğâmın zıddı olarak da anlaşılabilir. Şimdi müellifin izhâr için verdiği örnekleri ele alalım. Bu sayede onun, izhârdan ne kasteddiğini de anlamış olalım.

1. Lâm harfi (ل), idğâm olmaksızın sâkin olduğunda güzel bir şekilde açığa çıkarılması ve beyân edilmesi gerekir. Lâm'ın sükûnunun harekeye sirayet etmemesi adına sükûnun harfe katışmasından uzak durmak gerekir. Bu durum ister الْخُلْدُ, بُلْدَةٌ kelimelerinde olduğu üzere kelimelerin aslında bulunsun ister الْحَمْدُ الْمَجِيدُ misâllerindeki gibi lâm-ı tarif olarak bulunsun her iki durumda da aynı bahis söz konusudur. Ayrıca onun döneminde lâm harfinin cîm harfine idğâm edilmesi, sakınılması gereken ve yaygınlık kazanmış hatalardan olmuştur.³³⁷ Buna الْجَمَلُ kelimesinin الْجَمْلُ olarak telaffuz edilmesini örnek verebiliriz.

Lâm harfi, inhirâf sıfatına hâiz olması ve mahrecinin geniş olması yönünden nûn harfine karşı meziyyeti söz konusu olduğundan nûn harfine idğâm edilmez. Lâm-ı ta'rifte bu durumun aksi söz konusudur.³³⁸

³³⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 157.

³³⁵ Eserler için bakınız. Ali Çiftci, “Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (25 Kasım 2019), 228.

³³⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 157.

³³⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 158-159.

³³⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 160.

هَلْ ve هَلْ lafızları lâm-ı târif kadar fazla kullanıma sahip olmadıklarından dolayı izhâr ve idğâm vecihlerinden her ikisi de câizdir.³³⁹

2. Sâkin nûn ve tenvînin halk (boğaz) harflerinden birine rastlaması durumu ile ifade etmeye alışık olduğumuz izhâr tanımını bu kısımda ele alacağız. Kurrâlar arasında hâ (خ) ve ğayn (غ) harflerinde ihtilaf olmakla beraber halk harflerinin tamamında izhâr gereklidir. İki harf miktarında bir menzilde olmasın diye nûn'un teşdîdinden sakınmak gerekir.³⁴⁰

3. Zây (ز) harfi sâkin olup ardından mîm (م) harfi vuku bulduğunda izhâr meydana gelir. Zây harfinin dil ucundan çıkması ve sâfir sıfatına sahip olması mîm (م) harfinin ise şefeh mahreçli olması bu iki harfi mahreç itibariyle birbirlerine uzak kılar. Bu uzaklıktan dolayı da izhâr gerçekleşir. Buna وَاسْتَفْزِرْ مِنْ misâlini verebiliriz.³⁴¹ Zây harfinin akabinde ister mechûr ister mehmûs harf gelsin yine de izhâr edilir. Çünkü safîr sıfatıyla meziyet sahibidir. Bu meziyetin korunması ve îfâ edilmesi gerekir.³⁴²

4. Dâd (ض) harfi sükûnlu bir halde tâ (ط) harfinden önce geldiğinde izhârla birbirlerinden iyice ayrılır. Teşdîdden de sakınılması icâb eder. Aksi halde dâd (ض) harfinin tefeşşî sıfatı yok olur ve فَمَنْ الضُّطُّ misâli فَمَنْطَرٌ şeklinde karşılık bulur. Tâ (ط) harfindeki mevzu cîm (ج) harfi içinde geçerlidir. Buna وَخُفِضَ جَنَاحُكْ ayeti örnek verilebilir. Dâd harfinin tefeşşî ve istitâle sıfatlarına sahip olmasından dolayı tâ (ط) ve cîm (ج) harflerine karşı bir meziyyeti söz konusudur. Bu meziyyetten dolayı dâd (ض) harfine idğâmları mümkün değildir. Ayrıca dâd ve tâ harfleri ıtbâk sıfatına sahip olduklarından bahsi geçen örnekte idğâm varmış gibi zannedilebilir. Bunun içinde hem meziyyetin korunması hem de idğâmın önüne geçilmesi için izhâr vâcib olur.³⁴³

5. Sâkin cîm harfi ile hâ (ه) harfi yanyana bulunduklarında وَجْهِي kelimesinde olduğu üzere cîm'i âşikâr kılmak ve hâ harfinden ayırmak için izhâr vâciptir. Çünkü bu iki harf mahreçleri itibariyle farklılık arz eder. Yine cîm harfinin cehr, şiddet ve zuhûr; hâ harfininse hems, rihvet ve hafâ sıfatlarına hâiz olması bu izhârın yapılmasında etkilidir.³⁴⁴

6. Hâ (ح) harfi, وَسَيُخْه kelimesinde olduğu üzere sâkin olup ardından hâ (ه) harfi gelirse hâ (ح) harfinin boğukluğu, hâ (ه) harfininse hafâsı belli edilmelidir ki hâ (ه), hâ (ح) harfine kalbedilmesin. Çünkü bu iki harfin hem mahreç yakınlığı hem de hems sıfatına sahip

³³⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 160.

³⁴⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 161.

³⁴¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 162.

³⁴² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 169-170.

³⁴³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 162.

³⁴⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 16-163.

olması aralarında idğâmı tetiklemektedir. Fakat burada idğâm câiz değildir.³⁴⁵ Çünkü bu iki harfin sahip olduğu ayırt edici özelliğin korunması gerekir.

7. Ğayn (غ) harfi, sâkin bir haldeyken لَا تُرْغُ قُلُوبَنَا misâlindeki gibi kâf (ق) harfinin önünde bulunduğunda izhârı vaciptir. Hem mahreç yakınlığı hem de isti'âlâ sıfatıyla müşterek paydada buluşmaları ğayn harfinin kâf (ق) harfine idğâm edilmesine olanak sağlamaktadır. Fakat kâf (ق) harfinin şiddet ve kalkale sıfatlarına sahip olması; ğayn (غ) harfininse rihvet sıfatına sahip olmasının yanında kalkale sıfatına sahip olmaması aralarında uzaklık oluşturmaktadır.³⁴⁶

8. Hemzeden önce bitişik olarak gelen sâkin ayn (ع) harfi اَدَا هُمْ örneğinde olduğu gibi ayn izhâr edilerek; hemze de tahkik ile telaffuz edilir. Böylece hemze, ayn harfine idğâm edilmemiş olur. Sâkin hâ (ح) harfinden sonra gelen harekeli ayn harfi için de aynı durum söz konusudur. فَاصْنَعْ عَنْهُمْ misâlinde olduğu üzere ilgili iki harf aynı mahreçten olmalarına rağmen sıfat itibariyle birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu ayırt edici özellik hâ (ح) harfinin mehmûs; ayn (ع) harfininse mechûr olmasındadır. Zaten halk harflerinin tekârublarına idğâm edilmemeleri kuralı her iki örnekte de söz konusu olmuştur. Buralarda idğâm kesinlikle câiz değildir.³⁴⁷

9. Dâl (د) ve zâl (ذ) harfleri sâkinen kendilerinden sonra nûn (ن) harfi gelirse قَنْزَرَى ve قَنْبَذْنَاهُمْ misâllerinde olduğu gibi mahreç uzaklığı nedeniyle bu iki harf nûn harfine idğâm edilmez. Mahreçleri uzak olduğundan dolayı idğâm kabih görülür.³⁴⁸

10. Dâl (د) harfinden sonra lâm (ل) ve râ (ر) harflerinden herhangi biri geldiğinde لَدُ وَاوَدْتُهُ ve لَقِينَا örneklerinde olduğu üzere idğâm gerçekleşmez. Her ne kadar bu vb. örneklerin idğâmlı okunması yaygınsa da bu eylemin kabihliği gayet açıktır. Aynı şekilde قَدْخَلْتُ misâli gibi dâl (د) harfinden sonra (خ) harfinin gelmesinde de dâl harfinin şiddet ve cehr; hâ harfininse rihvet ve hems sıfatına sahip olmasıyla aralarında tebâud (uzaklık) oluşur. Bu uzaklık da izhârın gerçekleşmesini temin eder.³⁴⁹

11. Mîm harfi يَمْدُهُمْ ve أَنْتُمْ وَأَرْوَاجُكُمْ misâllerinde olduğu gibi fâ ve vâv harflerinden önce sâkin olarak bulunursa (mimi sükûn üzere okuyanların katında) mîm harfinin ğunnesi aşikâr kılınır ve bu iki harfe idğâm edilmez. Sâkin mîm harfinden sonra gelen fâ (ف) ve vâv (و) harflerinde izhâr; bâ (ب) harfinde ise ihfâ gerçekleşir. Bu dört harfin mahreçlerinin de şefeh olmasına rağmen böylesine bir farklılık yaşanır. Bunun sebebi mîm harfinin ğunne meziyetine

³⁴⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 163.

³⁴⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 163.

³⁴⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 163.

³⁴⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 164.

³⁴⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 164.

sahip olmasıdır. Fâ harfinin alt dudağın iç kısmıyla üst ön dişlerin teması sonucunda dudakların yumulmaması; vâv harfinin de fâ harfindeki gibi dudakların kapanmaması eylemiyle müşterek olması, bu meziyetin korunması adına idğâmın mümteni, izhârın ise vacip olmasında etkili olmuştur. Fakat bâ (ب) harfinde durum böyle değildir. Çünkü bâ harfinde dudaklar, mîm harfindeki gibi kapanır. Böylece ğunne ve ittisâl (bağ) ikilisi vâki olup ihfâ vacip olur.³⁵⁰

12. Sâkin itbâk harflerinden sonra gelen tâ (ت) harfinin teşdîd ve tenfîr'e (harflerin arasını fazlaca açmak) mahal vermeden izhâr ve beyân edilmesi vaciptir. Bunlara عَزَّضْتُمْ, عَزَّضْتُمْ ve أَوْعَظْتُ misâlleri örnek teşkil etmektedir. Fakat tâ (ط) harfi bu kuralın dışındadır. Daha önceden de bahsettiğimiz أَحَطُّ misâli gibi burada idğâmın gerçekleşmesiyle birlikte itbâk şâibesi kalır. Yakın mahreçli olan bu iki harfin ayrı ayrı telaffuzu dile zor gelmesine ve her ikisinin de itbâk sıfatına sahip olmaması belirttiğimiz şekilde idğâmın gerçekleşmesine neden olur.³⁵¹

13. Zâ (ظ) harfi, حَفِظْنَاهَا misâlindeki gibi sâkin olup ardından nûn (ن) harfi geldiğinde bu harfe idğâm edilmemesi hususunda dikkat edilmelidir. Aynı şekilde dâd (ض) harfinin hemen ardından نَضْرَةٌ, يَحْضُنْ ve تَضْلِيلٌ kelimelerinde olduğu üzere râ (ر), nûn (ن) ve lâm (ل) harfleri vâki olduğunda da dâd harfinin idğâm edilmeden beyân edilerek telaffuzu sağlanmalıdır.³⁵²

14. Sâkin sâ (ث) harfinden sonra اُخْتُنُّهُمْ misâlinde olduğu üzere hâ (خ) harfi gelirse sâ harfinin sükûnu iyice belli edilip izhâr edilir. Çünkü mahreçleri itibariyle birbirlerine uzaktır. Hâ (خ) harfinin güçlü olup sâ (ث) harfinin zayıf olması da idğâmın yerine izhârın gerçekleşmesinde etkilidir.³⁵³

15. Bâ (ب) harfi, فَلْيَكْتُبْ وَلْيَمْلِكْ örneğindeki gibi sâkin olup ardından vâv (و) harfi geldiğinde izhâr edilir. Bâ'nın şiddet, vâv'ın ise rihvet sıfatına hâiz olmasından dolayı aralarında sıfat cihetinden bir uzaklık meydana gelir. Mahreçlerinin aynı olmasına karşın bâ'nın telaffuzu sırasında dudakların kapanması vâv'ın telaffuzunda ise kapanmaması, mahreç itibariyle de bir uzaklığın söz konusu olduğunu bize gösterir.³⁵⁴

16. Sâkin râ (ر) dan sonra بَشَرْنَا misâlinde olduğu gibi nûn (ن) harfi gelirse izhâr gerçekleşir. Râ harfinin tekrîr sıfatına hâiz olması nûn harfiyle bir uzaklık meydana getirir. Eğer izhâr yapmak için özen gösterilmezse bu iki harfin mahreç yakınlığı bulunmasından dolayı

³⁵⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 164-165.

³⁵¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 166.

³⁵² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 166.

³⁵³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 167.

³⁵⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 167.

idğâm meydana gelir. Aynı hüküm اغْوِلي misâlinde olduğu üzere râ'dan sonra gelen lâm harfi için de geçerlidir. Fakat burada idğâm yapanlar da mevcuttur.³⁵⁵

Birincisi sâkin ikincisi harekeli iki râ harfi أَفْرَرْتُمْ misâlindeki gibi bulunursa bu râ harfleri idğâma konu olmaz. İkinci râ harfinde izhâr gerçekleşir. Bu izhâr, râ'daki tekrîr sıfatından dolayı hızlı ve ziyâde olmaksızın telaffuz edilir. Aynı durum يَعْضُضْنَ kelimesi gibi ilki sâkin diğeri harekeli dâd (ض) diziliminde olan misâller içinde geçerlidir. Râ harfinde bahse konu olan sıfat tekrîrken burada istitâle ve tefeşşî sıfatları olmuştur. Kendinde sikâl bulunan bu harfler kendi cinsiyle art arda geldiklerinde yumuşak bir tavırla telaffuz edilir.³⁵⁶

17. Kendinden sonra sîn (س) ve zây (ز) harfleri gelen sâkin cîm (ج) harfi الرَّجَسَ ve الرَّجَزَ misâllerinde olduğu üzere izhâr ile okunur. Cîm'in şiddet ve kalkale, diğeri iki harfin ise rihvet ve sâfir sıfatlarına hâiz olması izhâra sebebiyet vermektedir. Şiddet ve rihvet sıfatlarının izhârı oluşturmaları bâriz ise de kalkale ve safir arasındaki ilişkinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Şöyle ki kalkale sıfatına sahip olan harf tefeşşî sıfatına sahip olan harf tarafından kendi mahrecine çekilir. Böylece idğâm meydana gelir. Bu idğâmın önüne geçmek için de izhâr gerekli olmuş olur.³⁵⁷

18. Sâd (ص) ve dâd (ض) harfleri اضْطُرُّ ve تَصْطَلُونَ misâllerinde olduğu üzere tâ (ط) harfinden önce sâkin bir halde vâki olduklarında tâ (ط) harfi kendilerinden iyice ayırt edilir. Çünkü bu üç harf itbâk sıfatına sahiptir. Tâ (ط) harfi, itbâk sıfatı vasıtasıyla bu iki harfi kendi mahrecine çekip kendine kalbetme kabiliyetine sahiptir. Eğer araları iyice ayırt edilmezse idğâm gerçekleşir. Sâd (ص) ve dâd (ض) harfleri rihvet, tâ (ط) ise şiddet sıfatına sahip olması; sâd (ص) harfinde safir, dâd (ض) harfinde tefeşşî ve istitâle sıfatları bulunması bu idğâma mâni olan sebeplerdir.³⁵⁸ Bu misâller özelinde bahsettiğimiz yerlerde idğâm değil izhâr yapılması gerekir.

19. Sâkin şîn (ش) harfinden sonra مَشَيْكَ kelimesinde olduğu üzere yâ (ي) harfi gelirse tefeşşî meziyetini belirgin kılmak adına şîn'in sükûnunu ve yâ'dan sonra gelen kesrâyı güzel bir şekilde beyân etmek gerekir. Çünkü bu iki harf, mahreçleri itibariyle bir olmalarına karşın sıfatları itibariyle birbirlerinden ayrılırlar. Bu farklılık şîn'in mehmûs, yâ'nın cehr sıfatına sahip olması; şîn'de tefeşşî sıfatının bulunması, yâ'da ise tefeşşî sıfatının bulunmamasıdır.³⁵⁹ İfti'âl

³⁵⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 167-168.

³⁵⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 168.

³⁵⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 168.

³⁵⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 169.

³⁵⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 169.

ve istif‘âl kalıplarındaki sâkin sîn (س) ve tâ (ت) birlikteliğinde de aynı durum söz konusudur. Her iki harfin müşterek olduğu hems sıfatı idğâma sebebiyet verir. Fakat sîn’in rihvet, ta’nın ise şiddet sıfatına sahip olması izhârı gerektirir.³⁶⁰

3.1.6. İhfâ

İhfâ, ilk harfi sâkin olan iki harf birleştiklerinde mubâade (uzak) ve mukârebe (yakın) arasında bir hal benimsenmesinin gerektiği bir durumdur. Yani ilgili harfler birbirlerine, idğâmın gerekli olmasını sağlayacak kadar yakın; izhârı gerektirecek kadar birbirlerine uzak değildirler. Aralarındaki bu bağdan dolayı مَن كَانَ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ misâllerinde olduğu gibi bir gizlilik oluşur. Ğunneli nûn (ن) ve mîm (م) harflerinden başka ihfâ meydana getiren bir harf yoktur. Çünkü ses bu harflerde hayşûmda aktığından dolayı izhâr ve teşdîd dışında iki harfin ittisâline imkân sağlar. Bu nedenle, ihfâ’nın telaffuzu tahfîf ve şedîd arasında olmalıdır. Bu aynı zamanda izhâr ve idğâm arasında olmak demektir.³⁶¹ Yani iki harfin, orta seviyede birbirlerine olan yakınlığı, aralarında bir ittisâl (bağ) oluşturur. Bu ittisâl de ihfâ olgusunu meydana getirir. Yine bu bilgiler ışığında ihfânın, dil akışkanlığını sağlama adına yapıldığını söylenebilir.

Kaddûri, Kurtubî’nin buradaki ittisâl kavramını nûn’un kendinden sonra gelen harfin mahrecine ittisâli olarak yorumlar.³⁶² Bu durum مَن دَابَّةٌ terkinde ihfâ ile okunan nûn’un telaffuzu sırasında dilin kendinden sonraki harf olan dâl (د) harfinin mahrecine eğilim sergilemesi gibidir. Dilin gösterdiği bu eğilim sayesinde ilgili ihfâ harfinin kalınlık ve incelik durunu belirlenir. İlgili harfkalınsa kalın, inceyse ince bir ğunne sesi meydana getirilir. Bu uygulama bizde olmasa da Araplarda mevcuttur.³⁶³

Tenvîn ve sâkin nûn, ağız harflerinden on beş harfle beraber olduklarında ihfâ gerçekleşir. Bu harfler; ث, ذ, ظ, ت, د, ط, ز, س, ص, ض, ش, ج, ك, ق harfleridir. İhfâ, nûn’un bu harflerin mahreçleriyle ittisâli, istitârı, tarafu’l-lisân mahrecinden ayrılması ve sesin, ağza temassız bir şekilde burundan çıkmasıdır. İhfâ telaffuzu gerçekleştiren kişinin burnunu kapatması sonucu meydana gelecek bozukluk ağzın bu eylemde müdâhil olmamasındandır. Şayet kişi, ağızdan ihfâ yapmaya yeltense buna imkân bulur. Bu hata ise bahsettiğimiz burun

³⁶⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 169.

³⁶¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 158.

³⁶² el-Hamed, *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye inde Ulemâit’t-Tecvîd*, 377.

³⁶³ Ayşe Karakaya - Mehmet Akın, *Kur’an Okuma ve Tecvid El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 64.

kapama deneyi ile ortaya çıkar.³⁶⁴ Yani ihfâya benzer bir sesi ağzımızdan çıkarabiliriz. Fakat bu esnada burun deliklerini kapadığımızda, burnun bu sesi çıkarmada bir rolü olmadığını görür.

Nûn harfi, ağız harfi olduğundan dolayı ağız harfleriyle beraber bulunduğu gizlenir. İdğamın, hafifliği talep etmesi gibi ihfâ da hafifliği ister. Nûn'u telaffuz ederken hayşûmdan sonraki ağzın kullanımı, ağız kullandıktan sonra yine ağız kullanmaktan daha hafiftir. Sibeveyh'in "*dili bir kez kullanmak daha hafiftir*" sözü de bunu tamamlar.³⁶⁵ Buradaki ifadeler açıklamaya muhtaç gibi gözükmemektedir. Bir örnek üzerinden bu kapalılığın giderilmesi elzemdir. Söz gelimi مَنْ جَاءْ terkiibini telaffuz edecek kişi nûn harfini izhâr ederek okursa kendisinden sonra gelen harf de ağız harfi olduğundan dolayı ağız mahrecini iki kez kullanmış olur. Bu da dile zor gelmektedir. Dilin kolaylık ilkesinden dolayı nûn'u ihfâ ile okursak sadece ağız mahrecini kullanmış oluruz. Bu da okuyan kişi için daha kolaydır.

Nûn'un hayşûmdan çıkarılmasında karışıklık meydana gelmemesi adına bu eylem ağız harflerinde gerçekleşir. Zira ağız harfleri, hayşûm mahrecine boğaz harflerinden daha yakındır.³⁶⁶

Kurtubî, Mâzinî'den (ö. 249/863) nakille, bazı kimselerin cîm (ج), şîn (ش), dâd (ض), fâ (ف), yâ (ي) ve zây (ز) harflerinde gerçekleşecek ihfâ'nın beyne beyne (orta derece) olacağını belirtir. Bu sıralama, uzaklık ve yakınlık kriterine göre yapılmıştır. İhfâ, harflerin yakınlaşması ve uzaklaşmasıyla doğru orantılıdır. Mahreç noktasında en uzak olan harfler ise ihfâ ile izhâr arası bir durumdadır.³⁶⁷ Yani ilgili harf nûn harfinin mahrecine ne kadar yakınsa uzak olanlara nazaran daha çok ihfâ yapılırken mahreci uzak olduğunda da o kadar az yapılır.

Fâ (ف) harfi hakikatte ihfâ harflerinden ayrılır. Çünkü fâ şefeteyn harfidir. Mahreç itibariyle nûn'a uzak olan dudak harflerinde ihfâ yapılmazken bu harfte ihfâ yapılır. Bunun sebebi de fâ harfinin tefeşşî sıfatı vasıtasıyla sâ (ث) harfi gibi muamele görmesindendir.³⁶⁸

Boğaz harflerinde ihfâ yapılmamasının gerekliliği, bu harflerin nûn harfine olan uzaklığından kaynaklanmaktadır. Sâkin nûndan sonra gelen halk harflerinin telaffuzu sırasında dilin temekkûnüne (mahrece temas etmesi) ihtiyaç duyulur. Çünkü kendinden önce sâkin nûn

³⁶⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 170.

³⁶⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 171.

³⁶⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 171.

³⁶⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 171.

³⁶⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 171.

bulunan ağız harflerinde olduğu gibi bir istiskâl meydana gelmez. Bunun sebebi de nûn harfinin ağız harfleri kabilinden olup boğaz harfleri kabilinden olmamasıdır. Böylelikle hem nûn'un boğaz harflerine olan uzaklığı hem de ağız harflerindeki gibi bir istiskâlin olmaması dilin temekküne olan ihtiyacını doğurmuş olur.³⁶⁹

Ğayn (غ) ve hâ (ح) harfleri ağız harflerine en yakın olan boğaz harfleridir. Bu yakınlığın etkisiyle ihfâ ile okumak da mümkündür. İhfâ ile okunacağı zaman ağız harfi olarak, izhâr ile okunacağı zaman da halk harfi olarak değerlendirilir.³⁷⁰

Hemzede ihfâ yapmak mümkün değildir. Şayet bunu yapma konusunda ısrarlı davranılırsa hemzenin harekesi düşer ve hemze yok olur. Ayn (ع), hâ (ح) ve hâ (ه) harflerinde de aynı durum söz konusudur. Bunlar imkân dâhilinde olmakla beraber kabih (çirkin) bir durumdur. Bununla beraber ğayn (غ) ve hâ (ح) harfleri ise imkân dâhilinde ve müstahsendir. Sadece bu iki harfle hem ihfâ hem de izhâr yapılabilir.³⁷¹

Mîm (م) harfi, هُم örneğinde olduğu gibi sâkin olup ardından bâ (ب) harfi gelirse mîmle beraber bâ'nın ihfâsı vacip olur. Bâ harfi, mahreç olarak mîm harfine yakın olmasından dolayı *izhâr-ı mûmteni* olur. Her iki harf, dudakları yumma, ittisâl ve istitârın gerçekleşmesinde müsâvidir. Mîm harfinin ğunne meziyeti idğâma mâni olduğundan dolayı da geriye sadece ihfâ kalmış olur.³⁷²

Kârîler bu hususta farklı görüş bildirirler. Kimisi; “bu iki harfin münferit oldukları zamandaki dudakların kapatılması eyleminin, bu iki harfin beraber bulunduklarında da aynı olmasından dolayı muhfâ (ihfâ olunmuş mîm) olduğu” görüşündedir ki İbn-i Mücahid de bu görüştedir. Ayrıca o, “mîm bâ'ya idğâm edilmez lâkin sesin hayşûmda bulunmasından dolayı nûn-u hafîfeye benzer bir ihfâ gerçekleşir” diyerek bu mevzuya açıklık getirmiştir. Diğer kârîler de mîm'in bizâtihi kendisinde ğunne olduğu için bâ ile olan karşılaşmasında mübeyyene (izhâr) ile okunması gerektiği görüşündedir.³⁷³

Bazıları da eda ehlinden sâkin mimden sonra fâ (ف), vâv (و), ve bâ (ب) harfleri geldiğinde güzel bir şekilde aşırıya kaçmadan beyân etme (izhâr) görüşünü aldıklarını

³⁶⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 172.

³⁷⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 172.

³⁷¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 172.

³⁷² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 173.

³⁷³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 173.

belirtirler.³⁷⁴ Sadece bu üç harfi zikretmeleri kanaatimizce bu harflerin dudak harfleri olmaları hasebiyle ihfâ ya da idğâma daha yakın olmaları sebebiyledir. Bazıları da sâkin mîm'den sonra gelen bütün bâ harflerinin tebyin olması görüşündedir. Kurtubî iki görüş arasından ilkini benimsemektedir. Kurtubî çağdaşlarından olan Dâniyle aynı görüşe sahiptir.³⁷⁵ Fakat Mekkî izhâr ile okunacağı görüşündedir.³⁷⁶

3.1.7. Kalb

Kalb; illet harflerinin birbirlerine dönüşmesi gibi birçok açıdan çoğu harfte meydana gelen bir olgudur. Tasrîf (fiil çekimi) kurallarının gerekliliği ve sahîh harflerin birbirlerine yakınlığından dolayı idğâm edilmeleri de bu başlıkta yer almaktadır. Tasrîfe örnek olarak iftial babına aktarılan ضرب kelimesindeki tâ (ت) harfinin tâ (ط) harfine dönüşerek اضطرب şeklinde karşılık bulması ve aynı kalıba uyarlanan زري kelimesinde de tâ (ت) harfinin تزدري şeklinde dâl (د) harfine dönüşmesi verilebilir. Aynı zamanda hemzenin vâv, yâ ve elîf'e dönüşmesi ve bazı harflerin ibdâli de bu kâbildendir. Sarfî kâideler gereği kalb olan lafızlar yazıya yansır. Fakat yazıda değil de okumada ortaya çıkan kalb türü de vardır. Bu da sâkin nûn ve tenvînin bâ harfiyle birlikteliğinde ortaya çıkar. بَغْدٌ ve مِمٌّ بَغْدٌ örneklerinde olduğu üzere sâkin nûn ve tenvîn, mîm harfine kalbedilir. Az önce verdiğimiz örneklerin telaffuzu مِمٌّ بَغْدٌ ve مِمٌّ بَغْدٌ şeklinde gerçekleşir ve sâkin mîm ve bâ birlikteliği sebebiyle de ihfâ meydana gelir. أَمْ بَظَاهِرٍ gibi misâllerin bu kalb işleminden -telaffuz noktasında- herhangi bir farkı yoktur. Bahsi geçen kalb eylemini izhâr ile okumak meşakkatli olmakla beraber mümkündür.³⁷⁷

Sâkin nûn harfinden sonra gelen bâ (ب) harfinin mîm (م) harfine olan mahreç bazındaki uyumundan dolayı nûn, mîm'e kalbedilir. Ağızdan çıkarmayı ve tıbkı nûn'un mîm'e i'lâli gibi mîm'in de ba'ya i'lâli kerih görülür. Mim'in bâ'ya idğâm edilmemesinin nedeni mîm'in bâ'ya olan yakınlığının nûn'a yakınlığından daha fazla olmasıdır. Örneğin أَفْكَرَ misâli أَفْكَرَ diye telaffuz edilmez.³⁷⁸

Sâkin nûn harfinden sonra gelen mîm harfine göz atılacak olursa burada da iki harf arasındaki yakınlık ve uzaklığın devreye gireceği müşahede edilecektir. Sâkin nûn'un mîm'e idğâm edilmesi eyleminin gerekçesi, nûn'un mîme olan yakınlığı ve her ikisinin de hayşûm

³⁷⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 173.

³⁷⁵ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-Îtkân ve't-Tecvîd*, 167.

³⁷⁶ Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, 232.

³⁷⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 175.

³⁷⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 174.

mahreçli olmaları şeklinde izah edebilebilir. Peki, nûn'un ba'ya idğâm edilmemesi nasıl izah edilecektir? Bunu da yukarıda olduğu gibi mîm-bâ kıyalaması ile temellendirmek mümkündür. Şöyleki nûn'un ba'ya uzaklığı nûn'un mîm'e olan uzaklığından daha fazladır. Nûn'un hayşûm mahrecine sahipken bâ hayşûm mahrecine hâiz değildir. Anlattıklarımızdan hareketle bu iki harfin birbirlerine benzemediği görülmektedir. Bundan dolayı bu iki harfin ortasında ve nûn harfini çevreleyen bir harf arayışına girilmesi icap etmiştir. Bu ortak niteliklere hâiz harf, mîm harfidir. Böylece nûn, bu harfe idğâm edilmek suretiyle mevzu sonuca erdirilir. Bu ortaklığı da mîm'in şefeh mahreciyle bâ'ya, ğunne mahreciyle de nûn'a müşterek olması şeklinde yorumlayabiliriz.³⁷⁹

Bir başka kalb mevzusu da isimlerin nasb hallerindeki tenvînin vakıf halinde ibdâl edilmesidir. Eğer bu kelime vasıl halinde ise ibdâl gerçekleşmez. رَجِيمًا örneği vasıl halinde *rahîmen* şeklinde okunurken vakıf halinde *rahîmâ* şeklinde okunur. Tenvinli bir şekilde vakıf yapmak kabîh görülür.³⁸⁰

Te'kid nûnuna ibdâl edilen elîf de bu kategoridedir. Vasıl halinde nun'un elîf'e ibdâli, vakıf halinde de bu ibdâlin terki câiz değildir. Örneğin vasıl halinde لَنْسَفَعَنَّ kelimesi لَنْسَفَعًا şeklinde telaffuz edilir; لَنْسَفَعًا şeklindeki bir telaffuzu ise yanlışdır. Bu telaffuz biçimi vakıf halinde geçerlidir.³⁸¹

Kurtubî, kalb başlığı altında harflere dâhil olan şâibelerden de bahsetmiştir. Onu, şâibeyi bu bahiste anlatmaya iten şey şâibenin kalbe benzer bir vasıfta olmasıdır. Çünkü her ikisinde de iki harf arasında birbirine dâhil olma eylemi vardır. Kalb yapılması gereken bir eylemken şâibe, kaçınılması gereken bir eylemdir. Bundan dolayı harflere dâhil olan şevâibi, bu harflerden güzel bir şekilde tahlîs (arındırmak, ayırmak) etmek gerekir. Müellif, şâibe kelimesinin çoğulu olan şevâib kelimesiyle bazı seslerin sıfat ve diğer etkenlerden dolayı birbirine karışmasını kastetmiştir. Bir meziyete sahip olmasıyla diğer harfe karşı ayrıcalığı olan harfin diğer harfle art arda gelmesiyle bu şâibe olayı vuku bulur. Bu meziyet tefhîm, ıtbâk, tefeşşî vb. olabilir. Çünkü harf, yanındakiyle birlikteliği nedeniyle diğer harfi kendine çeker ve diğerinin meziyetini yok eder. Yine ilgili harfi ya kendine katarak ya da iki harfin arasında bu iki harfe benzer bir şekilde telaffuz ederek bir şâibe gerçekleştirmesi mümkündür. Okuyucunun

³⁷⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 175.

³⁸⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 176.

³⁸¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 176.

yan yana bulunan her iki harfin meziyetlerini ayırt ederek güzel bir şekilde tahlîs etmesi gerekir. Şimdi bahsedilen mevzu maddeler halinde örnekleriyle beraber değerlendirilecektir.³⁸²

1. Lâm (ل) harfi قَالَ اللهُ terkindeki gibi Allah isminden önce gelirse birinci lâ, Allah lafzındaki lâ'm'ın tefhîm'inden suhûletle ve tefhîmin sirâyet etmesinden kaçınılarak telaffuz edilmesi gerekir. Bunun nedeni de yan yana olmaları ve yakın mahreçten olmalarıdır. Bahse konu olan lâ harfi müşedded ise tefhîmin gerçekleşmesinden şiddetle kaçınmak gerekir. Çünkü tefhîmle beraber teşdîdin dile geçmesi lahn olarak değer görür. Fakat bu şekilde tellaffuz edenler de mevcuttur. Lâm harfinin kalın okunması, itbâk ve isti'la sıfatlı bir harfin yanında bulunduğu da söz konusu olur. يَلَاغُ، الطَّلَاقْ kelimelerinde olduğu gibi isti'la harflerine mücâvir olan lâ harflerinin terkîk yerine tefhîm ile okunması bunun örnekleridir. Bu tarz okuma mevcut olmakla beraber cumhûr indinde tasvip edilen bir okuma değildir.³⁸³

2. Sîn (س) harfi sâkin ya da harekeli bir şekilde isti'la harfiyle aynı kelimede yan yana vâki olursa sîn harfi yumuşak bir tavırla itbâktan âri hale getirilir. Böylece sîn (س) harfinin sâd (ص) harfine dönüşmesinin önüne geçilir.³⁸⁴

3. Râ (ر) harfi tefhîm ile okunduğunda kendinden önce سَرْمَدًا misâlinde olduğu üzere sîn (س) harfi bulunursa sîn harfinin sâd (ص) harfine dönüşmemesi için dikkat edilmelidir.³⁸⁵

4. Sâd (ص) harfi تَصْطَلُونَ örneğinde olduğu gibi sâkin olup tâ (ط) harfinden önce bulunursa her ikisinin de itbâk sıfatı yerli yerince yapılması gerekir. Böylece sâd harfinin (ص) sîn (س) harfine, tâ (ط) harfide tâ (ت) harfine dönüşmesinin önüne geçilir. Eğer dönüşme eylemi gerçekleşirse bu okuma, ayakları prangalı birinin yürümesi gibi güç bir hal alır. Bundan dolayı da idğâm gerçekleşir.³⁸⁶ Bu olası idğâmın meydana gelmesinden kaçınmak gerekir.

Yukarıdaki tâ (ط) harfiyle aynı pozisyonda bulunan حَرَصْنُمْ misâlindeki tâ (ت) harfinin hems sıfatı ve sâd harfinin itbâk sıfatı muhafaza edilir. Çünkü sâd (ص) harfinin sîn (س) harfine, tâ (ت) harfinde tâ (ط) harfine dönüşme riski vardır.³⁸⁷

Yukarıdaki iki duruma benzer şekilde sâkin sâd (ص) harfinin yanında أَصْدَقُ misâlinde olduğu gibi dâl (د) harfi bulunursa sâd harfinin itbâkı iyice tahlîs edilir. Çünkü sâd (ص), zây (ز)

³⁸² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 177.

³⁸³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 178.

³⁸⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 178.

³⁸⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 179.

³⁸⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 179.

³⁸⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 179-180.

harfine dönüşebilir. Bunun nedeni de sâd harfinin safîr sıfatıyla, dâl harfinin de cehr sıfatıyla zây harfine müşterek olmasıdır. Bu ortak noktadan dolayı dâl, sâd harfini kendine doğru çeker. Bu şekildeki telaffuz Hamza ve Kisâi haricinde kullanılmamıştır. Bu iki imam sâd harfini zây'a katarak okumuşlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Halef (ö. 229/844) ve Yakub (ö. 205/821)'un râvisi olan Ruveys (ö. 238/852) de bu iki imam gibi okumuşlardır.³⁸⁸

5. Dâl (د) harfi sâkin olup ardından da يَدْخُلُونَ, مَذْخُورًا, قَدْ جَاءَ, وَلَقَدْ قَالَ, تَدْرِي, يَنْفَعُ misâllerinde olduğu üzere; hâ (خ), hâ (ح), cîm (ج), kâf (ق), râ (ر), fâ (ف) vb. harfler geldiğinde dâl harfinin aleni bir şekilde belli edilmesi gerekir. Eğer dâl harfi gereğince belli edilmezse tâ (ت) harfine dönüşür. Çünkü bu harfler, kendilerini tâ (ت) harfine çeken bir hems sıfatına, okuyucuyu tâ'ya götüren bir şiddet sıfatına veya tâ'ya doğru yönlendiren cehr sıfatına sahiptir. Sâd (ص) harfinden sonra dâl (د) geldiğinde de ıtbâk sıfatına sahip sâd (ص) harfine mücâvir olmasından dolayı tâ (ط)'ya kalbedilmemesine dikkat edilmelidir.³⁸⁹

6. Zâl (ذ) harfi نَذَر misâlinde olduğu gibi râ (ر) ile beraber olduğunda zâl (ذ) harfini iyice beyân ederek ince okumak gerekir. Râ (ر) harfinin tefhîm sıfatına sahip olması zâl (ذ) harfinin zâ (ظ) olarak telaffuz edilmesine yol açabilir. Çünkü tefhim, ıtbâk'ın muâdilidir. Ayrıca râ'nın ince okunması da hatalıdır. Bu iki hata lahn-ı hafî olarak karşılık bulur. Zâl (ذ) harfinden sonra kâf (ق) geldiğinde de sâ (ث) şâibesinden sakınmak gerekir. Çünkü zâl (ذ) harfinin mahreciyle sâ (ث) harfinin mahreçleri birdir. Kâf (ق) harfinin hems sıfatına sahip olmasıyla da müşterek noktaları vardır. Zâl (ذ) harfi ise bu sıfatın zıddı olan cehr sıfatındandır. Kâf (ق)'ın hems sıfatı, mahreç noktasındaki yakınlığından dolayı zâl (ذ) harfini sâ (ث) harfine çeker. Ayrıca sâ (ث) harfiyle kâf (ق) harfinin hems sıfatıyla ortak paydalarının oluşu da zâl (ذ) harfini sâ (ث) harfine çekmesinde etkili olur.³⁹⁰

Zâl harfi فَادَّافَهَا ve ذَائِقَةُ misâllerinde olduğu üzere kâf (ق) harfinin yakınında/yanında olursa zâl harfinin zâ (ظ) harfinin şâibesine karışmaması için telaffuzuna dikkat edilmesi ve ince okunması gerekir. Çünkü isti'la ve ıtbâk sıfatına sahip zâ (ظ) harfiyle mahreç yakınlığının olması bu şâibeye sebep olabilir. Biz, zâ şâibesine sebep olan temel etkenin tefhîm sıfatına sahip olan kâf harfiyle olan yakınlığını görmekteyiz. Fakat Kurtubî bu hususa değinmemiş, meseleyi zâ-zâl harflerinin mahreçleri itibariyle olan yakınlığı üzerinden değerlendirmiştir.³⁹¹

³⁸⁸ Cezeri, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, 2: 250; M. Atilla Akdemir, *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-Irfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999), 108.

³⁸⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 180-181.

³⁹⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 181.

³⁹¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 182.

Yukarıda bahsi geçen zâ (ظ) şaibesi durumu zâl (ذ) harfinin, tefhîm sıfatına sahip lâm (ل) harfiyle mücâvir olmasında da karşımıza çıkar. أَخَذَ اللَّهُ misâlinde olduğu gibi zâl (ذ) harfi kesinlikle zâ (ظ) harfi gibi telaffuz edilmez.³⁹²

Zâl harfi مُذْعِنِينَ örneğindeki gibi ayn (ع) harfiyle beraber olursa zâl (ذ) harfinin sâ (ث) harfine dönüşmemesine de dikkat edilmelidir. Çünkü bu iki harfin seslendirilmesi birbirine eşittir. Biri diğerinden daha kuvvetli değildir.³⁹³

7. Dâd (ض), zâl (ذ) harfiyle yanyana bulunduklarında birini diğerinden iyice ayırmak gerekir. الْأَرْضِ ذَاتِ misâlinde olduğu gibi itbâk sıfatına sahip olan dâd (ض) harfinin yanında bulunan zâl (ذ); hem bu itbâk sıfatından dolayı hem de zâl ile aynı mahreçten olması nedeniyle zâ (ظ) gibi telaffuz edilme riskini taşır. Bundan da kaçınmak gerekir. Yine dâd (ض), zâ (ظ) harfiyle yan yana geldiğinde her iki harfi birbirinden iyice ayırt etmek gerekir. Çünkü bu iki harf itbâk sıfatında müşterektirler. Ayrıca dâd (ض) harfi tefeşî ve istitâle sıfatlarıyla zâ (ظ) harfinden ayrılır. Şayet bu durumlar gözetilmeyip bu harflerin mahreci korunmaz ve tefeşî sıfatı muhafaza edilmezse dâd harfi, itbâk sıfatına meyil gösterir ve zâ (ظ) harfine kalbolunur.³⁹⁴

8. Sâkin zây (ز) harfinden sonra كَزُتْمِ ve تَزْدَرِي misâllerinde olduğu gibi tâ (ت) harfi ya da dâl (د) harfi gelirse zây harfinin sîn (س) harfine dönüşmemesi için bu harf iyice beyân edilerek telaffuz edilir. Bu muhtemel dönüşüme sebep olan etken tâ (ت) ve sîn (س) harflerinin hems sıfatı noktasında müşterek olmalarıdır. Ayrıca bu iki harfin mahreç yakınlığı ve safir sıfatına sahip olmaları yönünden de ortak yönleri vardır. Tâ (ت) harfinin hems sıfatı, zây (ز) harfinin cehr sıfatını giderip sîn (س) harfine dönüştürmesi olası bir durumdur. Ayrıca dâl (د) harfinin de cehr sıfatı uygulanmalıdır. Aksi halde dâl (د) harfi tâ (ت)'ya dönüşebilir.³⁹⁵

9. Sâkin cîm harfinden sonra فَاجْتَبُوا örneğindeki gibi tâ (ت) harfi bulunursa aceleye mahal vermeden iyice tahlîs edilerek telaffuz edilir. Çünkü cîm mechûr olmakla mehmûs olan tâ (ت) harfinden uzaklaşması muhtemeldir. Bu uzaklaşma sonucu cîm harfine şîn (ش) şaibesi bulaşır. Şîn şaibesinin nedeni de şîn (ش)'nin cîm (ج)'e mahreç itibariyle yakın olması ve şîn (ش)'in tâ (ت)'ya hems sıfatı itibariyle müşterek olmasıdır. Şaibenin oluşmaması için cîm'in cehr sıfatının uygulanması önemli bir rol üstlenir.³⁹⁶

³⁹² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 182.

³⁹³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 182.

³⁹⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 182-183.

³⁹⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 183.

³⁹⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 183.

Sâkin cîm (ج) 'in şîn (ش) 'e dönüşmesinden sakınılacak dört terkip daha vardır. İlki, cîm (ج) 'i يَجْحَدُونَ örneğinde olduğu gibi hâ (ح) ile beraber bulunduğu meydana gelir. Çünkü hâ (ح) mehmûs sıfatına hâizdir. İkinci terkip cîm (ج) 'in تَجْرِي ve لَحْرَجْنَا misâlleri gibi râ (ر) ile olan birlikteliğidir. Buradaki şâibenin faktörü de râ (ر) 'nın genişlik ve uzamada şîn (ش) 'e benzemesidir. Üçüncü terkip cîm harfinin أُجْدِر misâlindeki gibi dâl (د) ile birlikteliğinde de şîn (ش) şâibesi söz konusudur. Sonuncu terkip, cîm harfinden sonra وَجْهِي misâlinde olduğu gibi hâ (ه) geldiğinde vuku bulur. Hâ (ه) harfinin hafâ sıfatı iyice beyân edilmelidir. Çünkü cîm ile şîn harflerinin mahreç yakınlığı ve şîn ile hâ harflerinin hems sıfatında müşterek olmaları cîm 'in şîn harfi olarak telaffuz edilmesini sağlayabilir. Böylece وَشْهِي kelimesi وَجْهِي şeklinde okunur ki bu telaffuz kabih olup câiz değildir.³⁹⁷

Sâkin cîm 'den hemen önce ya da hemen sonra sîn (س) yahut zây (ز) gelirse sîn (س) 'in zây (ز) 'a, zây (ز) 'ın da sîn (س) 'e dönüşmemesi için bu iki harf tahlîs edilir. Çünkü bu iki harf yakın mahreçli olup birbirlerinin yerine kullanılma riskleri yüksektir. يُجْرُونَ, يُرْجِي, الرَّجْسَ, يَسْجُدُ misâlleri buna örnek verilebilir. Aynı şekilde cîm 'in de sîn 'e dönüşmemesi adına ceahr sıfatının icrâ edilmesi ve cîm 'i zây harfinden ayırt etmek gerekir. Çünkü zây ile sîn arasındaki benzerlik, zây ile cîm arasındaki benzerlikten fazladır. Cîm şiddet sıfatına sahipken diğer ikisi rihvet sıfatına sahiptir. Böylece dil, şiddet sıfatından sıyrılma eğilimi gösterip cîm harfini zây 'a dönüştürebilir. Bu dönüşüm işlemi iki rihvet harfi oluşması için gerçekleşir.³⁹⁸

10. Tâ (ت) harfi itbâk sıfatlı bir harfe komşu olduğunda tâ (ط) harfine dönüşmemesi içim hems sıfatı beyân edilmeli ve güzel bir şekilde tahlîs edilmelidir. Bu iki harfin aynı mahreçten olması ve tâ (ط) harfinin diğerinden farklı olarak itbâk sıfatına sahip olması, bu olası tâ (ط) şâibesinde etkilidir. “İsti ‘lâ itbâkın muadilidir” fehvasınca اتَّقَنَّ misâlinde olduğu üzere kâf (ق) harfine mücâvir olan tâ (ت) harfi için de bahsi geçen durum söz konusu olur.³⁹⁹

Tâ (ت) harfi نَسْتَعِين misâlindeki gibi kendinden önce sîn (س) harfi, sonrasında ise ceahr harflerinden bir harf bulunduğu ya da الْمُهْتَدِينَ kelimesindeki gibi dâl (د) harfine mücâvir olduğunda tâ (ت) harfinin hems sıfatı muhafaza edilir. Aynı şekilde ceahr harfinin de ceahr sıfatının muhafazası söz konusudur. Bilhassa dâl harfinin ceahr sıfatının korunması gerekir.

³⁹⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 184.

³⁹⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 185.

³⁹⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi 't-Tecvîd*, 185-186.

Çünkü tâ (ت) ile mahreç yakınlığından dolayı dâl (د) harfi tâ (ت)'yı kendi cehr sıfatına doğru çeker ve dâl (د) harfine yakınlaşır.⁴⁰⁰

11. Hems sıfatlı bir harfle beraber olan ayn (ع) harfini tahlîs etmek ve hâ (ح) harfine dönüşmesinden korumak gerekir. Ayn (ع) harfinin hâ (ح) harfine dönüşmesinin nedeni bu ikisinin yakın mahreçli olmaları ve hâ (ح) harfinin hems sıfatlı bir harf olmasıdır. Bu bahse فَاشْتَبَاهُمْ , إغصَارًا , وَلْيَغْفُوا , أَعْتَرْنَا ve عَسَى örnekleri verilebilir.⁴⁰¹

12. Yukarıdaki duruma benzer şekilde kendisinden sonra mehmûs harf gelen ğayn (غ) harfinin de hâ (خ) harfine dönüşmesinden sakınmak icap eder. Sebebi de az önceki on birinci madde ile aynıdır. Bu hems harfler içerisinde en çok dikkat edilmesi gereken de فَاشْتَبَاهُمْ misâlinde olduğu üzere şîn (ش) harfidir. Çünkü mehmûs harfleri arasında hâ (خ) şâibesi oluşturma potansiyeline en çok sahip olan bu harftir.⁴⁰²

13. Az önce bahsi geçen durumun tersi olarak hâ (خ) harfine ğayn (غ) harfinin şâibesinin sirayet etmesini ele alacağız. Kendinden sonra وَاخْتَارَ ve اتَّخَذُوهُمْ misâllerinde olduğu gibi tâ (ت) ve şîn (ش) harfleri gelen hâ (خ) harfinin ğayn (غ) harfine dönüşmesinden sakınmak gerekir. Hâ (خ) ve ğayn (غ) harflerinin isti'lâ sıfatı ile müşterek olmalarından dolayı ğayn (غ) şâibesi oluşmasından ve iki mehmûs harfinin cem edilmemesinden kaçınmak gerekir.⁴⁰³

14. Halk harfleri إِنَّبَعِ هَوَاهُ ya da إِنَّ اللَّهَ وَصَفَحُ misâllerindeki gibi sâkin ya da harekeli bir harfe komşu olduğunda birbirlerinin şâibelerinde sakınmak gerekir. Her harfi kendine has sıfat ve meziyetine göre tahsis etmek gerekir. Böylece diğer harfe katılması söz konusu olmaz. Özellikle تُطْعُهُ örneğinde olduğu gibi sâkin ayn (ع) harfinin yanında hâ (ه) harfi bulunduğu bu hususa daha da dikkat edilmelidir. Çünkü buradaki ayn (ع) ve hâ (ه) harflerinin hazfolup şeddeli hâ (ح) harfine dönüşme potansiyeli yüksektir. Hâ (ه) harfinin hems sıfatına sahip olması ve ayn (ع) ile hâ (ح) harflerinin yakın mahreçli olmalarından dolayı ha (ه) harfi hâ (ح) harfine çevrilir.⁴⁰⁴ Böylece şeddeli hâ (ح) harfinin nasıl oluştuğu açığa kavuşmuş olur.

15. Sâkin ğayn (غ) harfinden sonra أَفْرَغُ عَلَيْنَا örneğinde olduğu gibi ayn (ع) harfi bulunursa isti'lâ sıfatına sahip olmasıyla müşterek olmalarından dolayı ğayn (غ) harfinin hâ (ح) harfine dönüşmesi muhtemeldir. Bu dönüşüm eyleminden kaçınılması gerekir. Aynı mevzu أَبْلَغُهُ misâlindeki gibi ğayn (غ) ile hâ (ه) harfleri birlikteliğinde de geçerlidir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 186.

⁴⁰¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 186.

⁴⁰² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 187.

⁴⁰³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 187.

⁴⁰⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 188.

⁴⁰⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 188.

16. Zâ (ظ) harfî fâ (ف) harfiyle أَظْفَرَ misâli gibi yan yana bulunduğunda sâ (ث) şâibesinden korunmak gerekir. Bu şâibeye sâ (ث) harfinin fâ (ف) harfine hems sıfatıyla müşterek olması ve sâ (ث) harfinin zâ (ظ) harfinin mahrecine yakın olması neden olur.⁴⁰⁶

17. Her ikisi de خَالِقُ كَلِّ örneğinde olduğu gibi harekeli olan kâf (ق) ve kâf (ك) harfleri yan yana bulunduklarında kâf (ق) harfinin isti'lâ sıfatı beyân edilir. Kâf (ق) harfiyle mahreçlerinin yakın olması ve kâf (ك) harfinin hems sıfatına hâiz olması kâf (ك) şâibesinin oluşmasına sebep olmaktadır.⁴⁰⁷ İsti'lâ sıfatının iyice beyân edilmesi bu şâibeyi ortadan kaldıracaktır.

18. Şîn (ش) ve cîm (ج) harfleri شَجَرَ misâlinde olduğu gibi beraber bulunduklarında mahreçleri aynı olduklarından dolayı şîn'i iyice beyân etmek gerekir. Cîm ve şîn harflerini karşılaştırılacak olursa; cîm, şiddet ve cehr sıfatlarına sahip olmakla daha baskınken, şîn, rihvet ve hems sıfatlarına sahip olmakla daha zayıftır, yorumu yapılabilir.⁴⁰⁸ Zayıf harf kuvvetli harf karşısında belirgin hale getirilmelidir. Aksi halde zayıf harf, yok olma riskiyle karşı karşıya kalır.

19. Tâ (ط) harfi sâkin olup نُطْفَةٍ örneğinde olduğu üzere hemen ardından fâ (ف) gelirse tâ (ط)'nın tâ (ت)'ya dönüşmemesi için itbâk sıfatına dikkat edilmelidir. Tâ (ت) ve fâ (ف) harflerinin hems sıfatıyla ortak paydada buluşmaları ve tâ (ت) ile tâ (ط) harflerinin mahreç birlikteliği bu dönüşüme sebep olmaktadır. Aynı dönüşüm tâ (ط) harfinden önce sîn (س) harfi bulunduğu da meydana gelir. Çünkü daha önceden de bahsi geçtiği üzere sîn (س) harfinin hems sıfatı, tâ (ط) harfini tâ (ت) harfine çeker.⁴⁰⁹

On dokuz madde halinde anlattığımız harflerde meydana gelebilecek şâibe misâllerini; mehmûs harflerin mechûr harflerle karşılaştıklarında ve mechûr harflerin, mehmûs harflerin yanında olduğunda bu harfleri iyice tahlîs etmenin gerekli olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu tahlîs eylemi icrâ edilmediği takdirde mechûr harfler, mehmûs harflere kalb olur ve mehmûs harfleri, mechûr harflere dâhil olur. Böylelikle okuyuşta hatalar meydana gelir ve okuyuşun güzelliği kaybolur.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 189.

⁴⁰⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 189.

⁴⁰⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 189.

⁴⁰⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 189.

⁴¹⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 190.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. HAREKE VE SÜKÛN

Kurtubî hareke ve sükûn bahsinde, hareke-sükûn kavramlarının edâ keyfiyeti ve telaffuzları üzerine uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarılar onun yaşadığı dönemde olduğu gibi günümüz okuyucuları için de son derece önem arz etmektedir.

Okuyucunun öncelikli olarak harekelerin ve sükûnların ölçülerine son derece dikkat etmeleri gerekir. Harekeler med harflerinin bir cüzü olduğundan; okuyucu, fethayı işbâ' (doyurmak) yaparak elîf'e, aynı durumu dammeye uygulayarak vâv'a, kesre'ye uygulayarak yâ'ya dönüştürmekten sakınmalıdır. Eğer harekelere işbâ' uygularsa harekenin konumu harfin konumuna bürünmüş olur. Bu durumun tersi söz konusu olduğunda yani hareke zayıflatıldığında ve ihtilas yapıldığında da ses zayıflatılmış, telaffuz yok edilmiş ve hareke sükûna dönüştürülmüş olur. Sükûnda da işbâ' yapılmaması gerekir. Aksi halde sükûn şeddeye ya da vasıl halindeki terkibin bölünmesine sebebiyet verir. Böylece sükûn, hareke ya da onun bir cüzü haline gelir. Sonuç olarak hareke ve sükûn eşit ölçüde ve bir çift ayakkabının birbirine olan benzerliği gibi olmalıdır.⁴¹¹ Tabi buradaki eşitlik kelimesi harfin okunuşunda geçen süreyle alakalı olmayıp ayakkabının diğer çiftine olan denkliği manasındadır. Yani ilgili harfin ilgili harekesinin duruma göre herhangi bir uyumsuzluğa mahal verilmeden icrâ edilmesidir. Bu durum örnekler ile daha da açıklık kazanacaktır.

Kelimenin sonu الْحَمْدُ لِلَّهِ misâlindeki gibi harekeli olduğunda dâl (د) ve hâ (ه) harflerinin harekeleri abartılı bir şekilde ve yavaşça telaffuz edilmemesi icap eder. Çünkü hareke sonda olduğunda ardı sıra gelen harfin sesinin bir kısmını alır.⁴¹² Bu durumda yanlış bir okumaya sebebiyet verilmiş olur.

Yukarıda bahsettiğimiz durum bir mâni oluşması hariç asıl pozisyonundadır. Bu mâni de üç kısımda incelenir. İlki kelimenin son harfinin hafi harf olmasıdır. Hafîye harfleri de daha önceden bahsettiğimiz gibi elîf (ا), vâv (و), yâ (ي) ve hâ (ه) olmak üzere dört tanedir. Her ne zaman bu harfler kelimenin sonunda bulunurlarsa harekeli olsun sükûnlu olsun diğer bölgelerde bulunmalarından daha fazla belli edilir. Çünkü harekeleri ve sükûnları hafâ sıfatıyla gizlenir. Bunun için de bu harflerin belli edilmesi gerekir. İkincisi, kelimenin son harfinin halk harfi

⁴¹¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 191.

⁴¹² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 193.

olması durumudur. Bu durumda olan hareketler ve sükûnlar boğaz harflerinin sahip olduğu sikâlden (ağırlık) dolayı zor telaffuz edilirler ve açığa çıkartılmazlar. Kurrâ imamlar da bu harflerin açığa çıkması hususunda teşvik edici olmuşlardır. İster hafiyye ister halkiyye harfleri olsun kelimenin sonunda ya da ortasında olması farketmezsiniz bu harflerin hareke ve sükûnları işbâ' edilir. Sonuncu durumda kelimenin son harfiyle kendinden sonra gelen kelimenin الرَّحِيمِ misâlinde olduğu üzere aynı harf olması durumudur. فَاقْصُصْ misâlinde olduğu gibi kelimenin ortasında da bu durumun vâki olması aynı işlevdedir. Çünkü aynı harfi tekrar etmek telaffuzu zor olan bir iştir. Tıbkı ayağı prangalı birinin ayağını kaldırmasına ve ayağını tekrar kaldırdığı konuma döndürmesine benzer. Bu hal, telaffuzun sikâl olduğunun delilidir. Bundan dolayı idğâm gerçekleşmez. Her ne zaman harekenin hakkı verilmezse onun yerine sükûn ve idğâm geçer. Çünkü dil hafif olana yönelir ve onu talep eder. Bu mevzu özellikle de الْبُعْيِ يَعِظُكُمْ misâlinde olduğu gibi bu iki harfin hafi ya da halk harfleri olduğu zamanda geçerlidir. Hafi ve halk harflerinin ortak harfi olan hâ (هـ) harfinde aynı durum söz konusu olduğunda bu harfin harekesi diğerlerine nazaran daha da belirginleştirilmelidir. Buna فِيهِ هُدًى misâli verilebilir.⁴¹³

Bahsettiğimiz üç durumda harekenin ve sükûnun belli edilmesine ihtiyacı vardır. Bunun sebebi de hafiyye ve halk harflerinin bünyelerinde barındırdığı zayıflıktır. Böylece zayıf harfin yok olmaması adına bu harflerin iyice belli edilmesi gerektiği müşahade edilmiş olur. Şimdi de hafâ sıfatlı harflerin farklı mevkilerdeki durumlarını misâlleriyle beraber ele alınacaktır.

Kendinden önce إِيَّاكَ misâlinde olduğu gibi elîf (ا) bulunan kâf (ك) harfinin fethasını süratli bir şekilde telaffuz etmek gerekir. Aksi takdirde bu harf uzatılmış olunur. Dammeli dâl (د) harfinden sonra وَ نَعْبُدُ misâlinde olduğu üzere fethalı vâv (و) harfi bulunduğunda vâv harfinin beyân edilmesi gerekir. Vâv (و) harfi hafiyye olduğundan dolayı bu beyân etme eylemi gerçekleşmediği takdirde vâv (و) harfi tam anlaşılmaz.⁴¹⁴ Vâv (و) harfinden önce dammenin vuku bulması da vav'ın beyân edilmeye muhtaç olmasında etkili olmuştur.⁴¹⁵

Yâ (ي) harfi fethalı olup kendinden önceki harfin harekesi de kesrâ olduğunda kesrâ ihtilâs ile icrâ edilir. Aksi takdirde işbâ' yapılarak okunursa iki yâ (ي) varmış izlenimi oluşturur. Mesela السَّعْيِ misâli işbâ' ile okunursa شَيْئَةً şeklinde yanlış bir telaffuza sebebiyet verir. فِيهِ هُدًى örneklerinde olduğu gibi kendinden önce sâkin bir harf bulunduğunda da yâ (ي) harfi belli edilmelidir. Vakıf yapılan harften önce de aynı durum bulunduğunda daha da dikkat edilmelidir.

⁴¹³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 195.

⁴¹⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 196.

⁴¹⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 196.

Söz gelimi هَامِيَّةٌ kelimesi bahsettiğimiz uyarıya dikkat edilmez fetha, işbâ‘ yapılarak okunursa fetha elîf’e dönüşür ve هَامِيَّةٌ şeklinde telaffuz edilir. Aslında bu, her vakıf halinde olan kelimenin son harften önceki harfinin karşılaşılabileceği sorundur. الْأَبْتَرُ kelimesi telaffuz edilirken الْأَبْتَرُ şeklinde telaffuz edilebilmesi bunun örneğidir.⁴¹⁶

Vâv (و) fethalı olup kendinden önce de damme bulunduğunda bu dammenin ihtilas ile okunması icap eder. Damme işbâ‘ ile telaffuz edilecek olursa tek olan vâv harfi iki vâv (و) şeklinde telaffuz edilmiş olur ki bu vâv harflerinden ilki sâkin diğeri ise harekeli olur. هُوَ اللَّهُ misâlinin هُوَ اللَّهُ şeklinde okunması bu hususa örnektir. Vâv (و) فُؤَةٌ misâlinde olduğu gibi şeddeli olduğu durumda da bahsi geçen söz konusu durum geçerlidir.⁴¹⁷

Kendinde sonra يَئَاكَ misâlinde olduğu gibi şeddeli yâ (ي) bulunan kesra harekeli harfin de vâv’da olduğu gibi ihtilas ile telaffuz edilmesi gerekir.⁴¹⁸

Vâv (و) ve yâ (ي) harfleri için anlattığımız durumların dışında bu iki harfler kelimenin neresinde bulunurlarsa bulunsunlar harekeleri işbâ‘ ile telaffuz edilir. وَمَا، ثَلَاثًا، يَشْوِي misâllerinde olduğu üzere hepsi işbâ‘ ile okunur. Ayrıca الْمُؤْت örneğinin vakıf durumundaki halinde olduğu gibi iltikâ-i sâkineyn durumunda da değişen bir şey olmayıp yine işbâ‘ uygulanır.⁴¹⁹

Eğer iki vâv harfi yan yana gelmişse وَوَرِثَ misâlinde olduğu gibi acele edilmeden ve çaba sarfederek iki harfi de beyân etmek gerekir.⁴²⁰

Vâv (و) dammeli olup kendinden sonra da وَوَرِثَ misâli gibi sâkin vâv vuku bulduğunda birinci vâv (و) ikinci vâv’dan tahlîs edilmek için işbâ‘ ile telaffuz edilir.

Vâv (و) ve yâ (ي) harfleri şeddeli olmaksızın يَعْظُمُ ve الْعَفْوُ وَأَمْرُ örneklerinde olduğu üzere peş peşe geldiklerinde de işbâ‘ ile okumak gerekir. Kendinden sonra şeddeli harf bulunan yâ (ي) harfi يَصَاحِبِي السَّجْنِ misâlinde olduğu gibi kendinden sonra gelen sîn (س) harfinin şeddesi yâ (ي) harfinin tahfîfinden ve kesrasından tahlîs edilmesi gerekir.⁴²¹

Vav (و) ve yâ (ي) harfleri şeddeli olup ardından kendi mislindeki bir harf gelirse idğâma mahal vermemek için işbâ‘ yapmaksızın telaffuz edilir. بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ ve الْعِشِيِّ يُرِيدُونَ misâlleri

⁴¹⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 198.

⁴¹⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 198-199.

⁴¹⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 199.

⁴¹⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 200.

⁴²⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 200.

⁴²¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-Tecvîd*, 200-201.

bu duruma örnektir.⁴²² Kanaatimizce işbâ‘ yapılmamasından kasıt bu iki harfin şeddeli formları olup hemen peşinden gelen kendi mislindeki harf işbâ‘ ile telaffuz edilmelidir. Çünkü idğâm riskini oluşturan kısım şeddeli kısımdır. Tahfîfli kısım da işbâ‘sız okunacak olursa lafız tam anlamıyla anlaşılmayabilir.

Vâv (و) ve yâ (ي) harfleri sâkin olup önceki harfin harekesi de fethalı olduğunda sükûnları işbâ‘ ile telaffuz edilir. Sükûndan sonraki harf de hakkı verilmiş bir şekilde telaffuz edilir. الْمَيْسِرُ ve يَوْمُ örneklerinde olduğu gibi hafâ sıfatına sahip bu iki harfin izhâr edilmesi gerekir. Sükûnun hafâ sıfatlı bu iki harfi gizlenmesinden dolayı bu gizliliği bertaraf etmek için işbâ‘ yapmak gerekir.⁴²³

Kendinden sonra يَسْتَحْيِي، فَلْنُحْيِيْهُ misâllerinde olduğu gibi sâkin harfin peşi sıra iki yâ (ي) yahut iki vâv (و) harfi bulunduğu ilgili vâv ve yâ harflerinin işbâ‘ ve beyân ile teaffuz edilmesi gerekir.⁴²⁴

Anlattığımız bahis hafiyye harflerinden oluşan bahis olup bu harflerin gelebileceği bütün sıralanış şekillerini değerlendirdik. Sonuç olarak hafiyye harfleri olmaları dolayısıyla çoğu yerde işbâ‘ ile bazı yerde ise ziyâdeliğe mahal vermemek adına ihtilas ile icrâ edilmesini müşahade ettik. Hafâ sıfatlı harflerin karşılaşılabileceği durumlar anlatıldıktan sonra şimdi de halk harflerinin farklı pozisyonlardaki durumları örnekleriyle beraber ele alınacaktır. Buradaki durum bir önceki mevzudan farklı olmayıp zayıf iki harfin ya da birbirine zıt iki harfin karşılaşmasının işbâ‘ ile telaffuz edilmeyi zorunlu kıldığı sonucuna varmak mümkündür.

Hemze (ء), hâ (ه), ayn (ع), hâ (ح), ğayn (غ), hâ (خ) harflerinden oluşan halk harflerinin münferid (farklı kelimelerde)/ mücâvir (aynı kelimede), harekeli/sükûn olması farketmeksizin yan yana bulunduklarında işbâ‘ ile okunması gerekir. Nitekim أَفْرَغْ عَلَيْنَا، أَتَّبِعْ هَوَاهُ örnekleri bu kapsamda değerlendirilir. Özellikle de hâ (ه) ve hemze (ء) harfleri فِيهِ آيَةٌ misâlindeki gibi yan yana bulunduklarında çok dikkat edilmelidir. Çünkü birbirlerine zıtlığı güçlü olan iki harf peşpeşe gelmiştir. Hâ (ه) harfi hafâ ve hems sıfatı bakımından en yoğun, hemze (ء) ise cehr, belirginlik ve sikâli en kuvvetli harftir.⁴²⁵ Hal böyle olunca iki harfi birbirinden tahlîs etmek için işbâ‘ ile okumak gerekli bir hal almış olur. Halk harfleri, yukarıdaki gibi peş peşe gelme

⁴²² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 201.

⁴²³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 201.

⁴²⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 202.

⁴²⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 203.

hali olmaksızın da işbâ' ile telaffuz edilmesi gerekir. Bu durumda da ilgili harfin harekeli ve sükûnlu olması etkili değildir. Bu hususa *بَعْضُهُمْ خَافُتُمْ*, *يَعْظُمُ* kelimeleri örnek verilebilir.⁴²⁶

Yukarıda hafâ ve halk harflerinin birbirlerine mücâvir olma durumları ele alındı. Şimdi de bazı harflerin özel durumlarına binaen mücâvir olduğu harflerle alakalı dikkat edilmesi elzem olan mevzulara değinilecektir.

Kendisinde özel hususiyet barındıran lââm (ل) gibi harfler sükûnlu olduklarında işbâ' ile telaffuz edilmelidir. *الْجَمَلُ* kelimesinde bulunan sâkin lââm (ل) harfi inhirâf sıfatının ağırlığı nedeniyle bu harfin harekesi işbâ' ile tellafuz edilir. Aynı durum şîn (ش) harfi için de geçerlidir. *لِمَنْ أَشْتَرَاهُ* misâlinde oldu gibi sâkin olarak bulunan tefeşşî sıfatına sahip şîn (ش) harflerinin bu hususi sıfatının belirgin kılınması adına lââm'da olduğu gibi işbâ' ile telaffuz edilmesi gerekir. Râ (ر) harfinde de aynı durum söz konusudur. Sâkin râ (ر) harfinin sükûnu tekrîr sıfatının korunması için beyân edilerek telaffuz edilir. Bu durum özellikle *تَرْضَاهُ* misâlindeki gibi dâd (ض) harfiyle beraber bulunduklarında daha da önem arz etmektedir. Râ'nın sükûnu, güzel bir şekilde, dinleyene rahatsızlık vermeden ve kulağı tırmalayan bir sese yol açmadan telaffuz edilmelidir. Dâd'ın harekesini de kısa bir şekilde telaffuz etmek gerekir. Çünkü bu iki harfin mahreçleri geniş olup ikisini tahlîs etmek, telaffuz eden eden kişiye zorluk çıkarır. Râ'nın mükerrer olması dâd'ın ise mütefeşşî ve müstetîle olması bu genişlik kavramına sebebiyet verir.⁴²⁷

Tâ (ط) harfi sâkin olduğunda bu sükûnun, yeterli düzeyde, yumuşak ve dilin üst damağa yayılmasıyla belli edilmesi gerekmektedir. Çünkü bu harf ıtbâk meziyyetine sahiptir. Eğer buradaki sükûn belli edilmezse meziyet ortadan kalkar ve tâ (ط) harfi ya dâl (د) harfine ya da dâl (د) harfine yakın bir sese dönüşür. Bu hüküm diğer ıtbâk harfleri içinde uyarlanabilir.⁴²⁸

Ğayn (غ) harfi sâkin olup ardından *مَعْرَمًا* kelimesinde olduğu gibi râ (ر) harfi gelirse ğayn (غ) harfinin sükûnunu abartılı bir şekilde ve kulağa itici bir hal almaktan korumak gerekir. Çünkü ğayn (غ) harfi isti'la; râ (ر) harfi müstetîl sıfatına sahiptir. Eğer sükûnun hakkı ifa edilmezse harekeye dönüşür. Benzer durum kâf (ق) harfinden önce bulunan ğayn (غ) harfi içinde geçerlidir. *لَا تُرْغُ قُلُوبَنَا* misâlinde olduğu gibi kâf (ق) harfi tahlîs edilmelidir. Aksi takdirde idğâma yol açabilir.⁴²⁹

⁴²⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 203.

⁴²⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 203-204.

⁴²⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 204.

⁴²⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 205.

Yanında hemze (ء) bulunan her sâkin harfin sükûnunun temkinli bir şekilde icrâ edilmesi ve hemzenin beyân edilmesi gerekir. Hemzenin harekesi izhâr edilerek takviye edilir. Buna dikkat edilmeden telaffuz edilirse harekenin yerini sükûn almış olur.⁴³⁰

أَحَدَ عَشَرَ كُوكَبَ, رُسُلُكُمْ misâllerinde olduğu gibi üç harekeden fazla peş-peşe hareke dizilimlerinde her harekeye eşit muamele etmek gerekir. Çünkü işbâ'-temdid (uzatma), ihtilâs-tevhîn (harekeyi tam telaffuz etmeme) kavramlarıyla birbirinden ayırt edilmeyi gerektirecek bir durumları söz konusu değildir. Ayrıca bu dizilimler, böylesine peş peşe harekeler bulunmayan terkiplerden daha fazla bir şekilde beyâna ve izhâra ihtiyaç duyar.⁴³¹ Kısacası üçten daha fazla harekeye sahip harflerin, telaffuz netliğini belirtmeye özen gösterilmelidir.

4.1.1. Vakıf ve Kısımları

Bu bölümde vakfı ve kısımları olan sükûn, revm ve işmâmı bahis konusu edeceğiz. Bir kelime üzerine vakıf yapıldığında bu üç kavramla karşı karşıya kalırız. Bu kavramlar benzer mahiyette oldukları için aynı başlık altında değerlendirdik.

Vakıf, kendisinde gerçekleştiği kelimenin kısımlarına göre kategorize edilir. Üzerinde vakfın gerçekleştiği kelime de mu'reb ve mebnî olmak üzere iki çeşittir. Mu'reb de tenvinli ve tenvinsiz olmak üzere iki kısma ayrılır. Mu'reb ve mebnî'den herbiri memdûde olup olmamasına göre de kısımlanır. Mu'rebin munsarîf olup olmaması ile mebnînin memdûde olup olmaması eşittir.⁴³²

Müteharrik bir harfte vuku bulan vakıf; *iskân (sükûn)* ve *işâret* olmak üzere iki yolla gerçekleşir. Şimdi bunları ele alacağız.

4.1.2. Sükûn

Vakfın sükûnla gerçekleşmesini savunanlar bunun asıl olduğu görüşündedirler. Çünkü vakıf, vaslın zıttı ve rahatlama mevzisi. Bu da; vakfın, hareke üzerinde durulması yani harekenin telaffuzunun terkedilmesi manasından kaynaklanır. Vakıf eylemi iki durum dışında mu'reb ve mebnî olması farketmeksizin tüm kelimelerde gerçekleşir. Bunlardan ilki, mansûb-tenvinli kelimelerdir. Memdûd ya da ğayr-ı memdûd olması farketmeksizin fetha tenvinli kelimelerde vakfın gerçekleşmesi aynıdır. خَلِيمًا, جُفَاءً, فَهْدَى kelimeleri buna örnektir. Bu gibi

⁴³⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 205.

⁴³¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 205.

⁴³² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 206.

tenvinli yerlerde nasbın hafifliğinden dolayı tenvînin yerine *elîf-i mümekekene* ile vakıf gerçekleşir. Müennislik tâsı (ة) 'nda bu elîf ile vakıf yapılmaz. Elîf'in buna dâhil olmamasının nedeni de tâ-ı tenisin vakıf esnasında hâ (ا) 'ya dönüşmesidir. Böylelikle hâ (ا) 'nın taşıdığı tenvîn ve i'râb izâle olur. Bunun sonucu olarak da takdir edilen mübeddelin yok olmasıyla bedel de yok olmuş olur.⁴³³

İkinci durum ise kelimenin memdûd halidir. Bu da, müşedded ve mehmûz durumda gelme durumuna göre olarak ikiye ayrılır. Harfin şeddeli durumu, ğayri memdûd olarak değer görür ve جَانٌّ ve صَوَافٌ örneklerindeki gibi sâkin olarak şedde ve med ile vakıf gerçekleşir. Fakat bu şedde mansûb ve tenvinli olduğunda elîf üzerine vakıf yapılır. Şayet vakıf pozisyonundaki harf hemze olursa bu durumda iki vecih söz konusu olur. Bunlardan birincisi meddi, medd-i müşbâ' olarak uzatmaktır. Bu durumda hemze hazfolunur. السَّمَاء kelimesi السَّمَا şeklinde kabul görür. Diğer görüşte, med yapılır ve bir hemze varmış gibi tahayyül edilir. Bu kurgu *hayâlû'l-hemz* diye isimlendirilmiştir. Bu durum en kuvvetli ve en güzel olan görüştür. Çünkü medde sebep olan hemzedir. Hemze hazfe maruz kalırsa meddin oluşması için bir sebep kalmamış olur.⁴³⁴ Buradaki medden kastedilen medd-i müşbâdır.

Sâkin bir halde bulunan harfte vakıf gerçekleşeceği zaman kelimde hiçbir değişiklik yapılmayıp olduğu hal üzere bırakılır. Örneğin وَمَنْ يَفْعَلْ misâlinde vakıf yapacağımızda lââm (ل) harfi sükûnlu olduğundan dolayı herhangi bir muameleye ihtiyaç kalmaz.⁴³⁵

4.1.3. İşâret (Revm ve İşmâm)

Vakfın bir diğer yapılma yolu ise *işarettir*. İşaret yoluyla gerçekleşen vakfın tercih nedeni okuyucuların burada hareke iması oluşturmalarıdır. Şayet kelime vasıl halinde olursa harekenin durumunun nasıl olacağı ve harekenin tamamen yok olma endişesinden bu kavram geliştirilmiştir. Kurtubî'nin bu kapalı anlatımı Sibeveyh'in "bundan kasıt vasıl halinde harekenin gerekli olduğu yer ile her hâlükarda sâkinin gerekli olduğu yeri ayırt etmektir" sözü ile açıklığa kavuşturmak mümkündür. Bu da revm ve işmâm olmak üzere iki yolla sağlanır.⁴³⁶

Revm işmâmdan daha kapsamlıdır. Çünkü harekenin ekserisi yok oluncaya kadar harekeyle beraber ses zayıflar. Gözleri görmeyenlerin harekeyi anlamaları için gizli bir sescik işittirilir. Gören kişi içinde görsel bir ipucu verilmiş olur. Bu iki kavram damme ve kesrada

⁴³³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 207.

⁴³⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 207.

⁴³⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 208.

⁴³⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 208.

kullanılır. Bir mâni ile karşılaşmadıkları sürece i'râb ya da bina hususunda eşittirler. Bu mâni de son kelime üzerine yapılacak vakfın ya tâ-ı te'nis olması ya da kendisine vâv bitleştirilmiş çoğul mîmi olması halidir. اُنْذَرْتَهُمْ وَرَحْمَةً örneklerinde olduğu üzere revm ve işmâmın ikisi de caiz değildir. İlk örnekteki tâ (ت) sâkin hâ (ه) 'ya dönüşmesi, ikinci örnekte de vasıl vâvının yok olmasıyla harekenin de yok olması bunun nedenidir. Aynı durum harekenin arızî durumunda da geçerlidir. Bu durum اَلَّذِينَ كَفَرُوا مَنْ يَشَاءُ اللَّهُ فَمَا اللَّيْلُ örneklerinde olduğu gibi iltikâ-i sâkineyn halinde söz konusudur. Çünkü hareke, iki sâkine müdâhil olur ve vakıfla beraber iltikâ işlemi izâle olur. Böylece harekenin var olma illeti yok olur. Bundan dolayı harf sükûndan aslına döner.⁴³⁷ Verilen örneklerdeki ilgili kelimeler; فَمَا يَشَاءُ ve يَكُنْ lafızlarıdır. Verdiğimiz bu örneklerde iki sâkin harfin karşılaşmasıyla tıkanan telaffuz, ilk sâkin harfin kesralanmasıyla akışkanlık kazanır. Bu kelimeler telaffuz edilsin diye kendilerine takdir edilen kesra arızîdir. Bu kesralar ârizî olduğu için de revm yapmak uygun değildir.

Revm ya meksûr ya da madmûm harekeli harflerde geçerlidir. Bunun fetha olma durumu söz konusu değildir. Bunun nedeni de fethanın hafif olması ve harekesinin telaffuzunun hızlı ve çabuk olmasıdır. Şayet fethada revm yapmaya çalışılırsa bu mümkün olmayıp fethanın cüzü değil tamamı telaffuz edilir. Bundan dolayı elifle beraber munsarîf mansûb üzerine vakıf yapılmasında sükûn ve işaret ashabı müsâvidir.⁴³⁸

Kurtubî revme dair bu bilgileri verdikten sonra işmâma geçer. İşmam, harekenin bir cüzünün ibkası hususunda revmle müşterektir. Fakat revmde ses kesildikten sonra sesin cüzü telaffuz edilirken işmâmda bu detay yoktur. İşmâm kavramı görsel içerikli olduğundan dolayı amalar için değil kör olmayan sağırlar içindir. İşmâm sadece merfu/damme hareke için geçerlidir. Çünkü damme, şefeteyn vasıtasıyla meydana gelir. Bu da görsellüğün diğer iki harekeye nazaran daha baskın olması demektir. Çünkü kesranın yâ (ي) nahrecinden olması yânın da şecrû'l-fem (dil ortası) mahrecinden olması harekenin görerek anlaşılmasına imkân vermez. Fethada da aynı durum söz konusudur. Şöyleki fetha eliften meydan gelmiştir. Elîfin mahreci de boğazdır. Böylece dışarıdan gözlem yapan kişi için fetha harekenin sezilmesi pek mümkün olmaz. Okuyucunun, dışarıdan biri tarafından okuduğu harekenin sezilme eylemi kesra ve fetha harekede mümkün olmadığı için bu iki harekede işmâm da mümkün olmaz. Ayrıca لَا تَأْمَنَّا misâlinde gizli bulunan nûn harfinin damme harekesine işaret etmek için de işmâm gerçekleşir.⁴³⁹

⁴³⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 209.

⁴³⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 209.

⁴³⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 210.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN OKUMA ÜSLÛBU ve TERCİH EDİLEN/EDİLMEYEN OKUYUŞLAR

Kur'ân'ın okuma hızına ve nağmeli okunmasına bağlı olarak çeşitli okuma tarzları vardır. Bunlardan kimi hoş görülürken kimi de hoş görülmez. Kurtubî'ye göre Kur'ân'ın on çeşit okuma tarzı vardır. Bunlardan yarısı yasaklanmışken diğer yarısına izin verilmiştir. Nehyedilenler; ter'îd (ترعيد), terkîs (ترقيص), tedrîb (تدريب), telhîn (تلحين), tehzîn (تحزين) olmak üzere beş tanedir. Kırâattinde cevaz verilen okuyuşlar da; tahkik (تحقيق), iştikâkü't-tahdîd (اشتقاق التحقيق), tecvîd (تجويد), temdîd (تمطيط) ve hadr (حدر) olmak üzere beş tanedir.⁴⁴⁰ Bu kavramlar bir bütün halinde günümüz tecvîd kitaplarında yer almamaktadır. Bu da haliyle hatalı okuyuşlara sebep olmaktadır. Çünkü bir hatadan yüz çevirmek için o hatanın bilinmesi elzemdir. Şimdi okunması tasvip edilmeyen kavramları Kurtubî'ye göre teker teker ele alalım:

1. Ter'îd, soğuktan yahut elemenden dolayı titreyerek konuşan birinin telaffuzuna benzeyen okumalara denir. Okuyuşta nağme yapma arzusunda olanların karşılaşacağı bir durumdur.⁴⁴¹ Tabi bu durum her nağmeli okuyuş için geçerli değildir.

⁴⁴⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 211.

⁴⁴¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 212.

2. Terkîs, sâkin harflerde sükûn yapma hissiyatının oluşturup ardından ilgili harfi harekeli olarak çabucak devam ettirmektir.⁴⁴²

3. Tadrîb, teğanni yaparak olması gerektiğinden fazla bir şekilde med ile gerçekleşen okumadır. Arapçada normal bir metnin dahi bu tür okuyuşu caiz değildir. Temdîd (i'râbı belirlercesine abartılı okuma) ile okuyanlarda görülen bir durumdur.⁴⁴³

4. Telhîn, kaside ve şiirle teğanni yapanlarca bilinen sekiz nağmedir. Kur'ân buna bir ekleme yaparak bu sayıyı dokuza çıkarmıştır. Fakat Kur'ân'ın getirmiş olduğu lahn türü diğerleriyle konum itibariyle aynı paydada değildir.⁴⁴⁴ Kurtubî sekiz nağmeden kasdın ne olduğunu net olarak ifade etmemektedir. Kanaatimizce sekiz nağme; segâh, hicaz, rast, acem, sabâ, nihavend, beyâtî, kürdî makamlarıdır. Burada, Kur'an'ın bu makamlarla okunması câiz değil mi? sorusu akıllara gelebilir. Bunun cevabı câizdir, şeklindedir; fakat Kur'an'ın kendine has bir tavrı olması hasebiyle şarkıda, türkûde vs. bu makamların icrâ edilmesinde farklı bir tavır takınılır. Özet olarak şarkıyı andıran bir tarzda Kur'an okunması uygun değildir. Kurtubî'nin burada uygun bulmadığı şey makam değil üslûptur.

5. Tahzîn; kârînin, telaffuzun doğal seyrini terkedip sesi yumuşatması ve ses tonunu alçaltması ile huşû hissiyatını taşıyor izlenimi vererek okumasıdır. Bu da bir nevi riya ile okumaktır.⁴⁴⁵

Selef, bu saydığımız okuma şekillerinin câizliği hususunda ihtilaf etmiştir. Okunmasına cevaz verilmeyenler noktasında müttelik oldukları okuyuş şekilleri; tadrîb, terkîs, tahzîn ve terîd olmak üzere dört tanedir.⁴⁴⁶

Kurtubî'nin buraya kadar anlattığı beş madde de Kur'ân'ın mahreç ve sıfat bazlı yanlış okuyuşunu değil de ayetleri okurken tınının/nağmenin Kur'ân'a uygun olmamasıdır. Şimdi de hem bu saydığımız beş maddeden ârî hem de mahreç ve sıfat itibariyle makbul olan beş okuma üsluplarına yer verecektir.

1. Hadr; lafızların akıcı, anlaşılabilir, makbul, fasih bir şekilde konuşulan Arap tabiatına ters düşmeyecek bir şekilde Kur'ân'ın okuma türüdür. Ayrıca bu okuma tarzında kırâat imamlarından gelen med, hemze, vasıl, teşdîd, tahfîf, imâle, tefhîm, ihtilâs, işbâ' gibi maddeleri

⁴⁴² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 212.

⁴⁴³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 212.

⁴⁴⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 212.

⁴⁴⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 213.

⁴⁴⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 212-213.

gözetilir. Verş rivayeti hariç Nâfi kırâati, İbn-i Kesîr kırâati ve Ebû Amr kırâati bu okuyuş tarzını benimsemişlerdir.⁴⁴⁷ Bunlara ek olarak Yâkub ve Ebû Câfer de bu mezhebdendir.⁴⁴⁸

2. Tecvîd: Müellifimizin burada yaptığı tecvîd tanımı diğer tecvîd tanımlarıyla benzerlik gösterse de tecvîdi konumlandığı yer farklıdır. Burada Kurtubî'nin, tecvîdi, fonetik materyaller bütünü olarak değil de Kur'an okuma üslubu olarak addettiğini söylemek mümkündür. Bu yaklaşımı İbnu'l-Bâziş'te (h. 540) de görmek mümkündür.⁴⁴⁹ Kurtubî; tecvidi, hadr tarzında bahsettiği hususlara ek olarak “i ‘râbı güzel yapmak, harekeleri işbâ‘ ile yapmak, sükûnları tebyin etmek, müteharrik hareketin beyânını izhâr etmeyi mübâlağasız ve tekellüfsüz bir şekilde yapmak” şeklinde tanımlar. Tecvîdi uygulayanla uygulamayan arasında ancak kişinin ağzını ve dilini terbiye etmesi farkı vardır. Diğer bir deyişle tecvidi uygulayan kişinin tecvidi terkeden ve uygulamayan kişiye karşı ağzının güzel ve doğru olmasıyla telaffuzunun güzel olması farkı söz konusudur. Ayrıca tecvîdi sadece teorik manada bilip pratiğini fem-i muhsinden gerçekleştiremeyenler için de bunların tecvîdi bilip bilmemesi arasında bir fark olmadığını vurgular. Kırâati de Arapların dilleriyle güzelleştirdiği ve süslediği kendi tabiatları olarak tanımlar. Bu da Hz. Peygamberden nakledildiği gibidir.⁴⁵⁰ Kurtubî'nin az önce bahsettiğimiz “وَلَيْسَ بَيْنَ التَّجْوِيدِ وَتَرْكِهِ إِلَّا رِيَاضَةٌ مَنْ يُحْسِنُهُ بِفَكِّهِ” cümlesi küçük değişikliklerle Cezerî tarafından “وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِهِ إِلَّا رِيَاضَةٌ أَمْرِي بِفَكِّهِ” şeklinde karşılık bulmuştur. Mehmed Emin Tokâdî (1664/1075) de ilgili bölümü şu şekilde manzum olarak tercüme etmiştir:

“Meşâyih hizmetine ol müdâvim
Dahi tekrârın olsun dilde dâim
Gerekdür ahz içün üstâd-ı hâzık
Ola edâsı onun nakle muvâfık
Nukûle kasrile husûle gelmez
Mücerred akılla tecvîd olmaz
Zamanımızda alsın muhtelifden
Edâları çoğunun münharifden
Mücerred nakil iden hayrette kalmış
Kiminin nakil yok sıfru'l-yed olmuş”⁴⁵¹

⁴⁴⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 214.

⁴⁴⁸ el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, 1: 207.

⁴⁴⁹ Bkz. İbrahim Tetik, “Tevvîd Kelimesinin Kavramsal Analizi”, *Universal Journal of Theology* 2/3 (30 Eylül 2017), 187.

⁴⁵⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 214.

⁴⁵¹ Selahattin Öz, “İbnu'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmet Emin Tokâdî'ye ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (30 Haziran 2015), 164.

3. Temdîd, med harflerine ilave yapılmasıdır. Bunun gerçek manada anlaşılması müşâfehe ile mümkündür. Aynı şekilde kârînin ref, nasb, hafđ (cer) mevzilerindeki i'râbı göstermesi de temdîd kategorisindedir. Örneğin مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ ayetindeki hareketleri abartılı bir şekilde belli etmek bu kabildendir. Verş'nin Basra, Bağdat, Horasan ve İsfahan tarîkinde temdîd bulunmazken Mısır tarîkinde temdîd mevcuttur.⁴⁵²

4. İştikâku't-tahkîk, tecvîd bahsinde anlatılan hususların üzerinde bir okuma türüdür. Her sâkin harfte sekte yapmaksızın ses kesilmesi eylemidir. Dinleyicide tahkik üzere okunduğu hissiyatı oluşur. Böylece tahkikle alakalı zikredilen durumların tamamı onda gerçekleşir. Okuyan kişinin bunu vurgulaması belli olsun diye yapılır.⁴⁵³

5. Tahkîk, kırâatin süsü (حِلْيَةُ الْقِرَاءَةِ), tilâvetin zîneti (زِينَةُ التَّلَاوَةِ), harflerin hakkını teslim etmek, harflerin mahreçlerinde aslının ve benzeri harfe ilhak olmasının yerine getirilmesi, lafızların hakkını verme ve nutkun letâfetidir. Bu anlatılan tahkînin aslı; med, hemze, kat', temkin, teşdîd ve tahfîf kavramlarının yerli yerinde yapılmasıdır. Medde harf, nefesle beraber sâlim bir şekilde cereyân eder. Teşdîd yapılacağı zaman iki harfin izhârından daha sikâl olur. Tahfîfte de, yapılacağı ilgili yere itimadın sağlanmasıyla gerçekleşir. İlhâya gelince o da iki harften az bir harften fazla bir sürede gerçekleşir. Yani teşdîdle izhâr arasında bir yerde gerçekleşir.⁴⁵⁴

Kur'ân lafızlarının ve kırâat vecihlerinin makbul bir şekilde okunması gerekir. Eğer bunlar letâfetle telaffuz edilmez, tekellûf ortadan kaldırılmaz ve en doğru yöntemle telaffuz gerçekleşmezse bu durum kişide nefret uyandırır ve kişiyi sınırı aşmış bir vaziyete sevkeder.⁴⁵⁵

Müellifimiz başka yerlerde de aşırılıktan uzak durmayı tembihlediği gibi burada da aşırılığa yer verilmemesi gerektiğini bir rivayet üzerinden tembihler. Bu rivayet kırâatte yapılan aşırılığın nasıl bir hale büründüğünü, dalgalı saçın ve beyaz tene sahip olmanın güzel olup bunların aşırılığının yerini kıvrıcık ve abras hastalığının alması örnekleri üzerinden tasvir eder.⁴⁵⁶ Şimdi de telaffuzda meydana gelen bozukluklukları kavramlarıyla beraber ele alacağız. Bu kavramların büyük bir kısmı doğuştan meydana gelen telaffuz bozukluklarıdır. Diğer kısmı da kişinin yaşadığı ortam ve her insanda çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelmesi muhtemel dil kusurlarıyla alakalıdır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

⁴⁵² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 214-215.

⁴⁵³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 215.

⁴⁵⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 216.

⁴⁵⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 216.

⁴⁵⁶ Bkz. Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 217.

1. Lükne (اللكنة) ve hukle (الحكمة), dil tutukluğu ve aksanlı konuşmadır.⁴⁵⁷

2. Rutte (الرتة) ve hubse (الحبسة), dilin boğumlanması ve konuşmanın hızlandırılmasıdır.⁴⁵⁸

3. Lüsğa (اللثة), harflerin birbirleri arasındaki ibdâlinin hoş görülmediği durumlar için kullanılır. Râ (ر) harfini lâm (ل) harfi olarak telaffuz etmek; vâkîf halindeki yâ (ي) harfinin cîm (ج) harfi ile ibdâli de bu konu dâhilindedir. عَليّ ve kelimesinin bahsi geçen durumda عَلَجْ şeklinde karşılık bulması bu kâbildendir. Hayber ve Nazîr kabileleri sâ (ث) harfini tâ (ت) harfi olarak telaffuz etmeleri de bu başlıkta değerlendirilir. تُوم, مَبْعُوث, خَبِيث, تُوم, مَبْعُوث, خَبِيث kelimelerinin تُوم, مَبْعُوث, خَبِيث olarak okunması bunun örnekleridir. Halîl b. Ahmed, öğrencisi el-Asmaî'ye (ö. 216/831) يَنْفَعُ الشَّيْءُ الْخَبِيثُ طَيِّبُ الْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ وَلَا يَنْفَعُ الْكَثِيرُ الْخَبِيثُ kelimesini sorunca Asmaî'de الْخَبِيثُ kelimesinin onların lügatlerindeki karşılığının bu şekilde olduğu cevabını verir.⁴⁵⁹

4. Heshese (الهشّة) ve hethete (الهتّة) dilin sâ (ث) ve tâ (ت) harflerinin yerli yerince telaffuz edilememesidir.⁴⁶⁰

5. Te'te'a (التعّة), dilin kekemelik haline denir.⁴⁶¹

6. Fe'fe'e (الفافّة), fâ (ف) harfinin tekrarlanması eylemidir.⁴⁶²

7. Celcele (الجلجلة), dilin telaffuzu tam çıkaramaması ve sözcükleri birbirine karıştırmasına denir.⁴⁶³

8. Hanhane (الخنخنة), hâ (خ) harfinin hayşûmdan telaffuz edilmesidir.⁴⁶⁴

9. Makmaka (المقمقة), aksâ'l-halk mahreci ile konuşmaktır.

10. Temteme (التمتمة), tâ (ت) harfinin tekrarlanarak telaffuz edilmesidir.

11. Lefef (اللفف), dilin telaffuz noktasında aceleci ve donukluk halini ifade eder.

12. Leyeğ (الليغ), elyeğu (الْيَغُ) kelimesinin mastarı olup fasih bir şekilde konuşulmadığını ifade eder.

13. Fehâha (فَهَاهَا) ve hasar (حَصَرَ) kelimeleri aynı manada olup kekemeliği ifade eder.⁴⁶⁵

⁴⁵⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 218.

⁴⁵⁸ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 218.

⁴⁵⁹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 219.

⁴⁶⁰ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 219.

⁴⁶¹ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 219.

⁴⁶² Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 219.

⁴⁶³ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 219.

⁴⁶⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 219.

⁴⁶⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 220.

14. Keşkeşe (الكشكشة), Temim ve Bekr lügatlerinin bir kullanımı olup muhâtaba kâf'ının şîn ile ibdâlidir. قَدْ جَعَلَ رَبُّكَ تَحْتِكَ cümlesinden kastın جَاءَ بِكَ olması buna örnek verilebilir. 466

15. Keske (الكسكة), Bekr lüğatinin kullanımı olup keşkeşeye benzer bir fonksiyonu vardır. Keşkeşeden ayrılan yönü şîn harfi yerine sîn harfinin kullanılmasıdır. Ayrıca sîn harfinin muhataba kâf'ının yerine kullanılmayıp bu kâf harfinden sonra kullanılmasıyla gerçekleşen keske uygulaması da vardır. Bunun kullanımı Hevazinlilere aittir. İlk kullanıma أَبُو س-أَبُوكِ kelimelerini ikinci kullanıma ise عَلَيْنِكَ-عَلَيْكَ örneklerini verebiliriz. Sîn'in yerine şîn harfini kullananlar da vardır. 467 Vasıl halinde sîn harfinin hazfolma riski taşıdığı için böyle bir kullanım söz konusudur. Çünkü şîn harfi hem sîn'e şekilsel olarak benzer hem de sîndeki hafz riskini taşımamaktadır.

16. Ketkete (الكتكتة), muhâtap tâ'sının kâf olarak telaffuzudur. عَصَيْتَ misâlinin عَصَيْتَ olarak kullanılması buna örnektir. 468

17. Teltele (التلتهلة), Bahrâ lüğatinde kullanımı mevcut olan bu lügat, fiillerin ilk harfinin kesralanmasıdır. Kurtubî'nin تَعْلُمُونَ ve تَصْنَعُونَ şeklinde müzari örneklerini vermesi mazi fiiller için aynı kuralın geçerli olmadığı çıkarımını yapmamızı sağlar. Hariri'nin (ö. 516/1122) telteyi anlatırken müzari kaydını koyması 469 da bunu destekler niteliktedir.

18. Lühlühâniyye (اللخخانية), Şihr ve Umân lügatlerinde مَا شَاءَ اللَّهُ cümlesinin مَشَاءَ اللَّهُ şeklinde mâ ism-i mevsûlünde bulunan elif'in hafzıyla gerçekleşen bir kullanımdır. 470 Ayrıca bunu مَشَا اللَّهُ şeklinde hemzenin bulunmadığı şeklindeki kullanımı da vardır. 471 Telaffuz kolaylığı prensibinden dolayı geliştirildiğini varsayabileceğimiz bu uygulamada ikinci versiyon ilkinden daha mâkul gözükmemektedir.

19. Tumtumâniyye (الطمطمانية), Himyer'e ait bir kullanım olup طَابَ الْهَوَاءُ cümlesinin طَابَ طَابَ şeklinde telaffuzu örneğinde bâ harfinin mîm harfine ibdâli eylemine verilen isimdir. Bazı Arapların nûn'u mîm harfine ibdâl etmeleri de bu başlıkta yer alır. Müellifimizin bu kavramı bâ harfinin mîm harfine ibdâli şeklindeki tanımına kendisinden başka hiç kimsede rastlayamadık. Burada hata yapmış olabileceğini düşünmekteyiz ki diğer kaynaklar bu hususu lâm-ı târifin mîm harfine ibdâli olarak tanımlamaktadır. Müellifimizin kullandığı aynı örnek

466 Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 220.

467 Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 220.

468 Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 220.

469 Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, *Dürretü'l-Ğavvâs fi Evhâmi'l-Havâs* (Beyrut: thk. Arafât Matracî Müessesetü'l-Kütübî's-Sikâfiyye, 1998), 1: 224.

470 Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 221.

471 Ahmed Teymûr Bâşa, *Lehecâtü'l-'Arab* (Mektebetü's-Sekâfiyye, 1973), 126.

kullanılarak bu örneğin طَابَ امْهَوَاءُ şeklinde karşılık bulunduğunu belirtirler.⁴⁷² Ayrıca Hz. Peygamberin لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِيَّ“⁴⁷³ şeklindeki ifadesinden “لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِيَّ” ifadesinin anlaşılması da müellifimizin hatalı olduğunu destekler.

20. An‘ane (العنة), Temîm lüğatinin bir kullanımıdır. Kuzâa kabilesinin kullanımı olduğu da söylenmiştir. Bu kullanım hemzenin (ة) ayn (ع) harfine dönüştürülmesi şeklindedir. عَنَّكَ دَاهِبٌ örneğinin دَاهِبٌ örneğinin an‘aneye örnek olarak verilebilir.⁴⁷⁴

21. Sersâr (الثرثار) ve mihzâr (المهذار) isabetsiz çok konuşmak manasındadır.⁴⁷⁵

22. Müteşeddak (المتشدد), avurdu şişirerek konuşmak manasındadır.⁴⁷⁶

23. Müfeyhık (متفهيق), konuşmayı aşırı uzatmak demektir. Hz. Peygamber’in sahabeden gelen mütefeyhık kavramının mahiyeti sualine verdiği cevap, kibrinden dolayı lafı dallandırıp budaklandıran kişilerdir, şeklinde olmuştur.⁴⁷⁷ Bu kavram, pratikte lafza yansıyan bir tarafı yokmuş gibi gözükmemektedir. Burada yer verilmesinin sebebi; hadislerde bu kavramın müteşaddık kavramıyla beraber geçmesi ve okuyucunun kibirden uzak durması gerektiğini vurgulamak için olabilir.

⁴⁷² İbn Cinnî, *Sirru Sinâ 'ati'l-İ'râb*, 2: 97; Teymûr Bâşa, *Lehecâtü'l-'Arab*, 104; Zebidî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, 17: 444. Alî Cündî, *Târihul-edebi'l-Câhiliyye* (Mısır: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1991), 103.

⁴⁷³ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ 'ati'l-İ'râb*, 2: 97.

⁴⁷⁴ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 221.

⁴⁷⁵ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 222.

⁴⁷⁶ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 222.

⁴⁷⁷ Kurtubî, *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, 222.

SONUÇ

Tüm ilâhi mesajlarda olduğu gibi Kur’ân-ı Kerim de iletildiği toplumun anlayacağı bir dilde nâzil olmuştur. Bundan kasıt ilgili toplumun ilâhi mesajları anlaması ve hayatına taşıması noktasında bir murad-ı ilâhidir. Vahyin bildirilmesi, vahyin gönderildiği toplumun kullandığı dilin fiziksel özelliklerini de kullanmayı beraberinde getirir. Fiziksel özellikten kastımız daha sonradan adı sanı konulmuş ses bilgisine dair malzemelerdir. Bu ad koyma eylemi de umûmi manada *tecvîd* diye karşılık bulmuştur. Tecvîd’in, efrâdını câmi ağyârını mânî bir düzleme kavuşup müstakil eserlerle buluşması hicrî V. yüzyıl Endülüs ortamında gerçekleşmiştir. Bu ortamın tecvîde dair mahsülü olan üçüncü kitabı da el-Mûdih fi’t-Tecvîd’dir.

Kurtubî; zamanı hicrî V. asır, zemini Endülüs olan bir atmosferde el-Mûdih fi’t-Tecvîd adlı eserini tecvîd ilmine armağan etmiştir. Şüphesiz tecvîd ilminin disiplinize edilmesinde kendisinin katkısı yadsınamaz niteliktedir. Çünkü tecvîd ilmi, yaşadığı asırda kurumsal bir hüviyet kazanmış olup yazdığı eser üçüncü tecvîd kitabıdır. Bu kitap kendinden evvel kaleme alınan eserlerin bir kopyası olmayıp, kendine has üslûpla ve meseleleri sadece “şu, şudur” şeklinde değil de “şu, şundan dolayı şudur” şeklinde bir nevi işin iç yüzünü gösteren rivayet ve dirayeti mezceden tutumla yazılan bir eserdir. Meselenin sadece rivayet boyutuyla kalınmayıp kendisine sebep olan arka planının açıklanması muhatap kitle için pedagojik açıdan da çok mühimdir. Ayrıca bu husus tecvîde dâir ön yargıların yıkılmasına da sebep olur. Bu ön yargı da iki yönlüdür. İlki tecvîdi kutsallaştıran diğeri de tecvîdin sonradan ihdâs edilmiş fonetik malzemeler bütünü olarak gören anlayıştır. Bu tezimizde tecvîde dair meselelerin bir nevi Arap toplumunun dil birikiminin tezahürü olduğunu görmek mümkündür. Bu bakış açısı Kur’ân’da bulunan belagat ya da gramatik bir hususun başka Arapça metinlerde de yer almasının doğal seyrinden başka bir şey değildir. Tabii ki bu anlayış Kur’ân’ın ilahî menşeli oluşundan bir şey

eksiltmez. Bu durum tıpkı Peygamberlerin beşerliğinin diğer beşerlerle aynı olmaması misâli gibidir. Çünkü peygamberlerin beşerliği ve Kur'ân'ın indiği ortamın fonetik yapısını barındırması ilâhi bir dokunuşla kendi benzeri olgulardan ayrılmaktadır.

Bu eser, tecvîd dediğimiz olguyu sadece naklî boyutta değil künhüne vakıf olma perspektifiyle akıl-nakil ikilisini bir potada eriterek bir sunum gerçekleştirmektedir. Tecvîde dair yapılması ya da yapılmaması gereken durumlar, arka planında yatan özel durumlarla beraber ele alınmaktadır. Böylelikle bu eser, dolaylı olarak bize tecvîdin o dilin sosyal ortamından kopuk ve rivayetçi kurallar manzumesi olmayıp ilgili dil ortamının birikiminin müşahhaslaşmış, sınırları belirlenmiş ve tarifi yapılmış bir disiplin olduğu gerçeğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamîd, Suâd. *Teysîru 'r-Rahmân fî Tecvîdi 'l-Kur'ân*. Daru't-Takva, 2009.
- Akdağ, Soner. *Kur'ân Dili'nin Fonetik Yapısı -Kıraat ve Dil Bilim Çerçevesinde-*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2015.
- Akdemir, M. Atilla. *Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İlmî Şahsiyeti, Eserleri ve Zübdetü'l-İrfân Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
- Âli-Yasin, Muhammed Hüseyin. *ed-Diraset el-Lugaviyye İndel-Arab*. Dâr el-Mektebet'l-Hayat, 1980.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûreddin Ali b. Sultan el-Herevî. *el-Minehu 'l-fikriyye bi şerhi 'l-Mukaddimeti 'l-Cezeriyye*. thk. Ali Muhammed ed-Dıbâ', Mısır: Ahya el-Kütübü'l-Arabiyye, 1934.
- Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin. "Meâlimu't-tenzil". *Daru ibn Hazm* 1/ (1997).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. "el-Câmi'u's-Sahih". *Tevhîd* 27. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, Daru Tavki'n-Necât, 1. Baskı., 2002.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. (thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attar) Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1986.
- Cevherî, İsmâîl bin Hammâd. *Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdu'l Ğafûr Attar, Beyrut: Daru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 4. Baskı., 1990.
- Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-. *en-Neşr fî 'l-Kırâ'âti 'l-Aşr*. (thk. Ali Muhammed ed-Dıbâ'), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

- Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-. *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*. (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 1985.
- Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-. *Tayyibetu'n-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr*. (thk. Muhammed Temîm el-Ğazbî), Cidde: Dâru'l-Hudâ, 1994.
- Cündî, Alî. *Târîhul-edebi'l-Câhiliyye*. Mısır: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1991.
- Çetin, Abdurrahman. *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Ensar Yay., 1. Baskı., 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. İstanbul: Emin Yayınları, 48. Basım, 2019.
- Çiftci, Ali. "Telifat Dönemi Tecvid Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (25 Kasım 2019), 195-238.
- Dağdeviren, Dr. Alican. *Kur'an Okuma Sanatı Tecvid*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-. *el-Mukni ' fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1985.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-. *el-İdğâmü'l-Kebîr*. thk. Abdurrahman Hasan el-Arif, Kâhire: Alemu'l-Kutub, 1424.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-. *et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*. (thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed), Bağdat: Daru'l Enbar, 1988.
- Dayf, Şavkî. *Tahrifâtü'l-'Ammiye li'l-Fushâ fî'l-Kavâ'id ve'l-Binyât ve'l-Hurûf ve'l-Harakât*. Kahire: Dâru'l Ma'ârif, 1994.
- Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî. *Kitabu'l-Ezded*. (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1987.
- El-Antâkî, Muhammed. *el-Muhit fî Esvâtî'l Arabiyyeti ve Nahviha ve Sarfiha*. Beyrut: Dâru'ş-Şarki'l-Arabi, 1971.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed 'İvaz Mir'eb, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.

Ez-Züvey, Ahmed Muhammed Sâlim - Hanay, Necattin. “Sesbilimin Kurucusu El-Halil B. Ahmed”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (01 Aralık 2013), 195-227.

Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbul-Ayn*. İran: Daru’Hicret, 1989.

Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü’l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî: Mektebetü’l-Hilâl, ts.

Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi*. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2005.

Halebî, Ebu’t-Tayyib Abdulvahid el-. *Kitabu’l-ibdal*. thk. İzzuddin et-Tenûhî Dîmeşk: el-Mecmau’l-ilmi’l-Arabî, 1961.

Hamed, Ğanim Kaddûrî el-. *Ebhâs fî İlmi’t-Tecvîd*. Amman: Daru Ammar, 2002.

Hamed, Ğanim Kaddûrî el-. *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye inde Ulemâit’t-Tecvîd*. Ammân: Dâru Ammâr, 3., 2003.

Hamed, Ğanim Kaddûrî el-. *ed-Dirâsâtü’s-Savtiyye*. Amman: Dâru Ammar, 2003.

Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-. *Dürretü’l-Ğavvâs fî Evhâmi’l-Havâs*. Beyrut: thk. Arafât Matracî Müessesetü’l-Kütübî’s-Sikâfiyye, 1998.

Hemedânî, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-. *Mu ‘cemü Mekayîsi’l-Luğa*. (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Mısır: Daru’l Fikr, 1989.

Hicâzî, Mahmud Fehmî. *İlmullugati’l-Arabiyye*. Mısır: Dâru’l-garib, 2010.

Hullî, Hâzım Süleymân. “el-Halîl Râidu İlmi’s-Savt”. ”, *Mecelletu Mecma’l-Lüğati’l-Arabiyye bi-Dimaşk* 68/2 (1993).

Husarî, Mahmud Halîl (son). *Ahkâmü Kırâati’l-Kur’ânî’l-Kerîm*. (thk. Muhammed Talhâ Bilâl) Mekke-i Mükerrreme: el-Mektebetü’l- Mekkiyye, 1995.

İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Hasâis*. (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Kahire: el-Heyetu’l-Mısriyyetu’l- ‘Amme li’l-Kitâb, 4., 2010.

İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *Sirru Sinâ ’ati’l-İ’râb*. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000.

İbn Dureyd, Ebûbekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî. *Cemheratu’l-Luğa*. (thk. Remzî Munîr Ba’lebekkî) Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*,. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Sînâ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ. *Esbâbu Hudûsi'l-Hurûf*. (thk. Muhammed Hasan et-Teyyân-Yahyâ Mîr 'Alem) Dimeşk: Matbu'âtu Mecme'i'l-Luğati'l- 'Arabiyyeti, ts.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ el-Esedî el-Halebî. *Şerhu'l-Mufasssal li'l-Zemahşerî*. 5 Cilt. Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddin Ebû's-Saâde el-Mubârek bin Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*. (Thk. thk. Tâhir Ahmed Zavî, Mahmûd Muhammed et-Tanahî) Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-. *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*. Mısır: es-Seâde, 2008.
- İstirâbâzî, Radiyuddîn Muhammed b. el-Hasan. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. (thk. Abdulmaksud Muhammed Abdulmaksud) Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İfav, 2004.
- Karadavut, Yrd Doç Dr Ahmet. "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ağustos 1997).
- Karakaya, Ayşe - Akın, Mehmet. *Kur'an Okuma ve Tecvid El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-. *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*. thk. Ahmet Hasan Ferhât, Amman: Dâru Ammâr, 1996.
- Kudât, Muhammed Isâm Muflîh el-. *el-Vâdih fî Ahkami't-Tecvîd*. Ürdün: Daru'n-Nefâis, ts.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *el-Mûdih fî't-Tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, Amman: Dâr-u Ammâr, 1. Baskı., 2000.
- Muberrred, Ebû 'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-. *el-Muktedab*. 4 Cilt. thk. Muhammed Abdülhâlik UzaymeÂlemü'l-Kütüb, Beyrut.: Âlemü'l Kütüb, 2010.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Kırâ'ât ve eseruhâ fî 'ulûmi'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1., 1984.

- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdu'l-Hâlik Azîme, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-. *et-Terğîb ve't-terhîb*. Thk. İbrahim Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Nasr, Atiyye Kâbil. *Ğâyetu'l-Murîd fî İlmi't-Tecvîd*. Kâhire: Dâru't-Takvâ, 2010.
- Nasr, Muhammed Mekkî. *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Nirbani, Abdül Bedî' el-. *Cevânibu's-Savtiyye fî Kütübü'l-İhticâci li'l-Kırâât*. Dimeşk: Darü'l-Gavsânî, 2006.
- Mar'aşî, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar. *Cühdü'l-Mukill*. tah. Ğânîm Kaddûrî el-Hamed, Amman: Dâru Ammar, 2. Baskı., 2008.
- Ömer, Temmâm Hassan. *el-Lügatü'l-Arabiyyetü Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*. Âlimü'l-Kütüb, 5., 2006.
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç Ve Sıfatları*. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE., Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2020.
- Öz, Selahattin. "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmet Emin Tokâdî'ye ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (30 Haziran 2015), 147-181. <https://doi.org/10.14395/huifd.55811>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim Ve Dönüşümler (İbdal - İ'Lal – İdğam - Kalb)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (07 Haziran 2014), 277-300.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İFAV Yayınları, 4. Basım, 2003.
- Sibeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kamber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-. *Kitâbü'l-Mesâhif*. (Tah.: Muhammed b. Abduh), Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002.
- Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-. *el-Kalbü ve'l-ibdâl*. Beyrut, ts.

- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Mısır: el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l- 'Amme li'l-Kitâb, 1974.
- Temiz, İsmail. *İbn Cinnî'nin Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb Adlı Eserinde Mu'cem Harflerine Dair Görüşleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE., Doktora, 2020.
- Tetik, İbrahim. "Kur'ân Kıraatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (30 Haziran 2020), 41-65. <https://doi.org/10.29288/ilted.692260>
- Tetik, İbrahim. *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2016.
- Tetik, İbrahim. "Tecvîd İlminin Tarihsel Gelişimi". İstanbul, Türkiye, 2017.
- Tetik, İbrahim. "Tecvîd Kelimesinin Kavramsal Analizi". *Universal Journal of Theology* 2/3 (30 Eylül 2017), 179-197.
- Tevnî, Hasan b. Şücâ' b. Muhammed el-Hüseyin et-. *el-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*. Ammân: Daru'l-Ammar, 1., 2009.
- Teymûr Bâşa, Ahmed. *Lehecâtü'l- 'Arab*. Mektebetu's-Sekâfiyye, 1973.
- Ulemî, Halid b. Muhammed el- - Ebu'l-Ferh, Seyyid Laşin. *Takribü'l-Meanî fî şerhi hurzi'l-emanî fî'l-Kıraati's-seb'*. Medine-i Münevvere: Daru'z-Zaman, 2018.
- Yüksel, Ahmet. "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24-25 (01 Temmuz 2007), 135-151. <https://doi.org/10.17120/omuifd.83379>
- Zebidî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. I-XL Cilt. Thk. Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd., Kuveyt: Matba'atu Hukûmeti Kuveyt, 1965.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânü'l-i'tidâl*. Beyrut: Dâr-u'l-Ma'rife, 1963.

ÖZGEÇMİŞ

.... yılında’da doğdu. yılında Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. İlahiyat fakültesine devam ederken hafızlığını ikmâl etti. 2018 yılında Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri’nde lisansüstü eğitime başladı. Bir süre İmam-hatiplik yaptıktan sonra 2019 yılında Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi ihtisas kursuna başladı. 2020 yılında Üniversitesi’nde Kur’an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen daha bu görevine devam etmektedir.